

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI**

RUXSORA IMOMOVA

RAUF PARFINING BADIY MAHORATI

Monografiya

**“Anorbooks” nashriyoti
Toshkent — 2023**

UO‘K 821.512.133.09-1

KBK 83.3(50‘)

I-47

Imomova, Ruxsora.

Rauf Parfining badiiy mahorati [Matn] / R. Imomova — Toshkent: Anorbooks, 2023. — 144 b.

Monografiyada Rauf Parfi she'riyatining badiiyat masalalari va insoniylik haqidagi, insonlik mohiyati haqidagi fikrlari hamda Vatan tushunchasining ijodkor ijodidagi yangicha talqinlarini, shoirning individual mahoratini, uning faqatgina o'ziga xos bo'lgan obrazlar olami borligini, bu obrazlar shakllantirgan g'oyalar mohiyatini to'la yoritib beriladi va talqin qilinadi. Shuningdek, shoir she'riyatidagi o'zbek adabiyotiga olib kirilgan yangi janrlar aniqlangan va ular tabiatiga xos xususiyatlar yoritilgan.

Monografiya adabiyotshunos olimlar, oliy o'quv yurtlarining o'zbek filologiyasi fakultetida ta'lim olayotgan talabalar hamda adabiyotshunoslik yo'nalishida ilmiy izlanish olib borayotgan tadqiqotchilarga mo'ljallangan.

Mas'ul muharrir:

Dilrabo Quvvatova,
filologiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

G'ayrat Murodov,
filologiya fanlari doktori,
Buxoro davlat universiteti professori

Umida Rasulova,
filologiya fanlari doktori,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti professori

ISBN: 978-9910-9625-3-0

© Ruxsora Imomova, 2023

© "Anorbooks", 2023

MUQADDIMA

Bugungi adabiy jarayonda qaysi shoir yoki yozuvchilari-mizning asarlarini tahlil etish va uning badiiy-gʻoyaviy jihatlari oʻrganish hamda ularning ijodini xalqqa va oʻsib kelayotgan yosh avlodga yetkazish, zamonaviy adabiyot janrlari va turlari haqida tasavvurlarni hosil qilish adabiyotshunoslar boʻynidagi eng muhim vazifa sanaladi. Oʻzbek adabiyotidagi ilk yangilanishlarning koʻpchiligi XX asr adabiyoti davrida kirib kelganligi sababli ularning kirib kelishiga hissa qoʻshib yangi ijod qirralarini namoyon qilgan shoirlarimiz sheʼriyatini tahlilga tortib barchaga yetkazish lozim. Aynan shunday otashnafas ijodkorlardan biri — Rauf Parfi (Oʻzturk) sheʼriyatini chuqur oʻrganish va uning anglanilmagan qirralarini ochib berish shu maqsadimizning asosiy yoʻnalishlaridan biridir. Rauf Parfi Oʻzturk (Tursunali Parfiyev) ijodi, uning hayoti va joʻshqin faoliyati bilan bogʻliq maʼlumotlarni turli adabiy jurnallar va gazetalarda eʼlon qilingan maqolalarda va ilmiy ishlarda uchratamiz. Shu paytga qadar shoirning juda koʻplab sheʼriy toʻplamlari chop qilingan. Shoir Bayronning “Manfred”, Nozim Hikmatning “Inson manzaralari”, Karlo Kladzening “Dengiz

xayoli” va boshqa jahon she’riyati klassiklarining she’rlarini o‘zbek tiliga tarjima qilgan. Rauf Parfi nasr bilan ham shug‘ullangan. “Ayrim hikoyalarini matbuotda e’lon qilishga ham ulgurgan edi. “Muhojir” degan ro‘mon qoralagani haqida eshitganmiz”.¹ Mashhur olimlar va professorlar shoir kitoblariga so‘zboshi yozishgan. Mashhur shoir, tarjimon, tanqidchi Vafo Fayzulloh “Turkiston ruhi” saylanmasiga (“Men suvman, hali hech kim ichmagan...”), “Sakina” to‘plamiga N. Rahimjonov (“Eng go‘zal sir”) so‘zboshi yozgan. No‘mon Rahimjonovning Rauf Parfi hayotiga bag‘ishlangan maxsus “Rauf Parfi shaxsiyati, she’riyati” monografiyasini yozgani haqida ham olim maqolalarida ma’lumot mavjud². Shoir va uning ijodi bo‘yicha qilingan Ahmad A‘zam (“Kunduzning rangi”), Olim Oltinbekov (“Rauf Parfi nechanchi yil tug‘ilgan?”), “Xokkuning ilk tarjimoni”, “Rauf Parfi va jahon she’riyati...”), Xonimqul Tojiyev, Obidaxon Fayzullayeva, Nurulloh Ostons, Ilhom Ahror va boshqa fan nomzodlari-yu yozuvchi, jurnalist, shoirlarning maqolalaridan fikrlarimiz isboti sifatida foydalandik. Bundan tashqari bizning qo‘limizda hali nashr qilinmagan “So‘nggi darvesh” nomli Alisher Nazar tomonidan yig‘ilgan maqola, ocherk, esse, bag‘ishlovlar to‘plami mavjud. Unda Rauf Parfi haqida zamondosh ijodkor va olimlar fikrlari bayon etilgan. Rauf Parfi shaxsiyati haqida uning turmush o‘rtog‘i Sulhida Parfiyeva tomonidan yozilgan “Kunlarim” xotiralaridan ham bilib olishimiz mumkin. Ammo bu qo‘lyozmalar hali nashr qilinmagan.

¹ Рауф Парфи. Туркистон руҳи. — Тошкент: Шарқ, 2013. — В. 14

² No‘mon Rahimjonov. Raufning so‘nggi kuni. “So‘nggi darvesh” kitobidan (kitob nashr qilinmagan).

I BOB. IJODKOR SHAXSIYATI VA DUNYOQARASHI

1-fasl. Rauf Parfi shaxsiyati va dunyoqarashining shakllanish omillari

Har qanday davr adabiyotining rivojida muallif, kitobxon, davr tushunchalari muhim o'rin tutadi. Adabiyotning rivojiga davr o'zgarishlari, davr mafkurasi, kitobxon ma'naviyati, kitobxonning estetik idrok darajasi va, shuningdek, muallif dunyoqarashi, estetik ideali kabilar katta ta'sir ko'rsatadi. Keraksiz narsalarning unutilishga mahkumligi tabiiy qonuniyat bo'lganidek, san'at asarining ham mangulikka daxldorligini har bir davr, zamon, tuzum, umuman, insoniyatning yashash tarzi, ruhiyatiga xos, mos kela olishi belgilaydi. Bugungi adabiy tanqidchilik adabiyot tarixida mavjud asarlarni baholashda ana shu jihatga asosiy e'tiborni qaratmoqda, ya'ni manbaning abadiyatga daxldor fazilatlarini nimada, u nimasi bilan umuminsoniyat (balki qaysidir bir mafkura, tuzum yoki qaysidir bir shaxslarning manfaatini himoya qilish emas) qalbini rom eta oladi. Ma'lumki, irodasi mustahkam, voqea-hodisalariga munosabati qat'iy ijodkorgina borliqni ijtimoiy-siyosiy

mafkuraviy qarashlarga tobe qilib qo'ymaydi, balki o'zligini saqlab qolishga hamisha intilib ijod qiladi va natijada, ijod olamida davr chig'irig'idan ijodkorning o'zligi, metin irodasi kabi uning aksi ifoda topgan badiiy asari ham zamonlarga bermalol dosh berib o'ta oladi.

Rauf Parfi she'riyati aynan ana shunday davr chig'irig'idan o'tgan va o'z ichki dunyosi orqali davr o'zgarishlarini ham haqqoniy tarzda baholay olgan ijod olami bo'ldi desak, adashmaymiz. Adabiyot doimo bitta so'z bilan yonmay keladi, nazarimda. Bu so'z — adolat, haqiqat. Rauf Parfi O'zbek asli Farg'onaning Vodil qishlog'ida dunyoga kelgan¹. Shoir tug'ilish yilini dastlabki chop etilgan tarjimayi holida 1940-yil deb keltirgan. Ba'zilarining rivoyatlariga ko'ra, 1939-yil 27-sentabrda Toshkentning Yangiyo'l tumani Sho'ralisoy qishlog'ida Parfi Muhammad Amin va Sakina Isabek qizi xonadonida tavallud topgan. "Sakina" to'plamiga yozilgan so'zboshida N.Rahimjonov ham 1943-yilning 27-sentabrda Sho'ralisoyda tug'ilganligini ta'kidlaydi. Rauf Parfi ilk marotaba "Tasvir" kitobiga kiritgan o'zining "Eng uzoq yozilgan tarjimayi holim" she'rida "Tavalludim: 40..."² degan edi. Oradan o'n sakkiz yil o'tib — 1991-yil "Yoshlik" jurnalining 9-sonida qayta nashr etilgan ushbu she'rning o'sha birinchi satrini: "Tavalludim: qirq uch, mezonning yigirma yettisi..." shaklida o'zgartirib taqdim etadi. Aynan shu jurnalning 1993-yil 1-sonida bosilgan "Jajji darslik" rukni ostidagi "Tarjimayi holim"da esa yana shu sana — 1943 takrorlanadi.

¹ Рауф Парфи. Туркистон руҳи. Тошкент: Шарқ, 2013. — В.7.

² Рауф Парфи. Тасвир. — Toshkent: "Адабиёт ва санъат" нашриёти, 1973. — В.4.

ENG UZOQ YOZILGAN TARJIMAYI HOLIM

Tavalludim: 43, mezonning yigirma yettisi,
Otam bog‘bon, savodsiz, bizningcha,
Onam pillakor, savodsiz, bizningcha¹.

Shoir otasining ham yangicha va eskicha savodi bo‘lib, fors-tojik, usmonli turkcha, rus tillarini yaxshi bilgan. Chor hukumati davrida turli mahkamalarda tilmochlik ham qilgan. Keyinchalik Toshkentning Sho‘ralisoy qishlog‘iga oilasini olib ko‘chib keladi. Hamma hujjatlarda o‘zini “savodsiz” deb yozdiradi. Bu davr taqozosi bilan oilasini qatag‘on siyosatidan asrash uchun qilingani aniq. Onasi Sakina aya ham shu shafqatsiz tuzumning zulm-u zo‘ravonliklaridan qalbi yara, hayotida yo‘qotishlari bir talay, akalari boy bo‘lganliklari sababidangina otib tashlangan edi. Abdurauf tug‘ilgan paytda otasi 50 yoshning ustida bo‘lgan. Ungacha tug‘ilganlar turmagan. Bundan zada bo‘lgan otalari kayvonilarning gapi bilan bolani Tursunali deb ataydilar. O‘sha davrdagi jamoa xo‘jaligi temir daftoriga Tursunali Parfiboy o‘g‘li deb yoziladi. Haqiqiy hayotini she‘riyatda deb bilgan shoir o‘zini anglagan palladan yozganlarining ostiga “Rauf Parfi” deb imzo chekadigan bo‘ldi. Ungacha ayrim she‘rlariga “Chaqmoq”, “Orzumand” g‘azallariga “Parfiy” taxalluslarini qo‘ygan².

Rauf Parfining ilk she‘rlaridan e‘tiboran erk istagi va ozodlik ruhi, jamiyatdagi zulmga, ijtimoiy adolatsizlikka, nohaqlikka qarshi isyon g‘oyalari yetakchilik qiladi.

¹ Рауф Парфи. Туркистон руҳи. — Тошкент: Шарқ, 2013. — В.20.

² O‘sha manba. В.9.

Chiroqni tinglagansiz, odamlar,
Qarshisida egib turing bosh,
Sizni kuylar u tongga qadar,
To navbatni olguncha quyosh,
Chiroqni tinglagansiz, odamlar.

Ramzli obrazlarga yuklangan mazmunni o'qish unchalik qiyin emas. Tun — mustamlaka zulmatiga cho'mgan jamiyat, chiroq — odamlar ong-u tafakkuriga fikr yorug'ligini eltishga uringan shoir. Chiroq faqat so'ylayotgani yo'q. U hasratga botib kuylayapti¹.

Rauf Parfi XX asr o'zbek poeziyasida fikr bilan kechinmaning sintezini badiiy san'at darajasiga ko'targan, sof tuyg'uning tabiiy oqimini, qabariq majoziy ifodasini omuxtalashtirgan betakror uslub yaratdi. Rauf Parfining "Vatan haqida Bernd Iyetshga maktubim", "Tangri sog'inchi", "Sunbula", "Qora devor" asarlarini olasizmi, Vetnam urushi haqidagi she'rlarinimi, tanka, xokku — uchliklarinimi, ularning barchasida adolatsizlikka, haqsizlikka nisbatan nafrat, g'azab tuyg'ulari limmo-limdir².

Rauf Parfi zamondoshlari xotirlashicha, darveshvash, o'ta sofdil inson bo'lgan. U o'zi yashayotgan zamon bilan suv va olovdek munosabatda bo'lgan. Rauf Parfi o'n to'rt kunlik oyday she'riyat osmonini yoritib yurgan yillari O'zbekiston Lenin komsomoli mukofotining laureati bo'lmagan shoir-yozuvchi qolmadi hisob. Shunda soddadil muxlislardan biri: "Rauf aka, nega siz komsomol mukofotining laureati emassiz?" deb so'raydi. Ustoz javob qiladi: "Axir kimdir laureat bo'lmasligi ham kerak-ku! O'sha odam menman!"

¹ Рауф Парфи. Сакина. — Тошкент: Мухаррир, 2013. — В. 8.

² Mirvaliyev S. O'zbek adiblari. — Toshkent: Fan, 1993. — B.128.

Rauf Parfi ko'p yillar ilgari bir she'rida hazil aralash "Shoirlga buyurtmalar ko'p bo'ladi, ammo shoir nuqul o'zi haqida yozib keladi" degan edi. Balki shuning uchun bo'lsa kerak, shoirning kitoblaridagi nafaqat har bir satr, hatto har bir so'z: "Men Rauf Parfi!" deb turadi. Ammo "Kommunistlar gullatmish, bu ozod Osiyoni!" degan satrlarning kallasi-ga mushtlasangiz ham ular hech qachon "Men Rauf Parfi!" demaydi. Hamma gap shunda. Buni qarangki, yozuvchilar uyushmasining katta minbaridan bu mashhur qo'shiqning so'zlari o'qilganda Rauf Parfi ham orqaroqdagi qatorlarning birida o'tirgan ekan. Shu zahoti yonida o'tirgan odamga eshitganini quyidagi tahrir bilan o'qib bergan: "Kommunistlar bulg'atmish, bu go'zal Osiyoni!" Shoirdan shoirning, ayniqsa, Rauf Parfining farqi shu tariqa bilinib qoladi.

Biz bu to'rt kunlik dunyoda uyimizni, mashinamizni bezashga zo'r beramiz. Rauf Parfi esa yuragiga naqsh berdi. Shuning uchun shoir bitgan har bir so'z javohirga aylandi. Uning har bir kitobi mening ko'zimga javohir to'la sandiqqa o'xshab ko'rinadi¹. Sulhida Parfiyeva Rauf Parfi haqida-gi xotiralarini biz bilan o'rtoqlashar ekan, uning g'oyatda halol, o'jar inson ekanligini ta'kidlagandi. Turmushlarida shoirning haqiqatparastligi, har kimni ham yoqtirib, ham-ma bilan ham kelishib ishlab ketavermagani sababli og'ir kunlari bo'lganini eslaydi. Sulhida Parfiyeva shoirning oxir-gi kunlarining ham guvohi bo'ldi. "Shunday insonlar bo'lar ekan hayotining ichida, bir bora urilib ketsang, bu sirli chaqmoqning sehrli tovushi ostida qolib ketar ekansan"².

¹ Razzoq Tojiddin. Dunyolarni mehrga to'ldiraman. // "Yoshlik" jurnali, 2011-yil, 11-son. www.yoshlikjurnali.uz.

² Parfiyeva Sulhida. "Kunlarim" kitobidan (kitob nashr qilinmagan, qo'lyozma variant Sulhida Parfiyevadan olingan).

Shoirlik kasb emas, tirikchilik uchun she'r yozilmaydi. Tirikchilik uchun adabiyot oyoqosti qilinmaydi. Shoirning darveshdan farqi bo'lmas. Haqiqiy darveshsifat umr kechirish, aynan, Rauf Parfiga xos bo'lgan edi. Kunlarini Sulhida opa shunday eslaydilar: "...keyin eskirib qolgan salafan so'mkada joylashgan, tirkchiligimiz uchun sotmoqchi bo'lgan kitoblarini olib chiqib ketdilar".

Chapdan: Nabijon Boqiy, Mahmud Sa'diy, Rauf Parfi, Tursunali Akbar.

O'tgan asrning 60-70-yillari o'zbek she'riyati uchun eng muzayyan palla bo'ldi. Bu hodisaning hayotbaxsh omillarini bugungi kun adabiyotshunosligi chuqur o'rganishi kerak. Zero o'sha davrda Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Omon Matjon, Halima Xudoyberdiyevalar o'zbek she'riyati maydonida bo'y ko'rsatdilar. Ana shular qatorida Rauf Parfining o'rnini alohida edi. Taniqli shoir Mirpo'lat Mirzo "Rauf Parfi davrimizning yagona daho shoiri" badiasida shoirni shunday eslaydi: "Rauf akaning yana bir fazilati o'qigan kitoblarini do'stlariga sovg'a qilishni yaxshi ko'rardilar.

(Bu chindan ham noyob fazilatmi?) Jahon mumtoz shoir-larining she'riy to'plamlarini hotamtoylik bilan hadya qilib yuboraverardilar! O'zida bunday jasorat bo'lmaganlar hamisha uning bu himmatidan lol qolardi. Lekin o'sha lol qoluvchi kitobparastlar to'plagan kitoblarini o'qirdilarmi-yo'qmi — bu, albatta, bizga qorong'i. Lekin Rauf aka hadya qilgan kitoblarini allaqachon ko'ngliga jo qilgan bo'lardi. Shu boisdan ham uning she'riyatida turli xil uslublarni uchratamiz. U o'z ijodiga sarbastni, yapon she'riyati uslublarini, sonetni dadil olib kirgan shoir edi. Kunlardan-bir kuni bolalar shoiri Safar Barno, yozuvchi Zohir A'lamlar bilan Rauf aka yashaydigan xonadonga (umri davomida bunday xonadonlari — oila go'shasi uning uchun bittagina bo'lmadi) uni yo'qlab borgandik. Uy bekasi bizni lutf bilan kutib oldi. Darhol dasturxon tuzaldi. Bu asnoda uy sohibasi Rauf akani ham mayda-chuyda yumushlar uchun bir necha bor bezovta qildi: bolani ushlab turing, dedi, mehmonlarga choy quyib bering, dedi... Bildikki, Rauf aka anchadan buyon uyga qamalib qolgan. Mavridi kelganda Zohir aka tagdor hamdardlik bilan so'radi:

— Rauf, ahvollaring qalay o'zi?..

— Shu-shu-shu... — dedi tabassumini lab uchida tutib Rauf aka. Bu uning “Nima qilay — chorasizman!..” degani edi. Bir payt uy sohibasi oshxonada o'ralashayotgan damda Rauf aka daf'atan yorildi: “Amallab meni bu yerdan olib chiqib ketinglar!” U deyarli mo'ltirab boqdi. Uning “dardini uqqan” do'stlar — bir nimani bahona qilib, Rauf akani ham tashqariga chorladik. “Tezda qaytish” sharti bilan uy sohibasidan ruxsat tegdi. Rauf aka biz bilan tashqariga chiqarkan, zina yo'lagida xonadoni eshigiga o'girildi-da,

Chapdan: Rauf Parfi, Shukrullo, Turob To'la, Ahmad A'zam

uyiga qarab: “Qafasdan chiqqan qush qaytib kelurmu!..” deb xitob qildi. Uning bu “xitobidan” hammamiz gurros kuldik. Albatta, buni biz hazil deb o'ylagandik. Yo'q, hazil emas ekan. Rauf aka shu ketganicha uch-to'rt oy yo'q bo'lib ketdi. Keyin bilsak, umuman, shahardan bosh olib chiqib ketgan ekan...”¹ Rauf Parfi ruhi hech qanday tutqunlikka dosh berolmaydigan qush kabi bo'lgan. Uning zamondoshlari doimo yaxshilik qilib yuruvchi, ortiqcha mol-dunyoga qiziqmaydigan, shuhratparastlik begona bo'lgan shoir ekanligini ko'p maqolalarida ta'kidlashadi. Rauf Parfi ijod olamiga qadam qo'yan davr sovet tuzumining “gullab-yashnab” hukm surayotgan vaqtiga to'g'ri kelgan. Turkistonning haqiqiy ijodkor farzandlaridan biri bo'lmish haqparvar shoir esa o'zi bunday nohaqliklardan uzoqda

¹ Mirpo'lat Mirzo. Rauf Parfi davrimizning yagona daho shoiri. // Yoshlik, 2009, №4. — B.28.

tutib ijod qilolmaydi. Shoir doimo kinoya, pichinglar bilan insonlar orasida ham o'z fikrlarining g'ayriodatiy ma'nolariga boyligi bois ajralib turgan. Aynan shunday mardonavor haqiqatlar uchun, insonlarga mavjud jamiyat tuzumi sharoitida bunday achchiq, "keraksiz" gaplarni gapirish "tilini tiyolmaslikka" kirgan va she'rlarda ko'rsatish esa ijodkorning boshiga ancha-muncha balolarni, nafaqat ijodkor, balki uning atrofidagilar ham bu balolardan bebahra qoldirilmaydigan zamon edi. Shoirning ko'plab kitoblari nashr qilinmay qo'ygan. Aynan uning eng katta kitobi bo'lgan "Sabr daraxti" to'plami ham bosmaxonalarda to'rt yil qolib ketgan. Rauf Parfining "Qrim xayollari" turkumida shoirning "tilini hech qachon tiyib bo'lmasligi" ning guvohi bo'lamiz. "Oddiy kasrlar" she'rida insoniyatning "ko'richak" yarasini davolaydigan bir buyuk jarrohning kerakligini Leninning mamlakatlar tepasiga "xaloskor" tarzda kelganiga qiyoslaydi. Ammo bu bilan muammo tugagan yo tugamaganini aytmaydi-yu, shunday satrlar keltiradi: "Lekin hali og'riydi ipak bilan tikilgan yerlar". Nashriy manbalar bu she'rning ba'zi o'rinlarini almashtirib bosishadi.

Vatanidan judo bo'lgan xalq.

Stalinni asragan zamon...

holatidagi "Stalinni" so'zi "yovuzlarni" so'ziga almashtirilgan¹.

"Bog'chasaroy fontani" she'rining nomlanishini Olim Oltinbek shoir o'zining poetik maqsadini yashirish uchun shunday qilganini va urush paytida o'z farzandlaridan judo bo'lib yig'layotgan ona Vatan timsolini yaratgan, deb

¹ Olim Oltinbek. Qrim xayollari. // www.kh-davron.uz

talqin qiladi. Aynan shu sheʼrning sobiq sovet nashrlaridan tushib qolgan, togʻrirogʻi, tushirib qoldirilgan bandlar aks etgan qoʻlyozma variantlarini ham toʻla shaklda tiklashadi. Vatanning musibatlarini koʻrish va koʻrsatish uchun ilohiy isteʼdod bilan dunyoga kelgan shoir Rauf Parfi har bir satri bilan kuyunib yashaydi. Shoirning atrofida u bilan birga xalq uchun jon koyitadigan safdoshlari koʻp boʻlgan. Turkumga kirgan “Hijratda ona allasi” sheʼri sarlavhasidan keyin “1944” va “Haydar Usmonga” degan bitiklar boʻlgan¹. Bu kishining kimligi haqida esa N.Rahimjonov “Sakina”ning izohlarida shunday maʼlumot beradi: “Taniqli Haydar Osmon oʻgʻli Qrim viloyatining Beshqurt-Voqif qishlogʻida tugʻilgan. 1960–65-yilning boshlarida ToshDUning filologiya fakulteti jurnalistika boʻlimida tahsil oladi. Oʻqishga qatnash qulayligi boisidan boʻlsa kerak, Rauf Parfi kursdosh birodari Haydar Osmon bilan birga Eski shaharning Qoratut, Sebzor mahallarida ijarada ham yashashgan”.

Rauf Parfi ikkinchi jahon urushi va undan keyingi yillardagi xalqning turmush tarzi haqida haqiqatlarni yozgan. Ochlik, oʻlim, notinchlik, kasalliklardan ezilgan xalq irodasi nurab borayotgan edi. Yuqorida keltirilgan sheʼrdagi kabi urushdan 10-15 yil oʻtib ham xalqning yarasiz tuzalib qolmagan yoki tuzatilmagan. Togʻay Murodning “Bu dunyoda oʻlib boʻlmaydi” asarida tasvirlangan och ona va qoʻlidagi och goʻdagining ahvoli goʻyo qrimlik ayollar taqdiri sifatida shoirning turkum sheʼrlariga koʻchganday. Turkumga mansub sheʼrlarning oʻzgartirilgan, qisqartirilgan variantlari shuni koʻrsatadiki, oʻz vaqtida sovet senzurasiga uchragan. Mazmun Rauf Parfining hali talabalik pay-

¹ Olim Olтинбек. Qrim xayollari. // www.kh-davron.uz

tidayoq sovet mafkurasiga va uning dohiylariga qanday munosabatda bo'lganidan dalolatdir. "Bog'chasaroy fontani" she'ridagi mana bu satrlarlardan shoirning adolatga qanchalar tashna ekanini ko'ramiz:

Ayting menga qayda adolat,
Qayda, ayting, insoniy huquq.
Bu ne holdir, qandayin holat,
Qrim boru qrimliklar yo'q¹.

Quvilgan qrimliklar mavzusi o'zbek she'riyatida Rauf Parfi tomonidan boshlab berilgan va keyinchalik boshqa shoirlar ijodida ham namoyon bo'la boshlagan. Shoirning adolat, erk, vatanparvarlik haqidagi g'oyalari "Tavba", "Ayt, bulbul, bormidir ona maskaning", Cho'lpon-u Qodiriylarga bag'ishlangan bag'ishlovlar va ko'plab she'rlarida, ayniqsa, "Adashgan ruh" dostonida o'z aksini topgan.

Rauf Parfi o'z zamonasining Qodiriysi edi. Haqiqiy shoirni uning zamonasi tarbiyalaydi. Zamona esa ikki xil ijodkorni yetishtiradi. Biri haqiqatni ayta oladigan, "haqiqat orqasinda bosh ketsa, "ih" demaydigan" ijodkor bo'ladi, ikkinchisi zamonabop maddoh bo'lib yetishadi. Rauf Parfi O'zturk birinchilar safidagi ijodkor edi.

Ijodning sehrli dengizida suzuvchi va doimo asl gavarhlarni qidiruvchi, ming to'fon-u bo'ronlarga dosh berib, "haqiqat" deya hayqiruvchi ijodkor Rauf Parfining har bir satridan ham dunyoning kimlardir jim qolib aytolmay ketgan dardlarini, kimlarningdir "haqiqat"larini topishimiz mumkin. Rauf Parfi doimo o'lim haqiqatini san'at bilan bog'lay olgan va san'at uchun o'lmoq uning haqiqati edi. Haqiqat

¹ Рауф Парфи. Туркистон руҳи. — Тошкент: Шарк, 2013. — В.86.

yo'lida bo'lgan insongina Ollohni yuragida saqlaydi. Rauf Parfi u bilan bo'lgan bir suhbatda shunday degan edi: "Aslida hammaning yo'li bitta — Ollohni anglash"¹.

Abdulla Qodiriy, Fitrat, Cho'lpon kabi ijodkorlarimiz mana shu yo'ldan borishgan. Rauf Parfi ham Qodiriy bilan bir xil fikrda, ya'ni u ham "Haqiqat yo'lida bosh ketsa "ih" deydirgan yigitlardan emas". Qodiriyning "Ahvolimiz" g'azalida yurtning ahvoli bayon etiladi. Agar bundan keyin ham shu tarzda yashalsa, bir-birimizni otish darajasigacha borajagimiz aytiladi:

Ko'r bizim ahvolimiz g'afolatda qanday yotamiz,
Joyi kelgan chog'ida vijdonni pulga sotamiz.

Rauf Parfining Qodiriy she'riga yozilgan muxammasi shunday boshlanadi:

Yil o'tub, yillar o'tub tobora loyga botamiz,
Iblisning suprasida vahdat mayini totamiz,
Onomiz balki gumroh, balki so'qirdir otamiz,
Ko'r bizim ahvolimiz g'afolatda qanday yotamiz,
Joyi kelgan chog'ida vijdonni pulga sotamiz.

G'azalda bizga ona va ota bo'lgan Vatan obrazini ko'ramiz. Keyingi bandda mana shu obraz o'z nomi bilan kirib keladi:

Bizga or bo'ldi nahot, yo Rab, Vatanni kuylamak...

Qodiriyning so'nggi baytdagi fikrlarini Rauf Parfi shunday to'ldiradi:

¹ Haq yo'li, albatta, bir o'tulgusi. (Shoir A'zam O'ktamning Rauf Parfi bilan suhbatini) // Mushtum, 1990 yil, № 22. www.yoshlikjurnali.uz

Aqrabolar — koʻz ochiq, dunyoyi dun foni, biling,
El uchun, Alloh uchun, jonni tiling, tanni tiling,
Kelingiz, ul kun oʻtdi, qullik, asirlikni siling,
Kelingiz, yoshlar, ziyolilar, bu kun gʻayrat qiling,
Uxlaganlarni agar Qodir esak uygʻotamiz.

Qodiriy millat gʻamini yeb yashagan ijodkordir, u har bir satrida, har bir soʻzida xalqni uygʻoqlikka chorlaydi. Rauf Parfi yashagan davrda ham Qodiriy davridagidek ahvol hanuz davom etayotgandi. Garchand millat yaxshigina savod chiqargan boʻlsa-da, hali oʻz haqini toʻla talab qila oladigan darajada emas edi. Rauf Parfi “Qodir” day ijodkor boʻla oldi. Abdulla Oripov, Erkin Vohidov singari ijodkorlar shoirning zamon-doshlaridir. Ular ijod qilgan siqiq muhitda rost soʻzni aytish hamma shoirning ham qoʻlidan kelavermas edi. Shoirning butun hayoti ismiga munosib kechgan. Uning asl ismi Abdurauf boʻlgan. Ammo sheʼrlarida Rauf deb qoʻllaydi. Vafo Fayzulloh ham shoir ismini toʻliq qoʻllamasligini dahriy tuzumning tazyiqi yoʻl qoʻymagani bilan izohlaydi. Qodiriy haqiqatni aytgani uchun tahdidlar-u taʼqiblar ostida qolgan edi. Rauf Parfi ham soxta dohiylarni alqashdan bosh tortgan haqiqatgoʻylardan edi. U Toshkent davlat dorulfununining filologiya fakulteti jurnalistika boʻlimida oʻqigan. Ammo — soxta fan markscha-lenincha falsafa asoslaridan imtihan topshirishni istamagani uchun diplom ololmagan (“Turkiston ruhi” kitobiga yozilgan soʻzboshidan). Rauf Parfining koʻpchilikdan farqi ham shu ediki, oʻz davrida anglagan haqiqatlaridan doimiy zugʻumlarga qaramay oxirigacha koʻz yummedi, nafsining qutqusiga uchmedi. Shoir bir sheʼrida yozgan edi:

Nechun iymonini sotib yashaydir,
Nechun qulligidan bexabar har qul,
Nechun zulm yashar, zulm oshaydir?!
Haqsiz olomonning tirikligi shul.

A.Qodiriy esa iymonini sotib, zulm ichra qulligidan bexabar yashovchi xuddi shunday xalqni “Fikr aylagil”¹ she’rida quyidagicha tasvirlagan:

Qildilar bir-biriga dushmanlikni barcha vaqt beibo,
Bir-birini aybini ochmoqqa kirishdilar bajo.
Tushsa pul qo’lig’a gar soatcha to’xtab turmagay,
Chunki nodonni qo’lida musht tufroqdir suman.

Qodiriy ham millatni uyg’onishga chorlagan edi va:

Kelingiz, yoshlar, ziyolilar, bu kun g’ayrat qiling,
Uxlaganlarni agar Qodir esak uyg’otamiz,

— degan.

Rauf Parfi ham shunday haqiqatlar uchun xalqning uyg’onishini tilab keskir tanqid yozadi:

Qachon uyg’onadir xaloskor daho?
Bir jahon quyoshga chulg’anib kelur!...
Jahon ganjiga shoh erur ajdaho... yoki shoir:
Uyg’onmadi tog’lar, daryolar,
Uyg’onmadi bu qaro...,

— deb yozadi.

Rauf Parfi shunchalar haqiqatparvar shoir ediki, yozganlarining hammasi ham o’z davrida bosilavermagan. A.Qodiriy ham: “Bizning topqanimiz achchiq-tiziqqa keta-

¹ Abdulla Qodiriy. To’la asarlar to’plami (1-jild). — Toshkent: Fan, 1995. — B. 13.

di!” deb kinoya qilib, maqolaning oxiriga “Mushtum”ning topqani turkistonliklarning tumshug’iga ketadi” tarzidagi, ya’ni uning yozganlari boshiga balo bo’lib yog’ilishini aytadi. Rauf Parfi ham:

Qirq yil she’r yozdim, Ey voh, bo’lmadi,
Rosa yigirma yil yeldim, yugurdim.
Ammo topilmadi biror mard shoir,

— deya kinoya qiladi. Shoirning yozganlari doim ham ham-maga ta’sir qilavermagan. Chunki xalqning fikrlari tuban edi. Shoirning jonkuyarligi ustidan kulganlarga murojaat qilib, oxiri shunday yozadi:

Yuzimni, og’zimni yopdi soqollar,
Maymunlar yig’ladi, kuldi shoqollar:
Sichqonlar yeb ketdi oxir she’rimni.

A.Qodiriy ham “Nima qayoqqa ketadir?” maqolasi-ning oxiriga quyidagilarni yozib qo’yadi: “MUSHTUM” Yozg’anlaringizning hammasi ham havog’a ketadir! — deb biz ham muhrimizni bosdiq”¹.

Ko’rinadiki, Rauf Parfi she’riyatidagi ifoda etilgan ha-qiqatga intilish, adolat g’oyalari Abdulla Qodiriy she’rlari va publitsistik maqolalari ta’siri sezilib turadi.

Rauf Parfi ijodi murakkabliklarga to’la, ramziy ifodalarni anglash o’quvchilarga og’irlik qiladi, degan fikrlarni ko’p eshitamiz. Ammo bu murakkablik emas, badiiyat estetika-sining go’zal namunalari bo’lish bilan birga shoir she’rlarida yuksak badiiy did namoyon bo’ladi. Uni o’qish uchun ada-biyotni uning yo’nalishida anglash lozim. Rauf Parfi shoir

¹ O’sha manba. — B.120.

sifatida qo'liga qalam olishdan avval o'quvchi sifatida mukammallashgan ijodkor.

Rauf Parfi bilan yozuvchi Nabijon Boqiy 1995-yil 8-martda suhbat qurishadi. Ikkala tomon: savol beruvchi ham, javob beruvchi ham badiiy asarga yuragi bilan yondashdigan insonlar. Yozuvchi Nabijon Boqiy, asosan, hujjatli qissalari bilan tanilgan ijodkor bo'lib, o'zbek adabiyotida tanqidchi sifatida ham o'tkir "gulqaychili" inson. Rauf Parfi atrofida juda ko'p shogirdlari bo'lgan, hatto maqolada u yashaydigan uyning "Karvonsaroy" deb atalishi savolga qistirib ketilgan. Nabijon Boqiy bu davr yosh ijodkorlarining shoir atrofida yig'ilishi, unga havas qilishi va uning ijodidan ilhomlanishini taqlidchilik deb ataydi va shoirdan bu shakldagi paydo bo'layotgan adabiyotga qanday qarashini so'raydi gaplari zahirida.

Rauf Parfi adabiyotda taqlidchilik qay darajada bo'lishi kerakligini shunday tasvirlaydi: "Taqlidchilikka kelsak, bu tabiiy o'tkinchi jarayon. Aytmoqchimanki, vaslingga yetolmadim deb o'tib ketmas, visoliga ham yetar, ya'ni taqlid tugar. Shoir aytmoqchi, polizingizda sabzi-piyozingiz mo'l bo'lsa, biror kimsadan qizg'onib o'turmaysiz. Biroq texnik nuqtayi nazardan taqlidning ilmiy inkishofi haqida o'ylash kerak. Ya'ni, deylik, "Ko'nglim to'la g'ash" misrasiga "qonlarga to'ldi bag'rim" deb taqlid qilishi kerak, bo'sh kelmasligi kerak taqlidchi"¹.

Taqlid dastlab badiiy mukammal ijodni kashf qilmasligi mumkin, ammo shu mukammallik sari qo'yilgan birinchi qadam bo'la oladi.

¹ Nabijon Boqiy. Sho'ralisoydan chiqqan karvon. // "Toshkent haqiqati" gazetasi, 1995-yil 29-mart soni.

O'zbekiston davlat san'at muzeyida Rauf Parfi sharafiga qo'yilgan byust.

Rauf Parfi ijodi mumtoz adabiyot namunalaridan yaxshigina oziqlangan. Ham mumtoz, ham zamonaviy adabiyotni bilgan ijodkor boshqa shoirlar ijodining qadrini ham yaxshi anglagan. Masalan, shoir Oybek she'riyati haqida Ibrohim Haqqul bilan suhbatda shunday adabiy hukmlarni aytadi: "Oybekda ko'ngilga tugun tashlaydigan she'rlar yo'q hisobi. Aksincha, u har bir she'rda ilg'oq she'rxon dilini tugunlardan xalos eta boradi. Oybek g'oyaviy-badiiy izlanishlarning murakkab va mashaqqatli yo'llarini bosib o'tgan shoirdir"¹.

Oybek she'riyatidagi soddalik misralarning badiiyligini ham ta'minlay oladigan darajada yaratiladi. Lirikasining yoqimliligi sababi ham kitobxon xayolida hisni butun bo'y-bashti bilan uyg'ota olganida edi. Bu mahorat esa Sharq klassik adabiyoti ta'siridan yuzaga kelganini ta'kidlaydi Rauf Parfi. Bu klassik adabiyot Oybek uchun balki Navoiy, Fuzuliydan boshlangandir, lekin oxiri u o'zi jon-jahdi bilan himoya qilgan shoir Cho'lpon bilan tugashi aniq.

¹ Rauf Parfi. *Hukmnoma*. — T.: "Akademnashr", 2023-yil. — B.43.

Oybek yaratgan liro-epik tur uning shu iste'dodini isbotlaydi. Oybek erkni, adolatni isyonga burkab aytmas-da, tuyg'ulari uning ruhiyati sotsialistik realizmga taslim bo'lmaganini aytib turadi. Rauf Parfi bu borada Oybekning quyidagi satrlarini keltiradi: "Erkinlikdan boshqa bormi bir go'zal?"¹ Haqiqatan ham, Oybek talqinida erkdan ortiq, erkdan muqaddas go'zallik bo'lmagan. U erk haqida "zaruriyat kishanlari"ni uzib, parchalab fikrlash shijoatidagi jasur tafakkurli shaxs edi. Umuman olganda Oybek hayotining so'ngida qanday ahvolda yashaganligi ham bu jasoratning sababi edi, desak ham adashmaymiz.

Rauf Parfi yashagan davr adabiyotida sotsialistik realizm kundan-kunga shoirlar ijodini mahv etib borayotgandi. Rauf Parfini nega yoqtirmadilar? Chunki u bu ohanglarga so'z yozishni istamadi. Umuman, istamaslik u yonda tursin, shoir bu haqida o'ylab ham ko'rgani yo'q. Uning ijodi ana shu muhitga bo'lgan isyondan tug'ilgan edi. Necha asrlik o'zbek poeziyasining qaysi saroblik tomon ketayotganini ko'rib turgan edi. U ham xalqning va adabiyot ahlining ham ko'zini ochib, dunyoga berkinib olgan uyi derazasidan bosh chiqarib qarashini istayotgandi. Cho'lpon va Fitratlar bu adabiy yangilanishni boshlab bergan bo'lsa, Rauf Parfi davom ettirdi. Mumtoz turkiy poeziyadek mukammal asarlar yaratilayotgan adabiyotning o'rnini davrboz shig'irlar egallashiga shoir ko'z yumib turolmasdi. Aynan davr she'riyati va Rauf Parfi lirikasi xususida gap ketsa adabiyotshunoslar xuddi shunday fikr bildirishadi. No'mon Rahimjonov Rauf Parfini ham yaqindan bilgan do'st, ham adabiyotshunos sifatida quyidagi fikrlarni bildirgan: "Rauf Parfi lirikasida-

¹ Shu manba, B.60.

gi SO‘Z, QUSHCHA, BULOQ, DARAXT, NAY, NUR singari obrazlar tagdor, purma’no mazmun ifodalashiga ko‘ra timsollarga aylanayotir. Ular Turonzamin, Turkiston xalqlarining tarixiy hayoti sahifalarini suratlantirayotir. Millat taqdirida o‘chmas iz qoldirgan va keyingiyuzyilliklarda mudragan jo‘mardlik, jangarilik, qahramonlik ruhini qayta tiriltirish, oyoqqa qo‘yish, faollikka da’vat Rauf Parfining Turon-Turkiston mavzusidagi she’rlarining yetakchi xususiyatidir”¹.

Rauf Parfi ham o‘z davri she’riyati haqida Qo‘chqor Norqobil fikr so‘rganida shunday deydi: “Qarang, qo‘lingizda bir narsa bor. (Shoir qo‘lini hovuch qilib ko‘rsatadi.) Hozir uchib ketishi kerak. Uni avaylash zarur. Shuning uchun qo‘lingizdagi... qushchaga butun borlig‘ingiz bilan berilasiz. Turkiy xalqlar she’riyati ichida o‘zbek poeziyasi ham shu hodisa bilan bog‘liq. Chunki u yo‘qotyapti. Yo‘qotish jarayonidagi og‘riqli tovushlar bugungi she’riyat. Uchib ketayotgan narsa bugungi she’riyat”².

Shoirlarning sovet davridagi ikki guruhga ajralib qolishini ham tepadagi kuchlarning qo‘li deb biladi shoir. To‘g‘ri-da, majburlashmasa, tazyiq o‘tkazishmasa yoki al-dovlar bo‘lmasa qaysi vijdonli va haqiqatni anglab turgan shoir “davrbop” she’rlar yozadi? Ko‘pchilik mukofotlar uchun yoki ong darajasi shu qadar bo‘lganligidan bu ishga qo‘l urdi, ammo ular shoir emas-da. Kimlardir esa oilasi, yaqinlari uchun omon qolishga harakat qildi, yashashga harakat qildi. Oqibatda ikkita guruh bir-biriga qarshi kurashlar ham olib bordi, bir-birini “fosh” qila boshladi.

¹ No‘mon Rahimjonov. Mustaqillik davri o‘zbek she’riyati. — Toshkent: Fan, 2007. — B.101.

² Rauf Parfi. Hukmnoma. — T.: Akademnashr, 2023-yil. — B.66.

Mana shu voqealarning tub zamirini shoir shunday baholaydi: “Agar yozuvchilar uyushmasi bo‘linmasa xalqqa fikr berardi. Shu maqsadga erishildiki, Yozuvchilar uyushmasining ham, Adiblar ittifoqining ham yuzi qolmadi”¹.

Mana shunday og‘ir vaziyat balki ramziy she‘riyatning kirib kelishini jadallashtirgandir. Bu qandaydir o‘zbek adabiyotining birdaniga jahon adabiyotiga yaqinlashib qolishi, xohish-istaklar tufayli emas, davr taqazosi bilan ham shakllanayotgan uslub edi. Rauf Parfi simvolistik o‘zbek she‘riyatini imo-ishora she‘riyati degan edi: “Bizning she‘rlar turmaning ichida yoziladigan she‘r edi. To‘rtta odam tushunadi, qolganlar-chi?...”²

Ijtimoiy-siyosiy holat adabiyotga ham ta’sir qiladi. Umuman, barcha qit’alarda ham shunday kechgan bu holat. Ramziy poetikaning paydo bo‘lishining boshqacha sababi yo‘q. Bunday fikrlay olgan insonlar millatning bugunini ham ertaga nima bo‘lishini ham yaxshi anglab turganlardir. “Millatni anglagan, dunyoni tushungan odamni asrashimiz kerak. O‘zgacha fikrlaydigan odamlar zulm ostiga olinmasligi kerak endi. Xalqimiz ko‘p narsalarning fahmiga yetishi kerak endi”³.

Har qanday davlatni qo‘lga olishning birinchi usuli uning ziyolilarini yo‘qotishdir. Bizning adabiyotimizga ham xuddi shu usulni qo‘llashdi. O‘tgan asrda qo‘rquv shakllantirgan masxaraboz adabiyot xalqqa ham singdirib borilib, avrab kelingan. Asqar Mahkam, Rauf Parfi, Shavkat Rahmon, Abdulla Oripov kabi insonlar mana shu holatni anglovchi insonlarimiz edi. Bular Rauf Parfi ta’kidlaydigan “sir”

¹ Rauf Parfi. Hukmnoma. — T.: Akademnashr, 2023-yil. — B.70.

² Shu manba, B.72.

³ Shu manba, B.73.

ni anglaydigan ta'madan yiroq kishilar. Shoir aytganidek, ta'ma bor joyda san'at o'ladi. San'atni anglaganlar yaratadi. Shomirza Turdimov Rauf Parfiga shunday savol beradi: "San'atning vazifasi nimadan iborat o'zi?"

R.P: San'atning vazifasi o'limni anglatish. Shakli qanday bo'lishidan qat'iy nazar.

Sh.T: O'lim-chi?

R.P: O'lim — bu san'at.¹

Bu so'zlarda naqadar katta yuk bor. Shoir butun umr o'limni anglab yashagan. O'limni anglagan inson vijdoniga xiyonat qilmaydi. Buni, albatta, Rauf Parfi aytganidek, O'lim! Og'ir! Go'zal! San'atkor biladi. Tamagir bilmaydi.

Rauf Parfi she'riyatining, umuman, adabiyotning asosiy g'oyasi doimo erk bo'lgan. Shoir shunday "erkchi" ijodkorlar haqida fikr bildirar ekan, Cho'lpon, Fitrat, Qodiriylarga ergashganini aytadi. Shoir she'rlari uyg'otadigan siyosiy taassurot bu davr va uning maslagi qarama-qarshi kelib qolgani bilan bog'liq. "She'riyatda yolg'on gapirish mumkin emas".² Yolg'onni aralashtirmay jamiyatning dar-dini anglash, darhaqiqat, siyosatdan yiroq narsa. Rauf Parfi yolg'on so'zlashni istamadi, xolos. "Yolg'on — iste'dodning kushandasi".³

She'r adabiyotning katta mas'uliyat talab qiladigan yuragi. Uni yashatish uchun ham, ilohiy kuch ham idrok kuchi kerak. Birinchisi she'rni yozishga turtki bo'lsa, ikkinchisi "bu she'rga o'xshadimi?" deya uni taftish va tahlil qilishi lozim! Bu Ozod Sharafiddinov ta'biri bilan aytgan-

¹ Shomirza Turdimov. Tut gullagan payt. // "Suhbatdosh" gazetasi, 1999-yil, fevral soni.

² Rauf Parfi. Hukmnoma. — T.: Akademnashr, 2023-yil. — B.100.

³ Rauf Parfi. Hukmnoma. — T.: Akademnashr, 2023-yil. — B.135.

da “She’r ko’p, shoir-chi?” fikrini beradi. Har qanday she’r yozgan shoir bo’lmaydi va o’z navbatida shoirlarning ham har qanday she’rlari haqiqiy she’r bo’lolmasligi aniq. Rauf Parfi she’r masalasiga jiddiy qaraydigan adabiyotshunos. Uning o’zi biladigan she’r texnikasi, she’r madaniyati bor. Shoir misralarda har bir so’zning yonida uni himoya qiladigan qorovuli bo’lishi kerakligini ta’kidlaydi. Ya’ni so’zlar bir-birini ushlab turishi kerak. Shunchalar bir-biriga bog’langan bo’lishi kerakki, bir so’z ham tushib ketolmasin. Shoirlik mukammal yozish bilan birga haqni yozish edi O’zbek uchun. Nozim Hikmat fikriga monand shoirlikni Rauf Parfi shunday biladi: “Bu qonli kasbni nega biz oldik... demak, hamisha kunlarimiz og’ir kechadi. Bo’ynimizga olishimiz kerak”¹.

Shuning uchun ham shoir adabiyotni ikkita deb bilardi: “Insonlarga to’g’ri xizmat qiladigan adabiyot bor, yo’q narsa bor, bu adabiyot hisoblanmaydi, yolg’on bo’ladi, ya’ni mana bu yerda odam och-yalang’och turibdi-da, u baxtli yashayapti degan adabiyot adabiyotmas”².

Rauf Parfi dahosi haqiqatga sig’inadigan ibodatgo’y edi. Uning she’riyati Haqqa sajda qiladi va adolatni so’raydi. Shoirning butun umri xalqqa kerak bo’lgan ozodlik g’amida o’tdi, haqiqiy ozodlik g’amida. Uning kuchli adabiyoti kuchli xalq, kuchli dunyo bo’lishini istardi. U yaratgan she’riyatning asosiy qirrasini ham o’tkirligida, kuchliligidadir.

¹ Rauf Parfi. Hukmnoma. — T.: Akademnashr, 2023-yil. — B.126.

² Rauf Parfi. Hukmnoma. — T.:”Akademnashr”, 2023-yil. — B.130.

2-fasl. Rauf Parfi she'riyatining mavzular olami

Rauf Parfi she'riyati XX asr adabiotining yangi va yorqin sahifasini tashkil etadi. Bu jihatdan shoir she'rlari mavzu doirasining serko'lamligi, mazmundorligi va metaforalarga boyligi bilan ajralib turadi. Uning Vatan, tabiat, muhabbat lirikasi o'ziga zamondosh va davrdosh bo'lgan ijodkorlarga hamohang, ayni choqda o'ziga xosdir. Zero, bu dunyoda osmonday, dengizlarday, yerday, borliqday cheksiz narsalar ham borki, bu Olloh orqali inson tafakkuri bilan yaratiluvchi she'riyat olamidir. Har qanday shoir har qanday narsadan, hodisadan ilhom oli, har qanday holat u uchun mavzu bo'lishi mumkin. Shoir she'riyatining mavzular olami paydo bo'lishiga, asosan, quyidagi holatlar sabab bo'ladi:

1. Ijtimoiy muhit
2. Shaxsiy dunyoqarash
3. Shoir dunyoqarashi oziqlangan manbalar
4. Shoir xarakteri

Adabiyotda mavzu turlari, asosan, ikkiga ajratiladi:

1. Ijtimoiy mavzular
2. Abadiy mavzular

1. Rauf Parfi she'riyatida ijtimoiy muhit mavzusi

Ijtimoiy mavzuda qalam tebratmagan shoir bo'lishi mumkin, ammo abadiy mavzular bo'lgan Muhabbat, Ishq, Ona, Yurt, Istiqlol, Vatan, Do'stlik, Tabiat va boshqalar haqida har bir shoir qalam tebratadi. Shunday shoirlar bo'ladiki, bitta mavzu ular ijodining asosiy qirrasini ochib berishga qodir, hatto shoir biografiyasi ham shu mavzular-

dan ayon bo'lishi mumkin. Badiiy tahlil jarayonida ijodkor ijodining xoslangan mavzularda kechishi o'sha shoirning boshqalardan ajralib turuvchi individual xususiyatini ham namoyon qiladi. Masalan, Navoiy ijodida ilohiy ishq, Mashrab ijodida tasavvufiy mavzular, Bobur ijodida ajralib turuvchi Vatan mavzusi yoki zamonaviy adabiyot yetakchi shoirlarining ba'zilarining o'zigagina xos bo'lgan mavzu va obrazlar olami (Abduvali Qutbiddinda ishqning o'zgacha talqinini, Sirojiddin Sayyidda Vatan mavzusining yetakchiligini, Zebo Mirzo ijodida ayriliq va ayol dardi mavzulari, Shavkat Rahmon va Rauf Parfi she'riyatida adolat, Turkiston, turkiylar mavzulari asosiy o'rindadir)ni sezamiz.

Rauf Parfi so'zi keskir, haq gapni hayiqmay ayta oladigan shoir edi. biz yuqorida sanab o'tgan shoir she'riyati mavzulariga ta'sir qiluvchi omillardan biri ijtimoiy sharoit Rauf Parfini jamiyatga shoir qilib bergan asosiy omil edi. Ijodkorning yetuk ijod davri kommunistik g'oyalari, sotsialistik realizm bilan to'lib toshgan adabiyotga to'g'ri kelgan. Ammo shoir o'ziga xos ramziy obrazlari bilan har kim ham ayta olmaydigan haqiqatlarni ochiq namoyon qilgan. Uning ijtimoiy mavzudagi "Adashgan ruh" dostoni, "O'ynayotgan ayol", "Qora devor", "Tavba", "Bir muxbirga", "Mudrab yotar bunda daraxtzor" kabi she'rlaridagi qasdgga tikilgan pafosni boshqa ijodkordan topish qiyin. Masalan, uning "Tavba" she'rida inson va uning yaratilishi, Yaratuvchi haqida borayotgan she'r syujeti oxirgi sonetning so'nggi tersetlariga kelib bu dunyo insonlarining asl basharalarini ochib tashlaydigan satrlar mavjud:

Vahshiy dunyo, qonxo'r dunyo quturdi,
Inson faryodiga to'ldi koinot.

Nabiyilar, dohiylar, shoirlar turdi,
Chora, chora deya soʻrdilar najot...
Allohim, bilursan qay sori ketdim,
Allohim... men oʻldim... Men Senga yetdim.

“Bir muxbirga” sheʼrida esa haqiqatni sotib kun koʻruvchi ikkiyuzlamachi insonlarning asl qiyofasi chizilgan:

Jangari zoʻr muxbir demishlar seni,
Oʻzingga qulmishsan, oʻzingga xoqon —
Ozod soʻz — Haqiqat, Haqning maxzani
Oxir parchalanur bu gʻul, bu — yolgʻon.

Muxbir obraziga “oʻzingga qulmishsan” deb aytganda shoir bu insonning nafsigga qulligini nazarda tutgan. Haqiqat shunchalar umrboqiydir, bir kuni bunday insonlarning yolgʻonlari, haqiqatga kiygizgan gʻullari parchalanadi.

Yolgʻonning tiygʻida oʻylab qadam bos,
Kimnlarni yalaysan, kimni chopasan,
Oʻzingni aldaysan, qorningni xolos,
Haqiqatni aldab nima topasan?!

Haqdan qochgan inson faqatgina oʻzini aldagani qoladi. Yolgʻon bir tigʻ kabidir, bir kuni u oʻz kishanbandini qiymalab tashlaydi. Shoirning yana shunday soʻzni qilich qilib dunyoga hayiqmay oʻqtalغان misralari “Qora devor” sheʼrida ayon boʻladi:

Qora devor qari sotqinlar yurti,
Tilsiz, vatansizlar vatani qoldi.
Sanqigan jasad-la telbarib yurdim,
Aqlimga roʻyolar kalolat soldi.

She'r mustaqillikdan keyingi 1997–2003-yillarda yozilgan, ammo o'sha davrda ham ijodkorga erkin va ochiq gapirish mumkin emas edi. Vatan mustaqil bo'lgani bilan uning bag'rida birorta arzigulik Qodiriyday, Cho'lponday, Usmon Nosirday mard kishilar qolmagandi. O'z jonining tashvishida yurgan biror haqiqatgo'y zot borki, tilini tiyib yurishga majbur edi. Bu mustaqillikni esa Rauf Parfi mustaqillik deb hisoblamagan. Shunga yarasha ma'lum siyosiy va ijtimoiy holatlar yuz berib turganki, shoirning tili yana zaharga aylangan:

Zaharga aylandim, og'ochdek sindim,
Qayta o'ldim, ruhim qaytmadi tanga.

Yoki:

Yerga cho'kkan osmonlarni kuzatdim,
Chopilgan oyog'im bilan chopdim men,
Kesilgan qo'limni sizga uzatdim.
Bu dunyo gullarga to'ldi qotdim men.

“So'qir ko'zlarimni nur-la bezatdim...”, deganda shoir kimlarning ilojsizligini tasvirlashga harakat qilayotgan edi?

Rauf Parfi ona Turkistonning dardlarini hammamizdan oldin his etgan ijodkor edi. U bir she'rida shunday yozgan:

Bu maydon ichinda men to'kmagan qon,
Mening uni deya ayagan jonim.

Shoir so'zi bilan befarq bo'lmasa-da, qurol olib jangga kirolmaganidan afsuslanadi. U shunchalar ozod qalb egasi ediki, hatto davlat idoralaridagi hujjatbozliklar, ko'ngilxiraliklar, buyruqbozliklar davom etayotgan O'zbekistonda ham doim siqilib, “kesik qo'llar”, “chopilgan oyoqlar” bilan yashadi. Endi tasavvur qiling, mustaqillikdan keyin shu holda yashagan ijodkor sovet davlatida qanday kun kechirgan?

Shoirdagi ichkilikka ruju qo'yish holatlari o'z-o'zidan emas. Uning faoliyati davomida ham ijodida sovetlarga qarshi targ'ibot bor deb Yozuvchilar uyushmasida muhokamaga qo'yilgan. Shoirning ijodida ijtimoiy ahvol tasviri sonetlariga-da singdirib yuborilgan. "Hamlet" sonetidagi quyidagi jumalarga qarang:

Sen, ey sen xilqatning yovuz bandasi,
Ne balo solgaysan ma'sum boshlarga?
Bo'g'ilib yotgandir vijdonning sasi,
Boshingni yorsang-chi urib toshlarga...

Yoki:

Qonlar oqmoqdadir, so'nmoqdadir nur,
Turibsan-ku davr bilan betma-bet.
Nahot iztirobda doim tafakkur.

Shoirning "Bog'chasaroy fontani" she'ri zamirida Stalin tomonidan quvg'inga uchragan qrim-tatar xalqining anduhlari yotardi:

G'amli fontan, hali yig'laysan,
Hasratlarda bo'lmaysan ado.
Ehtimol, kimnidir yo'qlaysan,
Kimlardandir kutasan sado.

"G'amli fontan" obrazi xalqi uchun yig'layotgan yurt timsoli edi. Rauf Parfi barcha qardosh xalqlarning turkiylar nomi ostida yana qaytadan birlashib, Turkistonda yashashini orzu qilardi. "Nozimning sadosi she'rida ham shunday dardlar kuylangan. SHOIR Nozim Hikmat bilan taqdir-dosh edi. Nozim Hikmat ham o'z yurtida tan olinmay surgunga uchragan haqqarvar ijodkor edi. "Dunyoning qora kechalari" ular yashagan muhit holati tasviri edi:

Nozimning sadosi —
Sochilar.
Millionlarning son ming koʻchalariga
Dunyoning eng yorugʻ,
Dunyoning eng qora kechalariga¹.

2. Rauf Parfi ijodida Turkiston va turkiylar mavzusi

Rauf Parfi yuragini zirqiratgan Vatan tushunchasi xoʻrlangan xalq ovozi moziydan yetaklab kirgandek boʻladi. Turkiston qismatiga achingan shoir soʻzlari yurakka oʻqdek qadaladi. Bu xalqning esa hamon koʻzi ochilmasa?!

Shoir yaratgan turkistonbop tashbehlar qalbni tirnasa-da, yurtning achchiq qismatini bayon qilib turadi:

Yigʻla endi, koʻzim, sen ham yigʻlay ol,
Toʻysin koʻz yoshingga bu turkiy sitam.
Toʻysin, Vatan yodi chidar bemalol,
O, sabr daraxti qutlugʻ Turkiston.

Zamondoshi Ortiqboy Abdullayev Rauf Parfida vatanparvarlik hissining naqadar kuchliligini bayon qilar ekan shu soʻzlarni aytgan edi: “Ogʻir oʻylarga toldiradigan mana shu sheʼr bagʻriga ezgulik urugʻlari, adolat, toldiradigan erkinlik umidi sepilgan”².

Rauf Parfi chizgan Vatan timsoli doim Turkiston deya jaranglaydi. U Turkistonni hech kim mengzamagan dardli tashbehlariga oʻraydi. Bir sheʼrida “sabr daraxti” desa birida “Mangu Xotirotni mozori” deydi. “Turkiston yodi” sheʼrida esa:

¹ Рауф Парфи. Туркистон руи. — Тошкент: Шарк, 2013. — В.203.

² Soʻnggi darvesh. (essalar, xotiralar, suhbatlar, bagʻishlovlar). Yigʻuvchi: Alisher Nazar. Qoʻlyozma. — B.44.

Tegramda zich havo — ona Turkiston,
O'rgay tomirimni ko'r hayajonim",

— deya uni bo'g'ib kelayotgan zich havoga qiyoslaydi. Bu zich havo shoir uchun aziz bo'lgan Vatanda kezar edi. Bu muhitning sababchilarini esa Yassaviy satrlari bilan hamohang tasvirlaydi:

"O'lg'on da'vo qilganlar..." So'zlar shoir.
"Oqni qaro deganlar..." Ayting, kimlar?!
Maqbara boshimga yiqilar hozir,
Yana tovush: "Harom yegan hokimlar..."

"Omon Aziz. "Kandakorlar" she'rining birinchi bandida:

O'ltirishar ikki jununvash,
Ikki jahon bilmagan jahon —
Ikki shoir ma'yus, xayolkash,
O'rtalikda olov — Turkiston.

Shoirilar faqat Vataniga sig'inishadi. Vatan xayoli, uning nurli istiqboli qayg'usi ularni olovday yoqadi. Shu sababdan ham bu misralarda shoir Turkistonni olovga mengzagan bo'lsa ne ajab! O'z ushalmagan armonlarini-da Turon deydi:

Vaqt quyunida ne - davron,
Bu — toshga aylangan erkdir, bardoshdir.
Bu — Turon atalgan muqaddas armon¹.

"She'riyat" mansurasi esa har bir o'quvchini shoir bilan birga yondirib, birga kurashga chorlaydi: "Shu oddiy suv mavjida, zarrin yaproqlarning ko'ksida Navoiy tug'ilar,

¹ Рауф Парфи. Туркистон руҳи. — Тошкент: Шарқ, 2013. — В.148.

suronlarda Nozimning ovozi. Gardandan girdob kabi quyular — Elyuar, Vujudimning har bir hujayrasida soʻzlarning sodiq qoʻshini — Turkiston, Turkiston, Turkiston — turkiyning dunyoviy qoʻshigʻi”¹.

Ozodlik, erk, adolat uchun kurashayotgan vujudan otilib chiqqan “soʻzlar qoʻshini — Turkistondir”. Individual tashbehlarining guvohi boʻlarkanmiz, ularning doimo alam bilan qora oʻxshatishlardan iboratligini sezamiz. Toʻgʻri-da, dardli inson qoʻlidagi naydan quvonchli kuy kutib boʻladimi?! Quyidagi misralarda esa hayratlanarli tashbehga guvoh boʻlamiz. Hali shu davrgacha hech bir shoir Vatanni “achchiq boʻsa”ga oʻxshatmagan:

Oh, **Turkiston, eng achchiq boʻsa**

Kabi lablarimda urinding.

Men olisga otlanar boʻlsam

Kuygan yurak boʻlib koʻrinding.

Oh, Turkiston, Ona Turkiston.

“Ona Turkiston” sheʼrida esa Turkistonni **“ichimni kemirgan qadimiy qasos”**ga qiyoslaydi. Qadim-qadim zamonlardan beri Turon, Turkiston deb atalib kelgan ona yurtimizning achchiq qismati, bolsheviklar zulmi ostida ham nomidan, ham mol-mulkidan ajralgan xalqimiz boshiga tushgan qora kunlar Fitratning “Yurt qaygʻusi” turkumi, Choʻlponning “Buzilgan oʻlkaga” kabi sheʼrlarida oʻz aksini topgan edi. Mana shu dardli oʻylarni oʻz kiftiga ortgan keyingi avlod vakili esa Rauf Parfi edi. Mahkam Mahmud Andijoniy oʻsha tazyiqlarni shunday eslaydi: “Hur fikrli, porloq isteʼdodli shoir Rauf qadah koʻtarib, alyor aytishuvlarda shogirdlariga hayot, olam va inson haqida haqiqatni yozishni, yolgʻonchilik,

¹ Rauf Parfi. Ona Turkiston. B.8. www.ziyouz.com, 2007.

munofiqlik, laganbardorlik, tilyog'lamalik qilmaslikni, rost gap aytolmasang, umuman gapirma deb o'rgatar edi. U, sovet tazyiqlari, terrori kuchaygan vaqtlarda kompartiyaga va Leninga madh-u sanolar yozgan shoirlarni masxaralab, bunday kinoya qilar edi:

Ko'zimizga ishonmasak,
So'zimizga ishonmasak,
O'zimizga ishonmasak,
Leninga ishongaymiz...

O'zkompariya Markazkomi o'sha paytlarda turli yo'llar bilan kommunistik tuzum markaziga yaxshi ko'rinish, yal-toqlanish uchun partiyani, kommunizmni maqtamagan shoirlarni jazolab turar edilar. Biz ishlab Adabiyot va san'at nashriyoti partiya komitetining maxsus bir majlisida "Rauf Parfi ijodida sovetlarga, partiya qarshi ohangdagi she'rlar bor, shoir yo'ldan adashgan", deb qoralandi"¹. Yoki yana shoirning "Ona tilim" she'ri ustidagi voqeani xotirlaydi:

"Men g'aribman va sen beomon,
Sen quyoshsan, men so'ngan chiroq,
Qiynamagil meni, onajon...

Bu ona tilimiz haqidagi she'rdan. Shoir bu so'zlarning har biriga teran va sirli ma'nolar yuklagan edi. Bu yerda o'quvchi ko'nglida turli ma'nolar tug'ilardi. Bunda, ehtimol, ona tilimiz o'rniga hukmron bo'lgan sho'rolar tili, kompartiya, sovetlarning beomonligi haqida so'z borardi. Xullas, yuqori idora mansabdori bu kabi she'rlarda "antisovet" ruh borligini tushunar, bu "illat" ni unib-o'smasidan avval bo'g'ib, yo'qotish zarur, deb hisoblardi".² Rauf Parfi-

¹ Mahkam Mahmud. Anvari, Xoqoniy va Bayron izdoshi. // So'nggi darvesh. Yig'uvchi: Alisher Nazar. — B. 53.

² O'sha manba. — B.55.

ning haqiqat akslangan Turkiston fojealari haqidagi ijodiga Noʻmon Rahimjonov shunday taʼrif bergan edi: “Rauf Parfi lirikasidagi SOʻZ, QUSHCHA, BULOQ, DARAXT, NAY, NUR singari obrazlar tagdor, purmaʼno mazmun ifodalashiga koʻra timsollarga aylanayotir. Ular Turonzamin, Turkiston xalqlarining tarixiy hayoti sahifalarini suratlantirayotir. Millat taqdirida oʻchmas iz qoldirgan va ayni keyingi yuzyilliklarda mudragan joʻmardlik, jangarilik, qahramonlik ruhini qayta tiriltirish, oyoqqa qoʻyish, faollikka davat Rauf Parfining Turon-Turkiston mavzusidagi sheʼrlarining yetakchi xususiyatidir”¹.

3. Rauf Parfi sheʼriyatida ruhiyat tasviri va erk mavzusi

Haqiqiy ijodkorning oʻz yoʻli, oʻz aytar soʻzi, oʻz dunyosi bor. U oʻquvchisini ana shu dunyosiga ergashtirib ketadi. Haqiqiy ijodkor oʻquvchining ruhiyatiga oʻz ruhoniyatini singdira oladi. Shoir shaxsiyati bilan oʻquvchi shaxsiyati birgina sheʼr atalmish koʻprikdan qoʻl ushlab oʻtadi. Rauf Parfi sheʼriyatida ham shunday kuchli pafos mavjudki, ijodini oʻqiguvchilar u bilan birga toʻlgʻonadi, u bilan birga yonadi. Shoir darddan qay darajada azob cheksa, oʻqiguvchisini ham shu dard oʻrtay oladi. Rauf Parfining shaxsiy dunyosi oʻzi bir olam edi. Uni tanigan har qanday ijodkor borki, telba, tartibsiz hayot kechiruvchi bu insondan aslo ranjimas, hatto kimdir unga qilayotganing notoʻgʻri, deb ham uqtirmasdi. Chunki bu telbalik ostida adolat, haqiqat, achchiq

¹ Noʻmon Rahimjonov. Mustaqillik davri oʻzbek sheʼriyati. — Toshkent: Fan, 2007. — B.101.

hayot to'liqlari mavj urardi. Ijodkor A'zam O'ktam Rauf Parfi bilan suhbat qilganda¹ Sharof Rashidovning Rauf Parfi deganiniyam bir ko'ray-chi? deb chaqirganini shoir xotirlaydi. O'sha payt shoir uchrashuvga "galstugim yo'q", deb bormagan. Bunaqa g'alati sabab faqat Raufona edi. Aslida u davlat "kattalari"ning hech biriga xoh u yaxshi inson, xoh yomon boshqaruvchi bo'lsin maddohlik qilishni xohlamas edi. "Tasvir" kitobi chiqqanda do'stlaridan biri: "Kitobingga: "Ustoz Sharof Rashidovga, kamoli ehtirom ila Rauf Parfi" deb yozgin-da qabulxonaga eltib ber, keyin u surishtiradi va ikki xonali uy beradi", deya maslahat bergan. Rauf Parfi bu ishni ikki dunyoda ham qilmas edi. Ammo u rostan ham o'sha payt uysiz bo'lgan, suhbat jarayonida esa hech tortinmay: "Hoziram kattalarga kitob bermayman. Haliyam uyim yo'q", degan so'zlarni aytadi. Bu ozod ruhning tanga bergan ozodligi nishonasi edi. Taniqli shoir Usmon Azim shunday deb yozgan edi: "Uning hayotini faqat Mashrabning bexonumonligiga o'xshatish mumkin. Dunyo Rauf Parfini udda qilolmadi. U yolg'on dunyo o'ylab topgan allaqanday pul degan hiyla-nayrangga juda bepisand edi. Shuning uchunmi, dunyo undan muttasil qasos oldi. Dunyo o'zining yo'rig'iga yurmaganlarni juda yomon ko'radi".

Rauf Parfi xarakteri she'riyatida lirik qahramoniga ko'chadi. Turli raziylar, obrazlar, orqali lirik qahrmon ruhiyati kechinmalarini ilg'ab olish mumkin. Umuman, she'riyat o'zi ichki kechinma in'ikosidir. "Oydinlik" she'rida qo'llangan obrazlarda ham shu holatni kuzatish mumkin:

¹ A'zam O'ktam. Haq yo'li, albatta, bir o'tilgusi. Китобда: So'nggi darvesh (жамоа тўплам. Қўлёзма). — В.203.

Oy suzadi. Muzlagan kecha,
Qor ufurar.
Tumanlarda bir yulduz muncha
G'amgin turar...

Xo'sh, nima uchun endi kimlargadir oydin ko'ringan kecha shoir uchun muzlagan, kimlargadir yonib turgan yulduzlar shoir lirik qahramoni uchun g'amgin qiyofada ko'rinadi?

Uchinchi bandda buning javobi hijron ekaniga ishora seziladi:

Nima keldi shu dam o'yingga...
Kim u? Ayt, kim?
Bechora oshig'ing yo'lingga
Zormi, aytgin?
Visol esa oxirgi banddagiday olislarda!
Olisda yal-yal yongan
Nima ekan ul?
Yurgin o'sha tomonga,
Ey go'zal surur.

Olisda yongan nimadir balki oshiq yuragidagi entikkan umiddir.

Shoirning tabiat tasviri bilan bayon etilgan guyg'un berilgan ichki achchiq dardni sezish mumkin. Uning quyidagi she'rida ham erk istayotgan qalb nidolari ingranadi:

UFQ YARALANGAN ALVON TO'LG'ONAR.
Turnalar karvoni suzar parishon.
Vidolashuv payti qonga chulg'anar,
O'z qoniga cho'kar karvon benishon.

Quyoshning alvido shamlari yonar,
Kechar koʻzlarimdan bu yorugʻ jahon.
Qaydan Men? Nechun Men? Vujudim qonar,
Qachon keldim? Nechun? Oʻtgayman qachon?
Kechar dunyo, kechar karvon singari.
Ufq. Falaklarga sanchilgan ohim.
Qattiq urinaman ufqdan nari,
Alvon uzra muzlab turar nigohim.
Oyogʻim yurmaydi yurganim sari,
Ona yerga botib qolgan oyogʻim...

Botib borayotgan quyosh qizarib, oʻz rangiga ufqni boʻyashi soʻnayotgan umidlarning otashi kabidir. Oʻz qoniga choʻkayotgan karvon esa oʻtkazib yuborilgan besamar umr timsolidir. “Nechun men?” degan xitobda shoir aynan oʻzini aytgandek boʻladi. Yurgan sari yurmas oyoqlar cheklangan, boʻgʻilgan imkoniyatlar, soʻzlar ramzini koʻrsatadi. Rauf Parfining koʻp sheʼrlarida bunday qoʻl-oyogʻi bogʻliq holatni koʻrish mumkin.

Yogʻar oppoq pagʻa-pagʻa qor,
Dardim qorlar kabi sochilar.
Huv yiroqda gullagan bahor
Boʻylari koʻksimga sanchilar.

Boshqa yurtdagi, olislardagi ozodlik — yiroqda gullagan bahorga mengzalmoqda. Rauf Parfi, Usmon Azim, Shavkat Rahmon, Muhammad Solih kabi ochiq koʻzli, boʻlayotgan voqealarga befarq qarab turolmaydigan, mavjud siyosatdan norozi ijodkorlar guruhi ham boʻlganini shoirning oʻzi bir suhbatda eslaydi va tergovda Mixail Sergeyevich nomiga qadalgan Gorbachov bahonasi bilan bir tergovdan qutulib qola-

di. Mavjud tuzumning etagidan tutgan nodonlar tasvirini shoir “shamolga aldangan bulutlarga” o‘xshatadi:

Siz bilar edingiz qaydadir kutar,
Sizsiz chil-chil sinib yotibdi toqat...
Holbuki, shamol — yo‘q, siz — yo‘q, bulutlar,
Siz telba shamolga bir ermak, faqat.

“Bayronning so‘nggi safari” she‘rida erk ramzi dengiz obrazi orqali ifodalangan:

Dengiz hayqiradi, girdob bekaram,
Shoir, ko‘zlaringga dengizlar to‘lar.

Bayron ham erk uchun kurashga otlangani sababli shoirlik va jangdoshlikni Rauf Parfi qismatdosh deb biladi. Shoirni bu dunyodan olib ketgan ham uning mana shu dardlari bo‘ldi. U quyidagi she‘rida parvona obrazi orqali o‘zini, yorug‘lik ramzi zahirida esa istiqbolli kunlarni nazarda tutgan bo‘lsa ajab emas:

Shuncha abgor qilgani yetar,
Biz yonardik, yonardik yana.
Yorug‘lik, deb boshiga yetar
Yorug‘likni sevgan parvona.

Qutlibeka Rahimboyeva Rauf Parfiga shunday nom bergan edi: “Rauf aka — ozodlik edi”. Shuning uchun bo‘lsa kerak, ozodlikni qo‘msaganlar Rauf Parfiga intilganlar. Mustamlakachilar va O‘zbekiston mustaqil bo‘lishi kerakligi haqidagi gaplarni ilk bor Rauf Parfi davrasida eshitganligini eslab Usmon Azim ham: “... unda ozodlikka cheksiz bir intilish bor edikim, shoirning bu halol qalb harorati ko‘pchilikka yuqdi”, deya xotirlaydi.

Rauf Parfi ijodi bugungi kun adabiyotshunosligida o'rganilayotgan mavzu bo'lsa-da, uning ochilmagan qirralari hali juda ko'p. Bu borada No'mon Rahimjonov va Olim Olтинbek ishlarida chuqur izlanishlarni ko'rdik. Rauf Parfi she'riyati mavzular olamidagi yangilanishlar va badiiy mukammalliklarni bugungi kun yosh kitobxoniga yetkazib berish va ularning ongida ham Rauf Parfiniki singari vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish, adolat va erk tarafdori qilib tarbiyalash lozimdir. O'zturk she'riyati mavzulari xilma-xil bo'lsa-da, biz faqatgina Rauf Parfi ijodining eng yuksak cho'qqisi bo'lganlarinigina tanlab oldik. Shoir she'riyatida DO'STLIK, ONA, SO'Z mavzulari ham juda go'zal ohanglarda kuylangan.

Yangi o'zbek adabiyoti XX asr taraqqiyotida o'z boshidan bir qancha tadrijlarni kechirdi. Bu davrda adabiyot ham shaklan, ham mazmunan yanglandi. Epik turning jonlanishi, lirik turga yangi janrlarning kirib kelishi va o'zbek adabiyoti uchun butunlay yangi tur — dramatik turning kirib kelishi yuz berdi. Lirik asarlarda ifoda uslublari, mazmun talqinlari o'zgardi. Lirik qahramonning she'rdagi o'rni, roli real tasvirlarda ifodalana boshlandi. Endi uning faqatgina ma'lum soniyalar ichida yuragidan o'tgan his-tuyg'ularigina emas, real hayotiy fikrlari, dunyoqarashi ham tasvirlarga ko'chdi. She'riyatda xuddi shunday xususiyatga ega bo'lgan ijroviy lirika yuqori o'ringa chiqdi.

Ijroviy lirika atamasi rus adabiyotshunosligida "rolevaya lirika" nomi bilan yuritiladi. Mazkur janr nazariyasini olim B.O. Korman ishlab chiqqan. Professor B.O. Korman XX asrning 70-yillarida lirika manbalari asosida muallif ongining subyektiv shakllarini ishlab chiqib, to'rtta subyektiv shakl

mavjudligini asosladi: 1) muallifning o'zi; 2) muallif — rivo-yatchi; 3) lirik qahramon; 4) rol o'ynaydigan qahramon¹.

Ijroviy lirikada shoir o'zi yaratayotgan lirik qahramoni ruhiyatiga kiradi va tamoman kitobxonga uning pafosini yetkazadi. Bu lirik qahramon, asosan, real shaxs obrazlari-dan o'sib chiqqan prototip xarakterlardir. Shoir o'quvchini shu real qahramon olamini idrok etishga undaydi. Korman ta'kidlagan subyektiv shakllar bosh qahramon ijrosining qaysi pozitsiyada turganini belgilab beradi. Masalan, shoir lirik qahramoni tilidan o'zi gapirishi ham mumkin. Bun-da shoir qahramon haqidagi va uning hayoti haqidagi o'z tuyg'ularini bayon qiladi va lirik qahramon —muallifning o'zi bo'ladi. Ikkinchi subyektiv shaklda esa muallif faqatgi-na rivoyatchiga aylanadi va lirik qahramon tuyg'ularini ifo-da etishda u tasvir usulidan foydalanadi, ayni paytda chetda turib so'zlaydi. Rauf Parfining "Usmon Nosir" she'ri shu jumladan. Unda Rauf Parfi bir shoir o'laroq yosh xazon bo'lgan bir iste'dod uchun achinish tuyg'ularini yozadi va shoirlik qismati haqida fikr yuritadi.

Xato yo'lga kirgan bo'lsa ul,
Nega sen tutmading qo'lidan?!
Shunday ketdi yana bir o'g'il,
Saqlab qololmading o'limdan.

Agar she'riyat har shoir uchun ona bo'lsa, nega u o'z bolasini asrab qololmadi? Bu she'riyatning tug'ilajak yan-gi she'rlarni o'zi yondirganidir. Inson boshiga she'rning

¹ Моисеева А. А. Эволюция ролевой лирики на рубеже XIX—XX веков: формирование ролевого героя нового типа: автореф. дис.. Пермь : [б. и.], 2007. 19 с. / Корман В.О. Лирика и реализм. — Иркутск : Изд-во Иркут. Универ-ситета, 1986. — С.93.

yetishidir. Garchand bu adolatsizlik tufayli sodir bo'lgan judolik, qismat bo'lsa-da!

Yon she'riyat, tug'yonga aylan,
Yon, Turkiston, tamom bo'l jigar,
O'z she'rini ul o'zi bilan,
Yondirgani rost bo'lsa agar.¹

Yosh shoir zamon yovuzlarining qurboni bo'lgani she'rda ta'sirli tasvirlangan. She'riyat insonning dard yukini yengillashtirishi mumkin, ammo butunlay davo bo'lolmaydi. Uning hayotini saqlab qololmaydi.

Uchinchi subyektiv shaklda lirik qahramon har qanday holatni, tuyg'uni o'z ustida his qiladi. Bu shakl o'quvchi uchun emotsional jihatdan kuchli ekspressivlikka ega. Chunki o'quvchi ayni tasvirlanayotgan qahramonning tilidan eshitadi barcha voqelikni. Rauf Parfining "Abdurauf Fitrat" sonetlar turkumida o'quvchi Fitrat siymosini yaqindan ko'radi. Uning yurt uchun, xalq uchun qayg'usini u bilan birga totadi, u bilan birga olov kabi yonadi:

Fosiqlar ko'rinar sochlari olov,
Ivirsir gumrohlar ko'zi-qo'li qon...
Turkiston, Turkiston, mukarram yalov...²

To'rtinchi subyektiv shaklda rol o'ynovchi maxsus qahramon yaratiladi va u shoirning ichki kechinmalarini bayon qiladi. Bu obraz qachonlardir mavjud bo'lgan, ammo she'rda u shoir maqsadiga muvofiq harakat qiladi.

Masalan, Rauf Parfining "Hamlet" sonetlar turkumining birinchi soneti subyektiv shaklida muallif rivoyatchi

¹ Rauf Parfi. Turkiston ruhi. — Toshkent: "Sharq", 2013. — B.92.

² Shu manba, B. 236.

vazifasini bajargan bo'lsa, keyingi sonetlarda Hamlet xarakteridan foydalangan holda zamon dardini ifoda etadi:

Hamlet sevgisiga sodi qolardi,
Sadoqat neligin bilardi, biroq
U yolg'iz vafoni yolg'iz xohlardi,
Ey voh, jafo undan ming karra ko'proq¹.

Yuqoridagi bandda Hamlet obraziga xos xususiyatlar bayon etilgan. Shoir keyingi sonetda ijtimoiy fikrlarini ochiqalay boshlaydi va Hamlet obrazi chetga chiqadi, faqatgina unga xos bo'lgan birgina vijdon tasviri orqali zamon odamlariga ishora qilinadi:

Bosh egib tonglardan tonglargacha to.
Vijdon shevasiga tashbeh izlaymiz,
Odamda vijdon ham bo'lmasmi, hatto!
So'zlaymiz, jigarxun bo'lib so'zlaymiz.

“Ijroviy lirika tushunchasi jahon adabiyotida turlicha talqin etiladi. Ingliz an'analarida muallif aktyor singari o'zidan uzoqroq obrazni ifodalasa, rus adabiyotida aksincha bo'ladi: muallif o'zgalar niqobida o'quvchiga murojaat qiladi va u bilan shaxsiy tuyg'ularini bo'lishadi. O'zbek she'riyatida ham xuddi shunday, shoir biror tarixiy shaxs, adabiy qahramon yoki nabotot, hayvonot olami yo biror predmet tilidan o'z fikrlarini ifoda etadi”².

Ijroviy lirikada lirik qahramon shoir ruhiyati bilan yaqin, biografik jihatdan o'xshash bo'lgan qahramonlar subyekt sifatida ko'proq tanlanadi. Ikkinchi bir turida esa lirik qahramon shoir yashagan davrdan uzoqda yoki kasbi, ijtimoiy

¹ Rauf Parfi. Sakina. — T.: “Muharrir”, 2013. — B. 124.

² Abdullayeva Umida. Yangi o'zbek she'riyatida ijroviy lirika poetikasi (Abdulla Oripov va Usmon Azim ijodi misolida). *Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Qarshi 2023.* — B.18.

oʻrni, madaniy saviyasi boshqa-boshqa, yaʼni farqli insonlar ham boʻlishi mumkin. Rauf Parfi lirikasida koʻproq birinchi turdagi iroviy lirikaning guvohi boʻlamiz. Biz shoir sonetlarini tahlil qilganimizda sheʼrlarning bu xususiyatini va lirik obrazda shoir subyektmi yoki voqealar lirik qahramonning oʻz tilidan ijro etilayotganiga koʻra ikki turga ajratgan edik.

1. Bagʻishlov tarzida yozilgan va Rauf Parfining his-tuygʻulari aks etgan sonetlar: “Hamlet” (Rauf Parfini Shekspir bilan bogʻlaydigan yana bir rishta uning sonetlari bilan bogʻliq. Dunyo sonetchiligida ikkita yoʻl bor: biri Petrarka yoʻli (klassik sonet), ikkinchisi Shekspir yoʻli (erkin sonet). R. Parfi sonetchilikda Shekspir yoʻlini tutdi, oʻsha yoʻlda oʻzbek sonetchiligini yangi bosqichga koʻtardi[36]), “Ona Turkiston” (Qodiriya bagʻishlov), “Bitiktosh” (Azizxon Qayumga bagʻishlov), “Tagor va Srabon yomgʻirlari” (Tagor haqida), “Abdulhamid Sulaymon Choʻlpon”, “Betxoven”, “Pablo Neruda oʻlimiga”, “Eduard Veydenbaum”.¹ Bunday sonetlarni biz avtopsixologik lirika deyishimiz mumkin.

2. Sarlavhasi sheʼr bagʻishlangan shaxs ismi bilan atalib, oʻsha shaxsning his-tuygʻulari aks etgan sonetlar: “Van Gog”, “Aleksandr Blok”, “Siyovush faryodi”, “Abdurauf Fitrat”, “Chingiz Aytmatov”, “Bayronning soʻnggi safari”.²

Ijroviy lirikaning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Tanlab olingan lirik obrazning real hayotda mavjud boʻlishi (shoir ruhiyati bilan yaqin darajadagi real, jonli shaxlar obrazlarida uchraydi);

¹ Nomi keltirilgan sheʼrlar Rauf Parfining “Turkiston ruhi” saylanmasidan olindi.

² Imomova Ruxsora. Rauf Parfi ijodida sonet. // “Yangilanayotgan Oʻzbekistonda fan va taʼlim uygʻunligi” mavzusidagi 5-son 1-qism Respublika koʻp tarmoqli ilmiy-masofaviy onlayn konferensiya. 2021-yil, 234–243-b.

2. Ijroviy lirikada yaratilgan lirik obraz — subyektning vazifasi har qanday nutq bilan soʻzlanganda ham (xoh nutq shoirniki, xoh obrazdagi qahramonniki boʻlsin) ham shoir dunyoqarashini, uning ijtimoiy-siyosiy, madaniy fikrlarini aks ettirishi;

3. Bunday sheʼrlar mavzusi, aksariyat hollarda, ijtimoiy lirikani paydo qilishi;

4. Ijroviy lirika bagʻishlov, xotira kabi sheʼr janrlarida yaqqol sezilib turadi.

Rauf Parfi ijroviy lirikasining asosiy maqsadi oʻzining va qahramonining ijtimoiy fikrlarini ochib berishdir. Shoir-dagi tanlab olingan qahramonlar doimo sanʼatga aloqador shaxslardir. Masalan, uning “Van Gog” sheʼri qahramon ruhiyatini ochib berish jihatidan ancha mukammal yaratilgan. Sheʼrda gollandiyalik buyuk rassom Van Gog (Vinsent Villem)ning iztiroblari tasvirlanadi. Ayni paytda sanʼatning qadriga yetmaydigan tuban jamiyat qoralanadi:

Buncha gʻarib, razillar koʻp dunyoda?!

“Rauf Parfi Oʻzturk ham Van Gogning mahzun, rangin va bir qadar tilsimli, falsafaga boy ijodiga ixlos-u muhabbat bilan qaragan. Men bu sheʼrda darvesh va rindona hayot sohibi Rauf Parfining ham avtoportretini koʻrdim. Ha, ha, bu 1977-yildagi — shoirning 34 yoshli avtoportreti, sonet emas, Van Gog bir bahona xolos¹. Van Gogning kesilgan quloqlari haqida gap ketganda bir qancha tarixchilar uning ijod iztiroblarida yashagan va sanʼati oʻz vaqtida qadr topmaganidan siqilish tufayli shunday qilgan, degan xulosa bildirishadi. Ayrimlari umrining oxirida biroz ruhiy

¹ Илҳом Ғаниев. Рауф Парфи Ўзтурк дунёси. — Т.: “Muharrir”, 2021. — В.337.

xastalikka chalingan, deyishadi.¹ Ammo rassom asarlari uning o'limidan keyin juda mashhur bo'ladi va eng qimmat narx-larda sotiladi.

Sha'niga xiyonat qilishdan oldin
Bilmoqchi bo'ldi u bu qanday zamon.
Yuragin rangini ko'rmoqchi bo'ldi².

Yuragin rangini ko'rmoqchi bo'ldi deganda rassomning o'z yuragi rangi emas, balki atrofidagi insonlarning yuragi o'zi qanaqaligini ko'rmoq istagi nazarda tutiladi. Rassomning, shoirning yuragi o'ziga ayon, ammo ularni tushunmayotgan zamon qanday zamon? She'riy nutqni kuzatarkanmiz, bunda shoir rivoyatchi bo'lib qolayotganini sezamiz. Rauf Parfi she'riyatida ijroviy lirika subyektlari voqealar rivojida o'rin almashadi. She'r tuzilishi shakliy jihatdan sonetlar turkumidan iborat bo'lgani sababli har bir sonetda alohida lirik qahramon bosh obrazda gavdalanishi ham mumkin.

¹ Bor-yo'g'i 37 yil umr ko'rgan Van Gogning hayoti bilan bog'liq juda ko'p voqealar hamon sirligicha qolmoqda. Masalan, yaqin-yaqingacha musavvir sevgilisining "Sening quloqlaring juda chiroyli", degan gapi uchun unga qulog'ini kesib bergan degan taxminlar mavjud edi. Lekin nemis tarixchilari bu taxminni rad etishdi. Ularning aytishicha, Van Gog 1886 yilda Gogen bilan tanishadi va ikki do'st birga yashay boshlaydi. 1886 - yilning 24 - dekabr kuni ular uylariga (bir vaqtlar Van Gog uylanmoqchi bo'lgan) Rashel ismli ayolni taklif etishadi. Ayol Gogenni tanlaydi, chunki u chiroyli edi. Bundan jahli chiqqan Van Gog u bilan janjallashadi. To'polonda Gogen Van Gogning qulog'ini kesib oladi, so'ng qo'rqqanidan qochib ketadi. Shundan keyin u "Kesilgan quloq va trubka bilan", "Bintlar bilan o'ralgan quloq" asarlarini yaratadi, bu ikki asar millionlab dollarga sotiladi". Van Gog ijodiga o'z vaqtida e'tibor berilmagan, yillar o'tib uning asarlari va shaxsiga qiziqish ortgan. Masalan, "Doktor Gashening portreti" asari 82, 5 million dollarga, "Soqolsiz rassom portreti" asari 71,5 million dollarga, "Kiparisli bug'doy maydoni" asari esa 51 million dollarga sotiladi. (Bu haqda qarang: Egamqulov B. Baxt yarim, qayg'u yarim // Iztirobli umr. T.: Noshirlik yog'dusi. 29-34-betlar). (Ma'lumotlar Ilhom G'aniyev kitobidan olindi.)

² Rauf Parfi. Turkiston ruhi. — Toshkent: "Sharq", 2013. — B.179.

Shoirning “Abdulhamid Sulaymon Choʻlpon” sheʼrida dastlabki ikki sonet Choʻlponning ichki kechinmalarini kuylasa, oxirgi bitta sonet Rauf Parfi hukmlarini aks ettiradi. Bu sheʼrda ham “Usmon Nosir”ga oʻxshash shoir qismati tasviri birinchi mavzuga aylanadi. Turkiy til uchun qaygʻurgan Choʻlpon fikrlari “Ona tilim, sen ruhimning qanoti...” misrasining oʻzida uning maqsadlarining bir burchagini ochadi. Erkni, hurriyatni talab qiluvchi ozod shoir timsoli esa “Porloq osmoningda quzgʻunlar uchdi / Ey voh yogʻiylarning soldi yagʻmoni / Yogʻiylarning jigar-qoningni ichdi...” tersetida chiziladi. Asarda Choʻlpon sheʼriyatidagi eng sara namunalarga ishoralar mavjud:

Yillar bahorimni uchirdi chalqib,
Muzlarga koʻchirdi oʻtluq yozimni.
Axtardim muhitda xas kabi qalqib —

Yuqoridagi tersetda Choʻlponning “Somon parcha” sheʼrini koʻrishimiz mumkin:

Muhit girdobida bir somon parcha,
Bir poxol choʻpdek oqib boroman.¹

Uchinchi sonetda endi Rauf Parfi shoirni xalq dushmani deb ayblaganlarga qarshi isyon qiladi va shoir asli qanday insonligini, xalqqa fido boʻladigan yagona inson ham shoir ekani lirik qahramonni tavsif etish orqali rivoyatchi — subyekt shaklida aytadi:

Yoʻlsizlik yoʻldoshi, toleyi nigun
Hech qachon toʻyarmi, axir yovuzlar.
Bu — xalq dushmani deb tutsalar bir kun,
Baribir, u xalqning nomidan soʻzlar.²

¹ Choʻlpon. Tanlangan asarlar. Uch jildlik. 1-jild. — Toshkent: Gʻ.Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1994. — B. 79.

² Rauf Parfi. Turkiston ruhi. — Toshkent: “Sharq”, 2013. — B.164.

Rauf Parfining lirik qahramonlari jonli o'tmish kishilari. Shoir ular bilan hamfikir, hammaslak, xayolan sirdosh. Uning "Siyovush" sonetlar turkumi adabiyotshunos Ibrohim Haqqulga atab yozilgan. Ibrohim Haqqul Rauf Parfining eng yaqin fikrdoshlaridan biri bo'lgan. Shuning uchun ham she'r zamona hodisalariga ishora qilingan holda do'st bilan fikrlashish yoinki yuragini o'rtayotgan dardlarning bir shingilini to'kish uchun yozilgan. She'rga epigraf "Abulfayzxon" tragediyasidagi xonga ko'ringan xayoliy obraz Siyovushning nutqidagi satrlardan olingan (Ey qora yurakli boyqush, senga qolgan / Vayronani qutlamoq uchun keldim.) Siyovush adabiyotda boshi tanidan nohaq judo etilgan adabiy obrazdir. Nima uchun shoir fikrni, obrazni o'tmishdan oladi. Chunki u bugungi kunning ham bo'yni egikligi, bugungi kunning ham vahshiylari, vahshiylashishi natijalarini o'tmish sababiyati deb biladi. Xalq o'sha, zulm o'sha, talanayotgan, talashilayotgan taxt, boylik, davlat o'sha, zulmkorlar qiyofasi va zamon o'zgargan, xolos.

Erto'ngadan tortib to Rahim to'nka,
Xarom xoin, varam sotqin tug'ilmish.
Insonning xayoli, shiddati to'ngan.

Shoir "O'liklar ustida mashvarat, hashar..." misrasida o'z fidoiylarini o'zi yo'q qilgan davlatga ham ishora qiladi. Barcha narsa nafs uchun yuz berayotganing isbotini SHOIR butun turkum davomida isbot qiladi:

Osmon nafas olmas, inson bo'g'ilmish,
O'zing topindirib, o'zing so'lasan,
Haqiqat etiga qachon to'lasan?!

Hali bu badnafslar avlodi "haqiqat etiga" to'ygan emas. "Ajdaho komi" deganda urushlar, talashlar, siyosiy o'yinlar

gavdalanadi. Bu buyuk imperiya darajasiga yetib oʻn uch millatni oʻz qoʻl ostida siqib oʻtirgan sobiq SSSR boʻlmasdan nima? Ammo shoir umidini hali soʻndirgani yoʻq:

Chorasiz haqiqat, ul ilohiy Nur
Abad qolib ketmas vahshat komida¹.

Siyovush obrazi sheʼrda rol oʻynovchi, yaʼni shoir dardini aytuchi qahramon sifatida ishtirok etadi. Ijtimoiy lirikadagi toʻrtinchi subyekt shakli — rol oʻynaydigan qahramon dastlabki uch sonetda shoir tilidan soʻzlaydi. Oxirgi sonetda esa shoir oʻz ovozi oladi va sheʼrni oʻz umidlarini, niyatlarini ham tasvirlash bilan yakunlaydi.

Ijroviy lirikani, asosan, bagʻishlov va xotira janrlaridagi sheʼrlarda koʻproq kuzatish mumkin. Masalan, Rauf Parfi-da Bayron, Thakur, Pablo Neruda, Nozim Himat kabi ijodkorlarga bagʻishlangan sheʼrlar mavjud. “Thakurning oxirgi sheʼri” bu jihatdan adolatparast, oʻtday yonib yashagan, adabiyot fidoiysi Rabindranath Thakurning goʻyoki soʻnggi iltijosi kabi yangraydi. Sheʼrga epigraf uchun Thakurdan iqtibos olingan: “Ayriliq kunidir, tugʻilgan kunim”. Sheʼrda lirik qahramon Thakurning oʻzi.

Sohir Sarasvati, nadir bu aqlim,
Nadur tan-u nadir dil-u nadir jon?
Bu qanday kakhkashon? Bu qaysi iqlim?
Aldandimmi tugʻilib? Rostmi? Yo yolgʻon?

Hind buddaviylik dinida inson ikkinchi bor tugʻilib, hayotni qaytadan boshqa jonzot shaklida boshlaydi. Ayni shuning uchun hindlar oʻz xudosa iltijo qilib, keyingi hayotida oʻzlari xohlagan biror jonzodga evrilishlarini soʻra-

¹ Rauf Parfi. Turkiston ruhi. — Toshkent: “Sharq”, 2013. — B.256.

shadi. Ularning e'tiqodiga ko'ra, inson o'zgarishi, hayoti ma'nosini bitta shu hayotda emas, keyingi beriladigan imkoniyatlarda ham anglab yetishi va qayta munosib hayot kechirishi mumkin. She'rda tug'ilish ramziy ma'noda o'zlikni anglashdir. Ikkinchi bandga e'tibor bersak, shoir o'z xalqining ham xuddi shunday qayta tug'ilishini xohlaydi, ya'ni ularni ham o'zlikni anglashga da'vat etadi:

Ey mening parishon, ey sho'rlik xalqim,
O'zing qachon tug'ilasan, sen qachon?!

Hindistondagi savodsizlik, qashshoq turmush tarzida yashayotgan insonlar hayotini Thakur "sovuq qorong'ulik", "pilla halovatning g'ilofi" kabi metaforalar bilan ataydi. Hind xalqining bunday anglamsizligini yozganda Rauf Parfi ham o'z xalqiga nido qilayotgani seziladi. Aynan o'zbek xalqi ham ustida turgan ko'lankadan xalos bo'lishi kerak edi.

Thakurga nisbatan ham hukumat tomondan zug'umlar o'tkazilgan. Shoir kabi erksevar insonlar, albatta, Britaniya boshqaruviga xalal berar edi.

Bog'zimda bo'g'ilar musiqam, unim.
Ajr saharidir, hajr sahrosi.
Al-vido kunimdir, tug'ilgan kunim.

Endi shoir huquqlaridan, harakatlardan judo qilinadi. Har joyda ta'qib qilinadi. Har narsasidan ayirishga harakat qilishadi. Aynan shuning uchun ham tug'ilish — o'zligini, haqiqatni anglash barcha narsaga alvido deyish edi. Shoir "Havoni qizg'onmang, ozod havoni" deganda shunday mahkumlikni nazarda tutgan. Adabiyotshunos olim Ilhom G'aniyev "ajr sahari" va "hajr sahro" sini shunday tahlil qiladi:

“Ajr sahosidur” — Alloh har kimning niyati, amaliga qarab mukofot berishi, dunyo esa hajr sahosini”¹.

Thakur o‘limni tug‘ilish deya atayapti. Aynan shuning uchun Rauf Parfi she‘rning sarlavhasidan keyin 7.05.1941-yil Thakur vafot etgan sanani yozib qo‘yadi.

Thakur Hindistonni milliy ozodlik harakatlariga undagan. Uning “To‘rt hayot” qissasi, “Xonadon va jahon” romanlari milliy ozodlik harakatlarini aks ettiradi. Uning so‘nggi so‘zi ham Rauf Parfi nazdida — xalning uyg‘onishi istagi edi.

Rauf Parfi she‘riyatidagi ijroviy lirika uslubi shoir uchun ichki kechinmalarini boshqalar tilidan aytishda qo‘l keladi. Shoir tanlagan lirik qahramonlar har doim unga ruhan yaqin, hamfikir insonlar bo‘lgan. Ularning barchasi o‘z davrining qahramonlari va ayni paytda adolatsizliklardan ezilgan xalq himoyachilaridir. Ular o‘z ijodi, qarashlari bilan xalqni ozodlikka chorlagan timsollar. Rauf Parfi Vatani uchun qayg‘urayotgan har bir subyektiv shakl orqali o‘z ona Turkistoni uchun bo‘zlaydi, o‘z Turkistonining ham ozod bo‘lishini xohlaydi.

Lirika insonning qalb torlarini chertuvchi adabiy turdir. Shuning uchun ham lirik tur haqida gap ketganda hissiyotlar haqida ichkin kuylay olish imkonini beruvchi ifoda turi deya olamiz. Lirik turning har xil ko‘rinishlari mavjud bo‘lib, ular turli she‘riy janrlarda o‘z aksini topadi. Ijodkor o‘z fikrini ifodalashi uchun unga shaklning ahamiyati yo‘q. Har qanday yaxshi shoir shaklni bo‘ysundirgan holda g‘oyani yetkazib bera oladi. Ammo shunday shakllar ham borki, ularning o‘zi mazmun uchun ham xizmat qiladi.

¹ Илҳом Ғаниев. Рауф Парфи Ўзтүрк дунёси. — Т.: “Muharrir”, 2021. — В.667.

Yapon she'riyatidan kirib kelgan xokku janri o'zbek adabiyotida uchliklar shaklida rivojlandi. XX asr o'zbek adabiyotining yirik shoirlaridan bo'lgan Rauf Parfi (O'zturk) ijodida ham uchliklarning ahamiyati katta. Shoir yapon ijodkorlarining xokkularini rus tilidan tarjima qilgan va uning ta'sirida o'zi ham shu janrdagi she'rlarni bita boshlagan.

“Yapon xokkulari tarjimasiga qo'l urgan 1961-yilda Rauf Parfining rus tilini bilish darajasi, she'r tarjimasi borasida orttirgan tajribalaridan tashqari yapon she'riyati bilan ham yetarlicha ma'lumotga ega edi. Daftarning 96-sahifasida “Uchlik” sarlavhasi ostida kelgan bir betlik ma'lumot ham shunga guvohlik beradi:

“UCHLIK Yapon poeziyasida xokku deb ataluvchi she'rning bir turi bo'lib, qisqaligi va go'zalligi bilan o'ziga xosdir. Xokkuda tabiat va tabiat orqali inson kayfiyati aks ettiriladi. Xokku uch misradan tashkil topgan qofiyasiz she'rdir. Birinchi misra besh bo'g'in, ikkinchi misra yetti bo'g'in, uchinchi misra besh bo'g'in — hammasi o'n yetti bo'g'in bo'lib, bu shakl qat'iy emas”¹.

Aynan mana shu qat'iy bo'lmagan qoidaga bo'ysunuvchi xokku janrini shoir yanada rivojlantirdi. Xokkularda, asosan, shoirning ichki kechinmalari aks etadi. Boshqa janrlarda ichki kechinma mavjud emasmi? degan savol tug'ildi. Mavjud. Lekin bu xokkular eng ichkin, sof pafosni ifoda etadi, ko'pincha. U ko'ngil kechinmalarini hech kimga, hech narsaga bog'lamagan holda tasvirlaydi. “Ta'riflardan ko'rinadiki, meditatif lirika shoirning hayot, borliq, odamlar, munosabatlar haqidagi his-tuyg'uga qorishiq fikrlari. Unda lirik qahramon asosan shoirning o'zi bo'ladi. Shunisi

¹ Olim Olтинbek. Xokkuning ilk tarjimoni.// www.kh-davron.uz..

bilan ushbu lirik shakl boshqalaridan farqlanadi. Demak, biz shoirni “tanimochi” bo’lsak, uning meditatif lirikasiga nazar tashlaymiz”.¹ Meditatif lirikaga xos bu xususiyat elegiya, epigrama, sonet kabi boshqa janrlarda ham uchraydi.

Meditativnaya lirika (gr. meditation — fikrlash so’zidan) — meditatif lirika. Shoirning biror hayotiy masala haqidagi qarashlarini ifodalovchi lirik she’r. Meditatif lirika sentimentalistlar va romantiklar poeziyasida kuchli mavqega ega bo’lgan².

R.Parfi she’riyatini ijtimoiy lirika sifatida juda yaxshi bilamiz, ammo uning avtopsixologik she’riyatida shoir ruhiyati qay darajada aks etgani ham muhim hodisadir. Xalq dardi bilan yashab, haqiqiy ozodlik talab qiluvchi bu shoir sevgida, do’stlikda, sog’inchda, huzunda qanday namoyon bo’ladi?

Uchliklar orqali kam so’z ishlatib, insonning ko’ngil dardlarini aks ettirish mushkul, ammo Rauf Parfi xokkularida, ko’pincha, o’zining eng ichkin tuyg’ularini tasvirlaydi. Masalan, uning quyidagi “Chag’alay” uchliklar turkumida ham ijtimoiylik bilan boshlangan mavzu ko’ngil nolalari bilan tugaydi:

Chag’alayim, mehmon chag’alay,
Bu yurtga qaydan kelding,
Nechun kelding, qurbon chag’alay?

Faqatgina uch qatorlik shaklni o’zida saqlab qolgan bu uchliklar Rauf Parfi yaratgan erkin bo’gin miqdoriga ega. Chag’alay oq rangli bo’lib, u tog’ cho’qqilariga in quradi va dengizli hududlarda yashaydi. Erk timsoli sifatida kelayot-

¹ Bo’riyev Feruza. Xurshid Davronning meditatif (sof) lirikasi// www.kh-davron.uz

² Хатамов Н. Саримсаков Б. Русско-узбекский толковый словарь литературоведческих терминов. — Ташкент: Укитувчи, 1979. — В.176.

gan bu qush butun turkumda bosh obraz qilib tanlangan. Adabiyotshunos Ilhom Gʻaniyev tahlilida chagʻalay iymon timsolida talqin qilinadi, chunki olim bu uchlikdagi soʻnggi qurbon soʻzining oʻrniga iymon soʻzi qoʻllangan variantni tahlilga tortgan¹.

Rauf Parfi kabi hurfikrli insonlar doimo oʻz dardlari bilan yolgʻiz yashaydi, ular jamiyat bilan kelisholmaydi, chunki ular shunchaki yashashni xohlashmaydi. Ularning dardlari qorin va kun oʻtkazish-u moddiy boyliklar emas. Ularga maʼnaviy ozuqa, maʼnaviy doʻstlar, maʼnaviy hissiyotlar kerak. Shoirning “Shamolga osilib yashadim” nomli uchliklar turkumida aynan u istaydigan orzular va uni oʻrtaydigan hissiyotlar oʻz aksini topadi:

Shamolga osilib yashadim,
Mingga kirdim, chiridi jismim,
Soʻngaklarim oqardi qaqshab.

Ilmiy jihatdan ham eʼtibor berilsa, iliklari qurib borayotgan suyaklar oqara boshlaydi. Butun umri davomida erkka sigʻinib yashagan shoirning kuta-kuta jismi chirib, suyaklari oqara boshlagan. Erk goʻyo inson tanasidagi suyaklarga ilik qay darajada muhim boʻlsa, shoirning hayoti, fikrlashi uchun ham shu darajada muhim edi. U oʻzi uchun emas, eli uchun soʻramoqda. Shu elni butunlay mustaqil koʻrishni istaydi. Keyingi uchlikda shoir hayotida foniylar dunyo tashvishlari yoki moddiylik, boylik oʻrni qayerdaligi bilinib turadi:

Dunyo-siga qoʻydim qoʻlimni,
Oyogʻimni bosdim yuziga.
Koʻzlarini yumdi bu dunyo². [Parfi, 2013; 240]

¹ Gʻaniyev Ilhom. Rauf Parfi Oʻzbekiston duniyosi. — T.: “Muxarrir”, 2021. — B.632.

² Rauf Parfi. Turkiston ruhi. — Toshkent: “Sharq”, 2013. — B. 240.

Uchlikdagi lirik qahramon Rauf Parfining aynan o'zi. Shoir umri davomida mol-dunyo to'plamagan. Uning hatto muqim yashash joyi ham bo'lmagan. U uy olish uchun Sharof Rashidovga ham, Islom Karimovga ham yaltoqi she'rlar yozmagan. Hatto insonlar bilan chiqisha olmaganidan bir joyda uzoq vaqt ham ishlamagan. Aldov shoir uchun begona edi. Quyidagi xokkuda umumiy ma'nodagi har qanday sevgini tushunishimiz kerak:

Mana zahar, hozir ichaman,
Ketaman men sizning hayotingizdan,
Sevaman deb sizni aldadim. [Parfi, 2013; 241]

Birgina mana shu aldov tufayli shoir o'zini o'limga munosib ko'radi. Ushbu uchlik bilan boshlanuvchi turkumda shoirning muhabbat mojarolari aks etgan bo'lishi ham mumkin. Uning umr yo'llari ruhiyatini tushuna olmagan ayollar bilan kesishgan edi. Turmushda omadsizlikka uchragan Rauf Parfiga hayot ham shafqat qilib o'tirmadi. Haqiqatni so'zlay olgan insonga hamma narsada adolatsizlik yuz beradi.

Men yig'ladim tushimda,
To'yib-to'yib yig'ladim,
Yoningizga endi bormayman.

Yuqoridagi uchlikda ham insonlarni tark etib, uzlatni ma'qul ko'rgan shoirning yolg'izlik istagi aks etadi. Uning qalbiga hali hech kim o'zi kabi quloq solgan emas. Quyidagi uchlikda aynan shuni nazarda tutgan shoir o'zini "hech kim ichmagan suv"ga, "hech kim o'qimagan kitob"ga o'xshatadi:

Men suvman, hali hech kim ichmagan,
Kuygan kitobman men,
Hali hech kim o'qimagan. [Parfi, 2013; 242]

U xuddi shunday yolg'izlikda erkni qo'smasb yashaydi. Quyidagi xokkuda "kunlarimni sanadim sensiz" deganda shoir ozodlikni nazarda tutgan. Ozodliksiz o'tgan har yillar ko'ziga sachraydi, usiz o'tgan har oylar jigariga o't qo'yadi. Aynan mana shu uchlik tahlilida adabiyotshunos Ilhom G'aniyevda biroz boshqacha fikr mavjud. Ammo bu xato she'r matnini notog'ri ko'chirish ortidan yuzaga kelgan bo'lsa ajab emas. Chunki olimda she'r matni quyidagicha:

Yillar ko'zimga sachradi,
Jigaringa o't qo'ydi otlar,
Kunlarimni sanadim sensiz. [G'aniyev, 2021;644]

Mantiqan o'ylab qaralganda ham yil, kun so'zlari tanlab olinayotganda she'r mazmuniga ot obrazi qanday qilib kirib kela oladi?!

Bu dunyoga ham, undagi insonlarga ham ishonchini yo'qotgan shoir timsolini quyidagi uchlikda uchratamiz:

Ishonch yo'q hech kimga. Bu qanday Dunyo,
Yashab yasholmaysan, bu qiziq,
Tashlab tashlolmaysan, undan qiziqroq.

Inson yasharkan, bir ilinj bilan kunlarini o'tkazadi. Mana shu ilinj iplari uzilgan onda yashagisi kelmaydi, ammo yana umidini so'ndirmay kutadi va bu dunyoni tashlab ham ketgisi kelmaydi. Rauf Parfi she'riyati orqali xalq ko'zlari-ni ochishga jon-jahdi bilan harakat qildi. Unda ham balki hammasi yaxshi bo'lar, bu xalq ham qullik zanjirlaridaligini bir kuni anglab yetar, bir kuni o'z haq-huquqlarini qo'rq-

may talab qiladigan darajaga erishar, degan umid bor edi. Ana shu narsa shoirni hali hech narsaga erishmay turib dunyodan ketishini bekor qilar edi. Ammo har qadamda ro'y beradigan voqealar va oddiy insonlarning bunchalar zanglagan dunyoqarashlari, unga qo'yilgan taqiqlar uni shunchalar hayotdan bezdirar edi.

I bob yuzasidan xulosa. Xulosa qilib aytsak, Rauf Parfi uchliklarida uning dunyoqarashi, fikrlashi to'la namoyon bo'ladi. Uning meditatif lirikasi qisqa satrlarda katto ma'no bilan bo'y ko'rsata olgan. Ayniqsa, shoirning "Isikava Tokuboku xotirasiga" deb nomlangan uchligida she'rlarida o'zi aks etishini obrazlar vositasida yaqqol aytib o'tadi:

Hasratimning suyuq toshlaridan

Dahma qurmoqchiman o'zimga.

Ichida o'z jasadim bo'lsin. [Parfi, 2013;102]

Shoir qurgan dahma uning she'riyati, unda aks etgan jasad esa shoirning ko'ngli timsolidir.

II BOB. RAUF PARFI SHE'RIYATI JANRIY TARKIBI VA SHAKLIY O'ZIGA XOSLIKLARI

1-fasl. Shoir she'riyatida janriy yangilanishlar

Rauf Parfi ijodiy tajribasining o'zbek poetik so'z madaniyatidagi novatorligi shundan iboratki, u boy madaniy an'analardan voz kechmadi. Ularga tayanib o'z bulog'ini ochishga, o'z yo'lini belgilashga erishdi. Ko'pchilik adabiyot ixlosmandlari shoirning she'rlariga to'liq modern uslubning namunalari sifatida qaraydi. Lekin Rauf Parfi ijodidagi g'oyalar va badiiy obrazlar azaliy so'z san'atimizdan yiroqlashmagan holda yozilgan. Modern yoki postmernizmda yozilgan, sentimentalizm oqimiga kirib ketuvchi ijod namunalari ham ko'plikni tashkil etadi, ammo bu an'anaviy uslubda umuman yozmagan degan xulosaga olib kelmaydi. Rauf Parfi mavjud turkiy she'r hijo tizimini o'ziga moslashtirdi, takomillashtirdi, boyitdi va o'z navbatida rivojlantirishga erishdi. Mumtoz she'r madaniyatidagi, xalq og'zaki ijodidagi she'r tuzilishining uyquga ketgan shakllarini uyg'otdi. Rauf Parfining "Parfiy" taxallusi bilan g'azallar yozgani ma'lum. U har bir janrda go'zal badiiyat namunalarini yarata oldi.

Erkin she'r tuzilishi turkiy she'riyat uchun begona emasligi, qadimiy she'r madaniyatimiz tarixida mavjud ekanini ijodiy tajribasi orqali tasdiqladi. Shoir she'rlarida XX asr xalqining orzu-armonlari, dard-alamlari, sevinch-u tashvishlari, qalb zarblarini aks ettirdi. Mana shu ruhni saqlab qolgan holda shakl-ni o'zgartirdi, xolos. Jahon she'riyatiga xos bo'lgan janrlar: sonet, xokku, tanka, rondel (rondo), uchliklar shoir tufayli o'zbek adabiyotida ham o'z o'rnini ko'paytirdi. Bu janrlardan xokku, rondel, tanka kabilarini faqatgina Rauf Parfi o'zbek she'riyatiga olib kirishni boshlagan desak, adashmaymiz. Rauf Parfining ana shu xizmatlari haqida shoir Mirpo'lat Mirzo shunday eslagan edi: "Zero bir paytlar alloma adib Asqad Muxtor shoirning "Sabr daraxti" to'plamiga yozgan so'zboshisida: "...she'rlariga sarin musiqiylik bag'ishlay oladigan shoir og'ir mavzularga qo'l urganda sarbastga murojaat qilib, ba'zi shakliy shartliliklardan o'zini xoli qilib oladi... Sarbast uni negadir ko'pincha deklamatsiyaga sudrab ketadi", degan edi.

"Xokkular" esa she'riyatimizga tabiatan singishib ketmagan bilan (garchi shoir uni "Tuyg'ular" deb nomlagan esada), uning ijodida unchalik muvaffaqiyat qozonmadi. Ayni shu o'rinda bir narsani alohida ta'kidlash kerakki, Rauf Parfining ushbu "izlanish tajribalari" ko'p shoirlar uchun "yuqumli" bo'ldi va yuqorida ta'kidlaganimiz kabi she'riyatda uslublar "urchib" ketdi. Bugungi kunda ular "modern she'riyat" degan nom ham oldi"¹. Rauf Parfi ana shunday o'z dunyosini o'zbek she'riyatiga olib kirdi va butun dunyoga teng san'at qoldirdi o'zidan. Adabiyotshunos Nurboy Jabborov shoirlik va ijod haqida shunday degan edi: "Kichkina

¹ Mirpo'lat Mirzo. Rauf Parfi davrimizning yagona daho shoiri. // "Yoshlik" jurnali, 2009-yil, 4-son.

dunyoga uchishga, kundalik yovg'onga ko'nishga she'riyatning haqqi yo'q. U zaminning dardini osmoniy ruhda kuy-lamog'i kerak"¹. Rauf Parfi ana shunday osmoniy shoirlardan biri edi. Shoirda tug'ma iste'dod, yurak, vatan sevgisi, iymon kabi eng kerak bo'lgan fazilatlar bor edi.

Rauf Parfi sonet janrida Barot Boyqobilov qatorida Usmon Nosirdan keyin eng samarali ijod qilgan ijodkordir. Shoir o'z tuyg'ulari, dardi, iztirobini sonet uslubida yozilgan she'rlarida teran va mukammal ifodalay oldi. Ana shu qirrası bilan jahonning eng katta shoirlari ila bellasha oladigan mavqega ko'tarildi. Jumladan, "Ko'zimning g'orida parchinlangan ko'k" misrasi bilan boshlanuvchi sonetda shunday satrlar bor:

...Sen yolg'izsan bu dunyoda, sevgilim,
Cheksiz chidamimning sinchlari sindi.
Cho'nkaygan cho'qqidan so'rayman seni,
Qarigan bahordan seni so'rayman.
Topgil, deymen Mening Buyuk Sevgimni.
Yer tishlab so'rayman, so'ng bor ko'ray man,
Chaqinlar jimlikka chaqar jismingni.
Ko'kning sinig'iga seni o'rayman².

Bu satrlar shoir she'riyatining hech qachon zavol bilmaydigan yuksak san'at darajasiga ko'tarila olganiga dalolatdir.

Rauf Parfining sonet janridagi she'rlari bilan tanishar ekanmiz, sonet janri o'zi dastlab qayerda paydo bo'lgani, o'zbek she'riyatiga qayerdan kirib kelganligini aniqlashimiz lozim.

¹ Jabborov Nurboy. Zamon. Mezon. She'riyat. — Toshkent: G'afur G'ulom nomi-dagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015. — B.34.

² Рауф Парфи. Туркистон руҳи. — Тошкент: Шарк, 2013. — В.258.

Sonet — (ital. sonare — jaranglamoq soʻzidan) oʻn toʻrt misradan iborat sheʼr shakli boʻlib, koʻpincha, a-b-b-a — a-b-b-a — v-v-g — d-g-d (boshqa xil variantlari ham bor) shaklida qoʻfiyalanadi. Dastlab Italiyada paydo boʻlgan. Bu janrning mustaqil sheʼr turi sifatida shakllanishida Dante va Petrarkaning xizmatlari katta. Buyuk Britaniya adabiyotida V.Shekspir sonet rivojiga katta hissa qoʻshdi. Sheʼriy shaklning bu turidan, ayniqsa, simvolist shoirlar keng foydalanaganlar. Rus poeziyasida Jukovskiy, Pushkin, Delviglarining sonetlari mashhur¹. Sonetlar nazariyasini boyitishda Bexerning xizmatlari kattadir. U sonetni badiiyatning eng yorqin dialektik koʻrinishlaridan biri deb atadi. Sonetning dastlabki toʻrt misrasini u tezis sifatida katren, keyingi toʻrtligini antitezis ikkinchi katren, soʻnggi uchliklarni terset deb atadi. Oʻzbek adabiyotida sonet janrida ijod qilishni U.Nosir boshlagan boʻlsa, Barot Boyqobilov, Rauf Parfi bu tajribani yanada boyitdi.² Sonet janri qatʼiy qoidalarga boʻysungan shakl boʻlishiga qaramay, unda tadrijiy taraqqiyotning inson shuuriga qilgan taʼsir kuchi tobora ortib borgan maʼlum. “Sonetda davr yashaydi, toʻgʻrirogʻi, davrlar”. Gʻarb sonetshunosligi badiiy tajribalarni anʼanaviy yoʻsinda tashkil etib, ijtimoiy muammolarni ham ifodalab kelgan boʻlsa, oʻzbek milliy sonetnavisligida ushbu masalalarni yanada kengroq miqyosda aks ettirishga intilish kuchayib bordi, yaʼni hayotning deyarli barcha muammolarini qamrab olish va tasvirlashga intilish sezildi. Sonetning anʼanaviy vazifasiga oʻzgacha estetik yuk baxsh etildi. Uni favqu-

¹ Tojiddin Razzoq. Dunyolarni mehrga toʻldiraman // “Yoshlik” jurnali, 2011-yil, 11-son. www.yoshlikjurnali.uz.

² Oʻrayeva D, Quvvatova D. Jahon adabiyoti atamalarining izohli lugʻati. — Toshkent: Turon zamin ziyo, 2015. — B.137.

lodda go'zal tashbehlar, yangicha timsollar bilan boyitishga harakat qilindi. Sonet asoschilaridan Petrarka badiiyati o'ziga xos bo'lib, unda tashbehlar, epitetlar ko'p qo'llangan. Lekin o'rta asrlarga kelib sonetda keskin dramatik jihatlar tasviri kuchaya bordi. Poeziyada qad ko'targan shaxsning hissiyot dialektikasi asosiy planga chiqarildi. Xuddi mana shu holatni Shekspir sonetlarida kuzatish mumkin. Shekspir sonetlarini va asarlarini Rauf Parfi tarjima qilgani bois uning uslubi shoirga ham yuqqan bo'lishi tabiiy. Ammo shoirdagi iste'dod birlamchi xususiyat bo'lmaganda, u buni uddalay olmas edi. Rauf Parfining uslub jihatlar ham shu yo'sinda shakllanib o'ziga xoslik kasb eta borgan. Rauf Parfi sonetlarida bag'ishlovlar ko'p uchraydi. Bir qancha shaxslar nomi sarlavhaga qo'yib yozilgan sonetlar buning isbotidir. Jahon adabiyotidan farqli jihati Rauf Parfi bu janrga faqat hissiyotni emas, balki siyosiy-ijtimoiy mavzularni ham olib kirdi. Uning "Yana men uyg'ondim, dovdirab turdim" deb boshlanuvchi sonetiga e'tibor bering:

Yana men uyg'ondim, dovdirab turdim,
Ko'zimda tushimning qo'rqinch surati,
O'chirdim suvratni, falakka burdim,
Qani uning so'zi! Qani qudrati?!

Qani mening tilim tinglasa birov,
Baxtdan to'yib ketgan soqov olomon.
Oltindan kishani, kumushdan burov,
Bo'g'zida olqish-olqish, omon-omon.

Nihoyat uyg'ondim, uyquda olam,
Ko'rpasin yirtib ingradi xotin.
Mendan bir to'g'ram non tiladi bolam.

Qandayin tugandi bu mahshar bu tun?
Men uygʻondim. Salom-assalom.
Qaytib keldim, ey vaʼdasi yolgʻon, Kun¹.

Misralar Turkistonning sobiq sovet tuzumi davridagi erksizligi vaqtidagi hodisalarga toʻla. Uygʻonish — oʻzini, erkini anglash edi. Shuncha olomonning ichida shoirning uygʻonishi va xalqni ham uygʻonishga daʼvat qilayotganini sezish mumkin. Ammo “uyquda olam” soʻzlari orqali shoir xalqning hamon uxlab yotganini aytmoqda. Sovet tuzumi shunday ustomonlik bilan hayotni qoʻlga olgan ediki, “olomon” baxtli sanardi oʻzini. Lenin siyosati, kommunizm, jamoaviyliklarning barchasi “oltin kishan” va “kumush burov” edi. Xalq esa hamon “zarbdor ishchi”, “respublika paxtakori” boʻlib “olqish-olqish”, “omon-omon” qilib yuribdi. Ammo bu mehnatlarning hech biri unga nasib etmaydi. “Qayta qurish” davrini eslab koʻrsak ham Togʻay Murod asarlarida ham xalqning och-nahor qolib ketganiga guvoh boʻlamiz. Bolasiga bir burda non topib berolmayotgan xotin tunda koʻrparasini yirtib ingranadi. “Kun” tuzum vaʼda qilgan yolgʻonlar, “yorugʻ kunlar” obrazidir. Bu sonet janridagi sheʼrning qofiyalanish tizimi biz yuqorida keltirgan shakldan farq qiladi. Rauf Parfi bu shaklni oʻzbek sheʼriyati madaniyatiga moslagan boʻlishi mumkin. Umuman olganda, bu janr fikrlarni erkin berish imkonini oshirgani uchun har bir shoir qofiya tizimini oʻziga moslashtirishi mumkin. Shoirning “Zangori ogʻochman, hozir osaman” misralari bilan boshlanuvchi sonetida shoirning badiiy idroki istioralar shaklida namoyon boʻlgan. Sonetda zangori ogʻoch, quyosh,

¹ www.saviya.uz.

qish, bahor, barg kabi istioralar qoʻllangan. Ular murakkab assotsiativ poetik obrazlar talqinida muhim oʻrin egallagan.

Zangori ogʻochman. Hozir osaman,

Qayta tirilaman toʻlib sehriga.

Ul Mehraning qanotini yozaman,

Dunyolarni toʻldiraman mehrga.

Rauf Parfi sheʼriyatida daraxt badiiy obrazi oʻrnida koʻp hollarda asl turkiy “ogʻoch” soʻzi qoʻllanadi. Yuqoridagi misralarda kuzatilgandek, ogʻoch-zangori shaklda, yaʼni lirik qahramon kechinmalari ifodasida shoirning ijod pallasi tasviri oʻrin olgan. Ijod pallasi holati yashnagan yashil daraxtga mengzalgan. Yashil daraxt haqida soʻz borayotganda shoir assotsiativ holatni vujudga keltiradi. “Hozir osaman” jumlasini oʻz-oʻzidan savol tugʻdiradi. Lirik qahramon daraxt shoxlariga nimani osmoqchi va bu holat qay maʼnoda? Ayonlashadiki, “Zangori ogʻoch”da lirik qahramon oʻz mevalarini paydo qilmoqchi. Ana shu mevalarda u qaytadan jonlanadi. Mevalar esa pishib-yetilishi uchun quyoshni — Mehrani chorlashadi. Mehra esa mevalarni larzonlashtiradi. Poetik mushohada shu tariqa ijod mahsuliga aylanadi. Sonetning ikkinchi katrenida lirik qahramon kayfiyati fojiaiy holat chizgilarida namoyon boʻladi. “Qish” istiorasi “boshida azaliy oqtosh”, “Qonli bulutlarga burkanib qotgan” kabi tashbehlar tasavvurimizda insonning ayozli, musibatli holatlarini esga soladi. “Bahor” istiorasiga “muzlagan otash”, “zulmatning jizgʻanak tonglari” kabi tashbehlar uyqash kelyapti. Bu esa inson umrining bahori ham qonuniyatlarga asoslanishini anglatadi. Sonetning ushbu katreni kulminatsion holat hisoblanadi. Ijodkor oddiy insondan farqli oʻlaroq har bir manzarada oʻzgacha maʼno

uqa oladi. Xususan, fasllar tavsifida ham teran nigohi orqali o'yg'a toldiradigan manzaralar chiza oladi. Sonetning terset qismida lirik qahramon ijodkor sifatida o'zligini, individual jihatlarini barg, xalq, olomon, shoir, shoh kabi poetik shakllarga beradi:

Abadiy koinot birla qolaman,
O'lsam chirqiraydi ovozim tanda,
Eng yangroq yulduzni uzib olaman.

Ezilgan, xo'rlangan bargman tubanda,
Yolg'iz, o'zim-xalqman, o'zim olomon,
Men shoirman axir, shohman, ey banda.

Eng yangroq yulduzni uzib olishi esa ijod osmonida porlayotgan yulduzga egalik qilish istagi bu — manguликка ishora. Barg badiiy obrazida “ezilgan”, “xo'rlangan” tashbehlarining qo'llanishi ijodkor xoksorligiga ishora. Bu holat sonetning yechimi sanaladi. Shoir o'zligini topganda, “o'z men”iga ega bo'lganida esa o'z olamining “shoh”i darajasiga ko'tariladi. Ko'rinadiki, asl lirik asar “Tilsiz sezgilarga so'z va obraz beradi, ularga alohida umr bag'ishlaydi”. Rauf Parfi sonetlari ko'proq assotsiativ tafakkur hosilasi sifatida yuzaga kelgan. Assotsiatsiyalar sonetlarda metaforalar qo'llash, ramz-obrazilarga murojaat, kontrast usullardan foydalanish hisobiga vujudga keladi. Shoir sonetlarida jiddiy muammo qo'yiladi, kechinma assotsiativ fikrlash tarzi orqali tavsiflanadi. Falsafiy yo'nalishdagi sonetlarda komil inson rozlari, inson erki, millat taqdiriga qayg'urish, shoirning o'ziga xos olami, Vatan muqaddasligi, sevgi iztiroblari va hijron dardlari asosiy mavzu sanaladi¹.

¹ Xonimqul Tojiyev, Obidaxon Fayzullayeva. Rauf Parfi ijodida sonet. // Sharq yulduzi, 2016-yil. www.kh-davron.uz.

Rauf Parfi — “Yo‘qlik”dagi “Borlik” shoiri. “Yo‘qlar”ni ham o‘z she‘rlarida bor qiluvchi, uyg‘otuvchi shoir. “Moziyga qarab ish ko‘rmoq xayrlidir” deb moziyni ham bugunning o‘zida akslantiruvchi shoir. Rauf Parfi ijodida sonet janrining yuksak na‘munalarini ko‘rishimiz mumkin. Ko‘pincha ichki his-tuyg‘ularni, ruhiyatni tasvirlovchi shoirning sonetlariga e‘tibor bersak, ularning markazida qaysidir buyuk shaxslar obazi yoxud asarlardagi bosh qahramonlar turganini ko‘ramiz. Shoirning “Hamlet” sonetida aynan shu nomning she‘rga berilganini va she‘rda ham Hamlet xarakteriga mos belgilar namoyon bo‘ladi.

Faqat vijdon bilan o‘rtanar Hamlet,
Doniyo zindonga qarab turar lol.
Biz ham shu sahnaga tikilamiz tek,
Shundayin o‘rtaydi qadimiy savol.

Rauf Parfining bag‘ishlov sonetlari ham bor. Masalan, uning “Ona Turkiston” nomi ostidagi uchta soneti Abdulla Qodiriyga bag‘ishlov tarzida yozilgan. Chunki shoir “Ona Turkiston” “Ona Turkiston” bo‘lgunicha Qodiriyning zahmatlari ancha bo‘lganini o‘z his-tuyg‘ularida aks ettiradi. Bu nom ostidagi birinchi sonetning tugashida Qodiriyning sig‘dirmagan Vatan obrazi g‘oyani tashish uchun xizmat qiladi.

Nahot farzandiga — o‘ziga g‘anim,
O‘zi yuragimga jo bo‘ldi, ammo
Nechun sig‘dirmadi, nechun Vatanim?!

Uchala sonetda voqealar, hissiyotlar tadriijiy bayon qilinadi. Dastlabkisi savol bilan tugagan bo‘lsa, ikkinchi sonetning boshidan oxirigacha yuragida alamlari junbushga kelgan lirik qahramon (u ham Vatanning jonkuyar farzan-

di) qasos o'tida yonadi. Sonetning markazida ham "Qasos" obrazi turadi.

Yo'q farmon kutarman, eng so'nggi farmon
Shaklanib qararman qalqqan quyoshga,
Baribir, qasos deb yonarman hamon.

Uchinchi sonetda vatanning manguligi uchun bu umr (Qodiriy) behuda qurbon bo'lmaganini anglab yetadi. Aslida ular uchun ham eng katta Baxt — "kuyib kuylamoq haqqi" ekanligini tushunib yetadi.

Ey mening zahmatkash, ey qutlug' xalqim,
Bergil faqat kuyib kuylamoq haqqin.
Ortiq mas'ul etar topilgan bu Baxt.

Rauf Parfining markazida shaxslar obrazi turadigan sonetlarini mazmuniga ko'ra ikki guruhga ajratish mumkin:

1. Bag'ishlov tarzida yozilgan va Rauf Parfining his-tuyg'ulari aks etgan sonetlar: "Hamlet" (Rauf Parfini Shekspir bilan bog'laydigan yana bir rishta uning sonetlari bilan bog'liq. Dunyo sonetchiligida ikkita yo'l bor: biri Petrarka yo'li (klassik sonet), ikkinchisi Shekspir yo'li (erkin sonet). R. Parfi sonetchilikda Shekspir yo'lini tutdi, o'sha yo'lda o'zbek sonetchiligini yangi bosqichga ko'tardi[36]), "Ona Turkiston" (Qodiriyga bag'ishlov), "Bitiktosh" (Azizxon Qayumga bag'ishlov), "Tagor va Srabon yomg'irlari" (Tagor haqida), "Abdulhamid Sulaymon Cho'lpon", "Betxoven", "Pablo Neruda o'limiga", "Eduard Veydenbaum"¹. Bunday sonetlarni biz avtopsixologik lirika deyishimiz mumkin. Yuqorida sanab o'tilgan sonetlarda lirik qahramonni, ya'ni sonetda tilga olingan shaxsni, masalan, Qodiriy his tuyg'ula-

¹ Nomi keltirilgan she'rlar R. Parfining "Turkiston ruhi" saylanmasidan olindi.

rini shoir bevosita his qiladi va o'ziniki sifatida o'quvchiga "men" tilidan so'zlab beradi:

Nahot farzandiga — o'ziga g'anim,
O'zi yuragimga jo bo'ldi, ammo
Nechun sig'dirmadi, nechun Vatanim?!

2. Sarlavhasi bevosita she'r bag'ishlangan shaxs ismi bilan atalib, o'sha shaxsning his-tuyg'ulari aks etgan sonetlar: "Van Gog", "Aleksandr Blok", "Siyovush faryodi", "Abdurauf Fitrat", "Chingiz Aytmatov", "Bayronning so'nggi safari" (Rauf Parfining Bayron shaxsiyati va she'riyatiga ruhiy yaqinligi uning "Bayronning so'ngi safari" she'rida ham ko'ringan. Ushbu safar o'z davrida ham jahon adabiy jamoatchiligining e'tiborini tortgan edi. Bu haqda V. Skott o'zining "Lord Bayron o'limi", V. Gyugo "Lord Bayron haqida" maqolalarini, A. Pushkin "Dengizga" she'rini, shuningdek, V.Kyuxelbeker, K.Rileev, D.Venevitinov kabi shoirlar ham she'rlar yozishgan. Bularning barchasi shoir vafot etgan — 1824-yilda yozilgan edi. Oradan 152 yil o'tib (1976-yil), o'zbek shoiri Rauf Parfi ham ushbu mavzuga murojaat qildi. 1823-yilda Gretsiyada milliy-ozodlik harakati boshlanib ketgan edi. Qadimgi yunon madaniyatining ashaddiy muxlisi bo'lgan Bayron ushbu kurashda ishtirok etishni o'zining ham insoniy, ham shoirlik burchi deb bildi. 1824-yil 19-aprelda o'limi oldidan u shunday degan edi: "Men unga (Gretsiyaga — O.O.) vaqtimni, mol-mulkimni, sog'lig'imni berdim — bundan ortig'ini qilishim mumkinmi? Endi esa unga hayotimni beraman". Rauf Parfi qalbini o'ziga rom etgan tuyg'u — bu Bayronning milliy-ozodlik harakatida ishtirok etishi edi.¹

¹ Olim Oltnibak. Rauf Parfi va jahon adabiyoti. // www.kh-davron.uz.

Shoirning “Pablo Nerudaning o‘limiga” sonetida Nerudaning qismati o‘tkir hissiyot tasviri orqali ochib beriladi. “She’rda Rauf Parfi uni “Chilining oppoq tongi”, “Ozodlikning so‘ngsiz osmoni”, hatto “Ozodlik osmonining quyoshi” degan so‘zlar bilan ta’riflaydi. Afsus, uni o‘ldirdilar: “Ufqning bo‘yniga sirtmoq — dor tashlab”, “o‘ldirdilar qora mash’al tutgan qora shaytanat”¹.

Qo‘llariga qaytadan qora mash’al olgan
mash’um shaytanat —
Zulmatliklar Chilining oppoq tongini
Chil-chil sindirdilar.
Qonli sanjoq ildilar, Pablo.
Yetim qilmoq bo‘ldilar ozodlikni
Faqat.
Yana o‘zlarini yetim qildilar, Pablo.

Yuqorida sanab o‘tilgan sonetlar ijroviy lirika tarzida bayon etilgan, Rauf Parfi tilidan lirik qahramonlar kechmishlari, ular his qilgan og‘riqlari ro‘y berib o‘tgan voqea-hodisalar qabilida ijro etilmoqda. Bu sonetlarning ko‘pchiligi o‘ziga uchtdan qismni birlashtiradi. “Abdurauf Fitrat” sonetida turkum uchun Fitratning:

Nega chulg‘ab oldi buncha tikonlar?
Nega chiqdi yuragingdan bu qonlar?

misralari epigraf qilib olinadi. She’rdagi asosiy g‘oyani shoir ramzlarga yuklaydi. Rauf Parfiona uslubda yana qora rang butun Turkiston halokatining qay darajada ekanini anglatib turadi. Birinchi sonetning tugashida:

¹ Olim Olтинбек. Rauf Parfining adabiy-estetik qarashlari.// www.kh-davron.uz.

Riyolar, rishvatlar... Zaharli havo.
Azon tovushini tinglayman og'ir.
Turkiston. Qora tun. Shamol va yomg'ir.

Bu Fitratning o'y-xayollari, Fitratning og'ir tasavvuri edi. Ikkinchi sonetning boshlanishi ham aynan shu rang bilan ifodalanadi:

Aytadir oy dardin bulut qo'ynida,
Bulutlar hurpaygan, na-da qoradir.

Rauf Parfi shaxs tasviridagi sonetlarining ko'pchiligida yurti uchun qayg'urgan, fidoiy shoir, yozuvchilarni qalamga oladi. Bu faqatgina Turkiston shoirlari emas, boshqa xalqlarning jonkuyarlari ham tasvirlangan sonetlar edi. Jumladan, Rossiyaning buyuk yozuvchilaridan bo'lmish Aleksandr Blokning qalbini tirnagan fojealar ham bayon etiladi. Rauf Parfi bu rus shoiri ijodi bilan juda erta, o'smirlik chog'idanoq tanishgan va 16 yoshida she'rlarini tarjima qila boshlagan.¹ Yillar o'tib shoirning Blokka bo'lgan munosabati "Aleksandr Blok" sonetida aks etadi.

Qora bulutlarni o'ynar osmon.
Olis yulduzlarning sirli shu'lası.
Tumonli sohıdan undar begumon
Bu so'lg'in shamlarning ıgnalık sası.

Blok she'riyati va Rauf Parfi ijodida ruhiyat yaqinligi, fikr birligi bor. Taniqli shoira Xosiyat Rustamova: "Agar mana shu ruhiy yaqinlik bo'lmasa, bir shoir ikkinchi shoirning she'rini mukammal tarjima qilolmaydi", degan edi. Adolatni alqab, erksizlikka aza ochuvchi bu shoirlarni ham shu mushtaraklik birlashtirgan bo'lsa ajab emas. Rauf Parfida A.Blok she'rlari ruhi sezilib turadi:

¹ Aleksandr Blok. She'rlar. www.kh-davron.uz.

Och, xasta erksizlik ochsa gar quchoq,
Ayyom ayyom emas, yil ham yil emas.
Qachon tuga boshlar dalalar boshqoq,
Qachon xo'rlangan xalq oladi nafas¹.

Rauf Parfi niderland musavviri Vinsent Van Gog bilan ham juda yaqin ruhiy aloqada bo'lgan. Vinsent faqat umri-ning so'nggi yillaridagina ijodi haqida iliq fikrlar eshita boshlaydi. Umri davomida har bir chaqani sanab hayot kechirgan musavvir ijodi bugungi kunda eng qimmat auksionlarda sotiladigan asarlar qatorida turadi. Musavvir ilojsizlik va tushkunlik oqibatida bitta qulog'ini kesib tashlagan.² Rauf Parfi uning his-tuyg'ularini ifodalaganda shunday ta'riflaydi:

Buncha g'arib ... razillar ko'p dunyoda?!
Kesib berarmikan qolgan qulog'in...

Xurshid Davron Van Gog nomini o'zbek she'riyatiga Rauf Parfi olib kirganini ta'kidlaydi. Xurshid Davron, musavvir Shuhrat Abdurashidov, Rauf Parfi suhbatlashib turishganda Rauf Parfi shunday degan ekanlar: "Verlen musavvir, Van Gog shoir, men esam kompozitor bo'lishim kerak edi aslida". Rauf Parfi bu ikki ijodkorga o'zini qismatdosh deb bilgan, bu she'rlarida o'z iztirobini aks etgan deb o'ylayman.³

Buyuk sevgi rangin izlab yurardi,
Yozar moviylikka rangin qasida.
Biroq hayrat ichra qalqar yuradi,
Yaxshilik, yomonlik chegarasida⁴.

¹ Aleksandr Blok. She'rlar. www.kh-davron.uz.

² Xurshid Davron. Pol Verlen, Van Gog va Rauf Parfi.// www.kh-davron.uz.

³ O'sha manba.

⁴ Рауф Парфи. Тавба . — Ташкент: "Ёзувчи" нашриёти, 2000.

Rauf Parfi yozgan sonetlarda nafaqat his-tuygʻu, tabiat lirikasi balki butun bir ijod ahlining hayoti davom etadi. Sonetlardagi dardlar faqatgina ular atalgan shaxslarniki emas, Rauf Parfiniki boʻlishga ham ulgurgan.

Turkum sonetlarni tahlil qilarkanmiz, Rauf Parfining novatorligi koʻzga tashlanadi. U yaxlit poetik fikrlarni sonetlar turkumi mazmuniga singdirgan va tuygʻular aosidan oʻziga xos syujet ham oʻsib chiqadi.

Rauf Parfi olib kirgan jahon adabiyotiga xos janrlardan yana biri rondo (rondel) shaklidir. Shoir bu janrdagi sheʼrlariga sarlavha oʻrniga janrning nomini yozib qoʻygan. Bu oʻzi qanday janr? — Rondel yoki rondo — (frans. Rond — yumaloq) qadimgi fransuz sheʼriy shakllaridan biri. Unda sheʼr oʻn uch misradan iborat boʻladi va kesma qofiyaga asoslanadi. Rondelning band tuzilishi ham oʻziga xosdir: birinchi va ikkinchi bandlar toʻrt misradan, uchinchi band besh misradan iborat boʻladi. Bundan tashqari, rondelda ayrim misralar oʻz holicha yoki biroz oʻzgarishlar bilan takrorlanib keladi.

Oʻzbek sheʼriyatida **rondelning** goʻzal namunasini Rauf Parfi yaratgan. Rondelning band tuzilishi, ayrim misralarning takror kelishi shoirga oʻz his-tuygʻularini tasirchan ifodalashi uchun yordam beradi.¹ Shoirning “Turkiston ruhi” toʻplamiga quyidagi “Rondel” deb nomlangan sheʼr kiritilgan.

Xayrlashdik... Oʻynar kapalak...

Biz asir boʻlmadik lahzaga,

Xayrlashdik besoʻz, beyurak,

Bu bogʻ bu gul keldi larzaga.

¹ Oʻrayeva D, Quvvatova D. Jahon adabiyoti atamalarining izohli lugʻati. — Toshkent: “Turon zamin ziyo”, 2015. — B.126.

She'r sof ishqiy lirika bo'lib, hijron azobida sevgisidan ayrilgan oshiqning tuyg'ularini ifoda etadi. She'rda "kapalak" obrazi muhabbat ramzi sifatida talqin qilinadi. Ko'pincha o'zbek adabiyotida "kapalak" shu ma'noda qo'llangan. Kapalakning bir kun ichida yashab umr ko'rishini hisobga olgan holda yuqoridagi she'rda qisqa bo'lgan muhabbat tasvirini anglaymiz. Shoir she'rga aynan shunda poetik mazmun yuklagan bu obrazni o'n uch qatorda to'rt marotaba qo'llaydi. Qisqa umr davomida kapalak ilojsiz. U o'z umrini uzaytira olmaydi. Lirik qahramon ham muhabbatini saqlab qololmagan va "biz asir bo'lmadik lahzaga" deb aytayapti. Shoir bu yerda mutanosib so'zlardan foydalanib, bir-biriga yaqin bo'lgan obrazlar kombinatsiyasini hosil qilgan. "Bog'" ishq maydoni, "gul" esa abadiy yetim qolgan muhabbatdir. Beyurak xayrlashish esa muhabbatga quloq solmay ayrilish. Aslida ikki yor ham bir-birini haligacha yaxshi ko'radi. Keyingi satrlarda ham buning isbotini ko'ramiz.

Shabnamning sof qadahi sindi,
Kulimizni sovurdi falak —
Sen mendan ayrilding, men sendan.
O'yin tushar rangin kapalak.

Suv, tomchi, bulut, shudring-shabnam, yomg'ir, qor, do'l, favvora, quduq, buloq, soy, daryo, ariq, dengiz kabilar suv atributlari sanaladi. Ko'rinadiki, suv evrilishlarga, joyiga ko'ra har xillik kasb etadi. Xuddi shu tafovutlar ularning obrazga aylanishida asos vazifasini o'taydi. "Shabnamning sof qadahi" ko'ngilga to'lgan sof muhabbat ramzidir. Qadah, jom, kosa, mumtoz adabiyotdan ma'lumki, ishqqa to'lgan yurak ramzi sifatida talqin qilinadi. "Shabnamning sof qa-

dahi” sinishi ko’ngildagi ishqning to’kilib ketishidir. “O’yin tushar rangin kapalak” misralaridagi kapalakka “rangin” sifatlashining berilishi bejiz emas. Oshiq-mashuqalarning ishq rangin bo’lgan. Quyidagi bandda “bir lahzaning qadahi qoldi” misralari orqali muhabbatdan ko’ngilda uning yuqlari — xotiralar qolganini anglatmoqda. She’rdagi takrorlar “kapalak”ni bosh obraz darajasiga ko’targan. Asli she’rning yozilishiga sabab ham umri qisqa bo’lgan muhabbatdir. “Xayrlashdik. Beso’z. Beyurak” misralari she’r oxirida yana takror kelmoqda. Demak, qadah ishqdan bo’shab sinib bo’lgan ekan yurakdan ham nishon qolmadi. Endi vidolashishlar “beyurak” bo’ladi.

O’ynar, o’ynar rangin kapalak.

Bir lahzaning qadahi qoldi.

Xayrlashdik. Beso’z. Beyurak,

Buyuk sevgi armoni qoldi...

Qanday go’zal, rangin kapalak...

“Buyuk sevgi armoni” ifodasi she’r tuguniga yechim topib berganday. Hammasi tugadi. Ammo “qanday go’zal rangin kapalak” misralaridagi ta’riflar oshiqning o’tkinchi muhabbatidan hamon sarmast ekanini, u uchun sevgisi yiroqlashgan bo’lsa-da baribir, go’zalligini isbot qilib turibdi. “Bir lahzaning qadahi” ham oshiq ichmagan, ichishdan voz kechib, yo’qotib qo’yishdan qo’rqayotgan so’nggi bir lahza-like ishq xotiralaridir. Ko’rinib turibdiki, Rauf Parfi oshiq ahvolini o’ta kuchli hissiyot dialektikasi orqali ochib bergan. She’r shakli va takrorlar esa bularni yanada kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

RONDO

Bu xafa kecha kechar,
Quvgay uni oftob
Bu kecha pardek uchar
Qo'ynida majhul sarob.

Bu xafa kecha kechar,
Kechar ko'ngildan alam.
Ul o'zi zahar ichar —
Alamsiz qolgay olam.

Bu xafa kecha kechar,
Kechar g'aflat uyqudan...
Uyqu bilmagan kecha,
Porlar yana tuyg'udan.
Bu chovuq kecha kechar¹.

Shoirning rondolarida, asosan, hijron motivi yetakchilik qiladi. Yuqoridagi “Qaytish” to‘plamiga kiritilgan rondoda ham buning guvohi bo‘lamiz. Shoir bu rondoda alleteratsiyalardan unumli foydalangan. Ushbu she’r Rauf Parfining “Ko’zlar” to‘plamiga ham kirgan. Unda “bu” so’zi “bul” tarzida qo‘llangan. Rondo 1961-yilda yozilgan. Muhabbatsiz kecha qo‘ynida noma’lum sarobni olib parday uchadi. Oshiqning xayollari ham shu tahlidda. Muhabbatsiz kechada oshiq xafa. Ishqning ayrilig‘i unga zaharday go‘yo. Kecha — oshiq muhabbatdan kechgan-u endi uyqusiz to‘lg‘onadi. Bu kecha uning ko‘ziga uyqu kelmaydi. Uyqu bilmagan kecha esa oshiq xayoliga o‘tgan tuyg‘ularini qayta soladi. Rondolarda shoir azobli oshiq holatini aks ettirgan.

¹ Рауф Парфи. Қайтиш. — Toshkent: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. Б.4.

Rauf Parfining **“Tuvg‘ular” deb nomlangan xokkulari** jamlanmasi “Qaytish”, “Ko‘zlar”, “Turkiston ruhi”, “Sakina” kabi to‘plamlariga kiritilgan. **Xokku** yapon she‘riyatida paydo bo‘lgan janrdir. “Jahon adabiyoti terminlarining izohli lug‘ati”da janr haqida shunday ma‘lumot keltiriladi: “Xokku XVI-XVIII asrlarda shahar madaniyatining o‘ta darajada rivojlanishi oqibatida yuzaga kelgan. Uning qadimgi maktabi kufu bo‘lib, bu maktab tankaning hajmini biroz qisqartirish, mavzu doirasini kengaytirish, mazmunan soddalashtirish hisobiga xokku yaratdi. Shuning uchun ham kufu yaratgan xokkuning an‘anaviy vazni quyidagichadir: birinchi misra —5, ikkinchi misra —7, uchinchi —5 hijodan iborat”. Bu janrda hissiyot va o‘y-xayollarni bitta to‘liq jumla orqali berish mumkin. Qofiya talabi yo‘qligi esa shoirga yanada qulaylik tug‘diradi. Quyidagi yapon shoiri Kabayashi Issaning xokkusida ham o‘ta chuqur ma‘no aks etgan:

Umrim bo‘yi Buddaga sig‘inaman,
Lekin hamisha
Chivinlarni o‘ldiraman¹.

Misralardan insonning o‘z e‘tiqodiga qarshi borishi, xohlamagan ishni qilishga majbur bo‘lishi, ishi va dili bir bo‘lmagan insonlar tasviri yoxud yana boshqa ma‘nolarni topishimiz mumkin. Rauf Parfi yapon ijodkorlari asarlarini tarjima qilgan. U xokkuning ilk tarjimoni. “Xokkular” nomi ostida chop etilgan ilk uchliklari 1963-yilda yozilgan edi. 1961-yilda tarjima qilingan oltmishta xokku esa shoirning yapon she‘riyati bilan juda erta qiziqqanini ko‘rsatadi.

¹ Bahor bulbullarining chah-chahi. (Yosh tarjimonlar bayozi) — Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. — B. 32.

Rauf Parfi — milliy adabiyotimizdagi mana shunday sheʼriyat bilan birinchilardan oshno boʻlgan va boshqalarni ham oshno etgan shoir. Uning: “Xokku yozish katta mazmunni oz soʻz bilan ifoda etish sanʼatidir”, deyishi ham xokku qonuniyatini yaxshigina oʻzlashtirganidan dalolat beradi. Tarjimon xokkular tarjimasida ham “oz soʻz bilan katta mazmunni” sanʼatkorona ifoda etishga harakat qilgan. Quyidagi Esa Syoxakudan qilingan birgina uchlikka eʼtibor bering:

Yulduzlar koʻkda:

Oh, na-da katta!

Oh, na-da yuksak!

Har uchala misraning bir vaznda (3+2) kelishi(1); ikkinchi va uchinchi misralardagi bir xil intonatsiya(2); soʻngi boʻgʻinida urgʻu olgan “Oh, na-da” soʻzlarining vertikal takrori(3); misralar soʻngidagi “koʻkda”, “katta”, “yuksak” soʻzlarining birinchi boʻgʻinlari bir xil vaznda (undosh+unli+undosh) kelishi (4); “koʻk” va “yuk-” boʻgʻinlaridagi hamda “na-da” va “katta” soʻzlaridagi oʻzaro ohangdoshlik(5); yana aynan oʻsha soʻzlarning ikkinchi boʻgʻin ikkinchi tovushi sifatida bitta unli — “a”ning takrorlanishi(6); aynan shu “a”ning matndagi “na-da” va “katta” soʻzlarida ikki martadan kelishi(7) xokku ohangiga boshqacha joziba baxsh etgan.

Rauf Parfi shundan keyin xokkular tarjimasiga boshqa qoʻl urmasa-da, boshqalarni bu ishga qiziqtirish va daʼvat qilishdan charchamadi¹. Shoir Farida Afroʻzning quyidagi xotirasi shunday fikrga kelishimizga asos boʻladi: “Bir kuni Rauf aka uchliklardan iborat boʻlgan yapon xaykularining ruscha tarjimasini qoʻlimga tutqazdi-

¹ Olim Olтинбек. Xokkuning ilk tarjimoni // Sharq yulduzi, 2016, № 9. www.kh-davron.uz.

lar va siz shuni tarjima qiling, dedilar. Men kitobni u yoq-bu yoqlariga koʻz yugurtirib chiqdim. Menga yoqmadi, juda joʻn va tayinsizdek tuyuldi. Birozdan keyin Rauf aka “Xoʻsh”, deb kirib keldilar xonamizga. “Yoqmadi, shu ham sheʼriyatmi?!” dedim. “Yoʻq, aslo shoshmang, ichiga kiring”, dedilar. Biroz ranjigandek boʻlib, tezgina chiqib ketdilar.

Men bu uchliklarni qayta-qayta, qayta-qayta oʻqiy boshladim. Rauf aka aytganidek, ichiga kirdim va oʻsha yerda yashay boshladim. Oʻz-oʻzidan tarjimalar quyulib keldi. Yetmish uchta uchlikni tarjima qildim”¹.

Rauf Parfi Isikava Takuboku sheʼrlaridan uslub oʻzlashtirgan. Bu sheʼrlar shoirning xokku janridagi sheʼrlarining dunyoga kelishi uchun maktab vazifasini oʻtagan. Rauf Parfi keyinchalik bu janrni oʻz uslubiga moslashtirib “uchliklar” deb atagan. Uning “Chagʻalay” nomli uchliklar turkumini oʻqisak, u xokkuning ham oʻzgacha shakldagi namunalari ekanining guvohi boʻlamiz:

1. Chagʻalayim, mehmon chagʻalay,
Bu yurtga qaydan kelding,
Nechun kelding, qurbon chagʻalay?

2. Sen oʻylagan omad yoʻq,
Sen soʻylagan qomat yoʻq,
Sen boʻylagan bir mard yoʻq.

3. Chagʻalayim, seni suyganlar yolgʻon,
Seni deb kuyganlar yolgʻon,
Senga toʻyganlar yolgʻon... (6 qismdan iborat)

¹ Farida Afroʻz. Qon akam — Rauf Parfi. // maqola qoʻlyozmasidan olingan.

“Chag‘alay” she’rida Vatan mavzusi kuylangan bo‘lsa, “Shamolga osilib yashadim” turkumida ijodkorning dunyo ishlaridan norozilik tuyg‘ulari, nafs bilan kurashuvi, ishq bilan yuzlashuvi o‘z ifodasini topadi:

1. Shamolga osilib yashadim,
Mingga kirdim, chiridi jismim,
So‘ngaklarim oqardi qaqshab.
2. Dunyosiga qo‘ydim qo‘limni,
Oyog‘imni bosdim yuziga,
Ko‘zlarini yumdi bu dunyo.
3. Bir piyola may ber, azizim,
Bag‘rim yonib bitdi, kul bo‘ldim.
Chivg‘inlarga sotdim o‘zimni.
4. Qorlarga ko‘mildi bog‘larim,
Tog‘larimga cho‘kdi osmon.
Sen yo‘qsan. Sen yo‘qsan? Sen yo‘qsan!
5. Balki men Majnunman,
Balki siz, Laylo,
Balki men mahkumman, balki siz jallod.

[“Turkiston ruhi”, 240-b]

Mana bu turkumni “Parfiyona” desak bo‘ladi. Modern shakl, mumtoz an’ana, tasavvufiy mazmun yuklangan bu uchliklar Rauf Parfi mahoratidan darak beradi. Ikkinchi qismdagi uchlikni o‘qigan o‘quvchining xayoliga birinchi navbatda Mashrabning quyidagi g‘azali esiga keladi:

Dunyo yasanib, jilva qilib oldimga keldi,
“Borg‘il nariga!” — deb ketiga shattalab o‘ttum.

Bildimki, oni dushmani makkorayi ayyor,
“Lo” — tirnog‘i birla yuzini tirmalab o‘ttum.

Xomush pichog'in har dam oning bog'ziga qo'ydim,
Cho'g' nayzasi birla ko'zini nayzalab o'ttum¹.

“Shamolga osilib yashash” bir umr erkinlikka intilish, o'z fikrlariga erk tuyg'ularini yuklash, ozodlikni talab qilishdir. Shoir ruhiyati hech qanday tutqunliklarga bo'ysunmas. She'rdagi tasavvufiy obrazlarni: dunyo, mayni uchratamiz. “Balki men Majnunman, Balki siz, Laylo” deganda ham shoirning Oллоhga intilishini tushunish qiyin emas. “Sen yo'qsan. Sen yo'qsan? Sen yo'qsan!” misralarida shoirning haqiqatni topolmayotganini sezish mumkin. Xuddi shu misradagi mazmun singdirilgan xokkusi “Tuyg'ular” turkumidan joy olgan.

Seni topgunga qadar,
Qanday yashadim men?
Nahotki yashadim?

Bu xokkuda intiqib kutilgan mustaqillikning sevinchlarini tuyamiz.

Kuygan daraxt bo'yniga osilar,
Oq bulut oppoq bulut,
Yig'lagali ketar keyin.²

Yuqoridagi uchlikda teran ma'no yashiringan. “Tarixan hosildorlik kultlariga ishonch va uning suv, olov, o'simliklar kabi obyektlari xotin-qizlar qalb dunyosini ifodalashga qo'l kelgan. Xalq lirikasida O'zbekiston hududida mavjud mevali daraxtlarning deyarli barchasi tilga olinadi, ammo olma, tut, jiyda, o'rik, anor, bodom, olcha kabi sermeva va serurug' da-

¹ Yo'ldoshev Qozoqboy va boshqalar. Adabiyot (9-sinf, darslik). — Toshkent: O'qituvchi, 2014. — B. 104.

² Рауф Парфи. Кузлар. — Toshkent: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1978. — B. 90.

raxtlar juda faol qo'llanadiki, genezesiga ko'ra bu xususiyatlar ham hosildorlik va serfarzandlik g'oyasi bilan bog'liqdir"¹. Rauf Parfi ijodida daraxt obrazi turli ramziy ma'no tashiydi. Xalq og'zaki ijodida mevali daraxt — to'kin-sochinlik, kela-jakdan umudvorlik ma'nolarida bo'lsa, Rauf Parfi yuqoridagi xokkusida uning oldigan "kuygan" sifatlashini qo'yib noumidlik, ishonchsizlik ma'nolarini ifoda etyapti, chunki olovlarda kuygan daraxt meva bermaydi. "Bulut" obrazi oq rangda tasvirlanyapti. Bu tinchlik, erk ramzidir. She'rda Sovet tuzumi davriga ishora qilinib, erkning erksizligini tasvirlayapti. Rauf Parfi quyidagi xokkusida "Yaxshilik qil suvga sol, baliq bilmasa, Xoliq bilar" maqolini ajoyib tarzda she'rga singdirgan:

Men hammasini chindan aytdim, eh, sizlarim,

Siz nafasni mendan qizg'ondingiz-a?!

Qolganini... baliqlar... aytsin...

Nafas — erk ma'nosini ifodalayapti. She'rdagi ko'p nuqtali tinish belgisi shoir dardlarining bog'ziga tiqilib qolib, nafasi yetishmayotganining shakliy ifodasiday go'yo.

Rauf Parfi ijodining janriy yangiliklari ko'p. Bu yangiliklarning o'ziga xos tomoni esa o'zbek milliy she'riyatining asosiy tamoyillariga bo'ysundirilib yangi uslubning yaratilganidadir. Masalan, mumtoz janrlarimizdan biri bo'lgan muvashshah janrida ham ijod qilgan, ammo bu shakldagi she'rlarida hech qayerda janr nomini eslatib o'tmagan. Ortiqboy Abdullayev "Yaxshi niyat qiling, shoirlar" maqolasida "Abduruf Fitrat" sonetida Fitrat ismi, "She'riyat"da ayoli Dilorom ismi, "Barno Bonu"da Barnobonu, "Sensiz"da Sevara Vafo, "Yo'lovchi"da ayoli Sulhida, "Munajjim"da

¹ Musaqllov. A. O'zbek xalq lirikasi. — Toshkent: Fan, 2010. — B.22.

Mo'tabar ismlariga muvashshah qilinganini takidlaydi.

**Dil-u jon o'rtanar, dil orom izlar,
Ilhomning pichog'i sanchilar butkul.
Lovullab yonmoqda oylar, yulduzlar,
Orzumning quyoshi bo'lmoqdadir kul.
Rom etmas hech narsa. Sahrodir ko'ngil.
Osmonlarga faqat afsona so'zlar.
Malomat toshida ochilgan bir gul,
Dam o'tmas kular ul, dam o'tmas bo'zlar.**

“She’riyat”dan olingan ushbu parchadagi ism she’rning qolgan qismida ham yana bir marta takrorlanadi. Rauf Parfi muvashshahlarining shakli sonet janrida yozilgan. shuning uchun ham adabiyotshunoslar bu turdagi she’rlarini muvashshah sonetlari deb atashadi. Zamonaviy she’r shakli va mumtoz shaklni birlashtirish bu, albatta, ijodkor novatorligidir. Teran ma’no anglatuvchi she’rlar bag’riga ham og’ir g’amni, ham muhabbat izhorini joylash har qanday ijodkorning ham qo’lidan kelavermaydi. “Yo’lovchi” she’rida Sulhida ismini ko’rishimiz mumkin:

YO’LOVCHI

*Xayolimdan oltin qafas to’qirdim.
(Abdulhamid Cho’lpon)*

1. So’zning gulxanida ruhim isindi,
Ul yulduz, oylarning so’zin o’qirdim.
Lablarim yorildi, tishlarim sindi,
Xayolimdan oltin qafas to’qirdim.
Iymon qayda? Bilmas qattol juvonmarg.
Dam ko’kka boqadir, dam yerga boqar.
Alamzor qo’ynida ezilgan bir barg,

Soʻnggi unut soʻzin daryosi oqar.
Undan-da soʻrayman, Sheʻriyat nadir?!
Lazzatga gʻarq botib Kunga qarayman.
Hech tuzalmas yara, u Soʻzdir axir.
Ilindim, endi men nega yarayman,
Davrlar qaʻrida ingraydir bashar,
Aytadir: —Shoir yoʻq, sheʻriyat yashar!

Bu sheʻr uchta sonetdan iborat sonetlar turkumi shaklida yozilgan va har bir sonetda Sulhida ismi takrorlanadi. Sheʻr sheʻriyat, ilhom, soʻzning qudrati haqida. Ilhomning tigʻida shoirning qanchalar qiynalishi, oʻzini ezilgan bir bargga qiyoslashidan ham maʼlum. Rauf Parfi hayotida soʻnggi ayollari Sulhida Parfiyeva katta oʻringa ega. U shoir umrining soʻnggida ham barcha qiyinchiliklarga bardosh berib, shoir xarakteriga koʻnib yashagan birdan bir ayol boʻla olgan edi. Oʻzturk uchun Soʻz qanchalar yuksak maqomga ega boʻlsa, qanchalar qadrli boʻlsa, ayoli ham shuncha yuksakda edi. Ularning bir-biriga boʻlgan muhabbatlarini Sulhida Parfiyeva yozgan “Kunlarim” deb nomlangan kichik kundalik asardan bilib olishimiz ham mumkin. Rauf Parfining hatto shunday kunlari boʻladiki, yeyishga non topish uchun kitoblarini sotishga majbur boʻlgan. Sulhida Parfiyeva shoir qalbini, unga nima kerakligini, uning ozod ruh ekanini yaxshi anglagan va uni shu holicha sevgan.

“Abdurauf Fitrat” muvashshah sonetida yurt uchun qaygʻurgan Fitrat faryodi bong uradi:

Ajab mudhish qora tun kafan tutar,
Bir zamon tinmaydir izgʻirar shamol.
Daryo koʻpiradir, odamni yutar,
Ul — goʻzaldir, ul — irganchdir, ul — xayol.

Riyoziyat qamchisi kabi savaydir,
Alkan yomg'ir buzg'un tanizorimni.
Ulug' Turkistonni kimlar sevmaydir?!
Fir'avnlr sevmas mening borimni.
Firoqning nag'masin chalar nay siniq...
Isrofning ichindan silqir bu navo,
Taralar, huv, cho'kkan tog'lardan tiniq:
Riyolar, rishvatlar... Zaharli havo.
Azon tovushini tinglayman og'ir.
Turkiston. Qora tun. Shamol va yomg'ir¹.

Bu she'r, albatta, qora tun, shamol va yomg'irlar iskan-jasida qolgan Vatan taqdiri uchun qayg'urgan buyuk vatan-doshga qo'yilgan haykal vazifasini bajara oladi. Muvashshah deganda mumtoz adabiyot namunalarida ham ko'pincha muhabbat mavzusi aks ettirilgan va ma'shuqaning ismi ke-lib chiqadigan she'rlar tushuniladi, ammo Rauf Parfi mu-vashshahlarga ham ijtimoiy mavzuni olib kirgan ijodkordir.

O'zbek xalq og'zaki ijodida turli janrlar xalq hayotini, turmush tarzini, urf-odatlarini o'zida aks etib kelgan. Shu sababdan ham folklor tur va janrlarga ajratilar ekan, ma-rosim qo'shiqlari alohida muhim bo'lak sifatida o'rganiladi. O'zbek xalq og'zaki ijodida aza marosimi bilan bog'liq aytimlar, ya'ni marsiya janri azaldan mavjud bo'lgan va yig'i, yo'qlovlar ham shular jumlasidandir. Bu turdagi qo'shiqlar o'lim yuz bergan vaqtdagina ijro etilib, marhumni yod etish, uning ortida qolgan insonlarning o'sha damdagi his-tuyg'ularini ifoda qilish uchun qo'llanilgan.

Marsiya janri boshqa xalqlar folklorida ham keng tarqalgan va ayniqsa turkiy xalqlar og'zaki ijodida bir-biri-

¹ Rauf Parfi. Sakina.— T.: Muharrir, 2013. — B.252.

ga o'xshashlik kasb etadi. O'zbek folklorida "yig'i" atamasi bilan qo'llangan marsiyalar qadimgi turk folklorida "ağıt" so'zi bilan bir xil ma'no kasb etadi. Bular o'rtasida mazmuniy jihatdan farq unchalik ham mavjud emas va shu mazmun bilan ko'pchilik xalqlarda marsiya janri yozma adabiyot namunaga ham kirib kelgan. Motam qo'shig'i uchun sabab bo'luvchi shaxs yoki narsa, hodisalar turlicha bo'lgan. Marsiya faqatgina inson vafoti bilan bog'liq bo'lgan holatdagina kuylanadigan yig'i qo'shig'i bo'lmagan. Masalan, arab adabiyotida bu kabi bosh obraz darajasiga hayvonlar ham ko'tarilgan. Bu na'munalarda yo'qotish motivi birinchi o'rinda turadi. Bu janrning asosiy xususiyati, aslan ham.

"Arap edebiyatında hayvanlara yazılmış birçok mersiye örneği vardır. Şairler, bazen bir keçi, bazen bir köpek bazen de bir kuş veya bir kedi için mersiye şiiri nazmetmişlerdir. Bu türü konu alan mersiye şiirlerinde de önceki türlerde olduğu gibi ağlama, övgü ve sabır bölümlerinin bazıları uzun bazıları kısa olarak ele alınmıştır. Bu mersiye şiirlerinden bazıları, şairin siyasi otoriteden kedinin emin kılmak için sığındığı bir liman vazifesi görürken bazıları gerçekten sevdiği bir hayvanı kaybeden şairin duygularına tercüman olmuştur"¹.

Bu marsiyalarning ramziy obrazlar vositasida shoir maqsadini ifoda etuvchi va siyosiy qarashlarini himoyalovchi niqob sifatida bayon etadiganlari ham bor. Arab klassik adabiyotida xalifalik davri shoiri Ibn Allof qo'shnisining kabutar polaponlarini yeb qo'ygani uchun o'ldirilgan mushugiga marsiya yozarkan, buning ostida aslida boshqa ma'no yashi-

¹ Mahmut ÜSTÜN. Klasik Arap Şiirinde Mersiye. Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. www.dergipark.org.tr. S.20.

radi. Rivoyatga ko'ra xalifa Muqtadirning vaziri Ali Isoning joriyasi Ibn Allofning qullaridan biri bilan oshiq-mashuq bo'lgan. Bundan xabar topgan vazir ikkala qulni ham o'ldirib terisiga somon tiqtiradi. Bundan Ibn Allof qattiq g'am chekadi va mushugi haqidagi marsiyani yozgan.

O'zbek yozma adabiyotiga marsiya janri folklordan o'rnak olgan holda an'anaviy bir janr sifatida saqlanib qolgan. Zamonaviy o'zbek adabiyotida ham bu janrning eng go'zal, eng huzun, eng g'amgin namunalarini uchratishimiz mumkin. Shoirilar ijodidagi turli qahramonlarga atalgan marsiyalar qadimgi shakldagi kabi to'rtlikdan iborat she'r shakllarida ko'p uchraydi. Marsiyalarning maxsus shakli mavjud bo'lmagani sababli har qanday janrdan shaklni o'zlashtirib olaveradi. Xoh u g'azal shaklida, xoh musammatlar, xoh erkin she'r tuzilishi shaklida bo'lsin, bu ijodkorning xohishi bilan bog'liq hodisa.

Zamonaviy o'zbek adabiyotida vafot etgan insonlarga: shoirlarga, do'stlarga, oila a'zolariga, janglarda halok bo'lgan shahidlarga atalgan marsiyalar keng tarqalgan. Arab klassik adabiyotidagi kabi Payg'ambarlar vafoti, shaharlar buzilishiga yoki hayvonlarga atalgan turli mavzudagi marsiyalar deyarli uchramaydi. XX asr adabiyotining yetuk namoyondalaridan biri va aynan shu asr adabiyotining shakl va mazmun jihatidan yangilanishiga o'zining beqiyos hissasi-ni qo'shgan shoirimiz Rauf Parfi (O'zturk) ijodida "Marsiya tajribalari" nomi ostida yozilgan marsiyalar turkumini ko'rishimiz mumkin. Turkumga uchta marsiya birlashtirilgan: "Mamatning quturgan iti uchun marsiya", "Xudbinga marsiya", "O'tkirning quyoni uchun marsiya". Rauf Parfi Sharq adabiyotining ham o'tkir bilimdoni edi. G'arb adabi-

yotidan ham juda ko‘plab yangi janrlarni o‘zbek adabiyotiga olib kirdi. Shoirning biz sanab o‘tgan marsiya tajribalariga oid namunalarni kuzatarkansiz uning arab klassik adabiyotidan xabardor bo‘lganini taxmin qilasiz. Shoir ham she‘r nomiga qo‘yilgan nomlarga “birinchi tajriba”, “ikkinchi tajriba”, “uchinchi tajriba” kabi izohlarni keltirib o‘tgan. Arab adabiyotidagi ramziy ma’no yuklangan hayvonlarga atalgan marsiyalar mazmunini Rauf Parfining ushbu turkumdagi it va quyonga atalgan she‘rlarida kuzatamiz. Shoir ijtimoiy muhit tasvirini, ba’zi ikkiyuzlamachi, munofiq, nafsga berilgan insonlar tasvirini keltirish uchun ham xuddi shu usuldan foydalangan. Aslida bu yerda hech qanday it yoki quyonga yig‘i aytilmagan. Shoirga bu ramziy qolip fikrlarini erkin tasvirlash va ba’zi achchiq haqiqatlarni niqoblangan holatda yetkazish imkonini bergan. Marsiyalar 1995-yilda yozilgan.

Nishoni yo‘q oddiy, sassiq it edi
Shaltog‘ini bir kuni yamlab yedi.
Shaharlik bir itni u yo‘ldan urdi
Oqdi ko‘zi, qo‘li sindi, quturdi.

“Mamatning quturgan itiga marsiya” she‘rining birinchi bandidagi it tasviriga e’tibor bering. Qo‘nimsiz, keraksiz bo‘lib qolgan bir it. It qishloqda yashagan va shaharga borganday go‘yo. O‘ziga o‘xshagan bir itni yo‘ldan ozdirdi. Ammo shahar itlarida, aslida, qo‘nim bo‘lmaydi va ular duch kelgan narsani yeb, duch kelgan joyda yotib ketaveradi. Mamatning iti ham bu kabi iflos ishlardan birini (ikkinchi qatordagi “shaltog‘ini yemoq” haqida. Shaltoq — hayvonlarning axlati) qishloqda boshlagan va uning ustiga

o‘zi “yo‘ldan urgan” deyilgan itdan kasallik ham yuqtirgan. Bu yerda ishbilarmonlik qilaman deb o‘zidan ketib shaharliklarga ergashuvchi noqis kimsalar timsoli aks etgan.

Ikkinchi bandda “itdoshlar” so‘zi orqali jamiyatda bunday kimsalarning ko‘pligi va hatto ular o‘ziga o‘xshaganlariga-da rahm qilmasligi, yiqilganni tepib o‘tuvchi, o‘z manfaatlaridan qaytmaydiganlar ramzini ko‘rishimiz mumkin:

Nola qildi. Tepib o‘tdi itdoshlar,
Achchiq suvin sepib o‘tdi itdoshlar.

Uchinchi bandda quturgan it obrazining bungacha bo‘lgan hayoti tasvirlanadi. Itxonasi, bog‘i borligi, o‘ynashi ot, pochchasi eshak deya berilgan ot va eshak obrazlari yaltitoqlanayotgan itlardan katta lavozimlardagi “poshshozodalar” edi.

To‘rtinchi bandda shoir itning bunday ayanchli ahvoriga nima sabab bo‘lganini aytadi:

Xuruj qildi ityurakning sanchig‘i —
Vafo qilmas hech birovning qursog‘i...
Oxiri shul. Quturgan it otildi.

Nafs insonni har ko‘yga soladi. Vatanni yeb yotganlarning holi it obrazi bilan yonma-yon ot, eshak timsollarida ham gavdalanadi. Rauf Parfi “qora devor” she’rida ham shunday degan edi:

Qora devor qa’ri sotqinlar yurti,
Tilsiz vatansizlar vatani qoldi¹.

So‘nggi bandda itning o‘limidan keyin u hurmat qiladigan “itdoshlar” tutgan aza tasvirida ham achchiq haqiqat bor:

¹ Rauf Parfi. Turkiston ruhi. — Toshkent: “Sharq”, 2013. — B.263.

Bo'g'i-rog'i, ityalog'i sotildi,
Kafan qilmay tepib-tepib ko'mdilar,
So'ng bor uvlab itkin g'amga cho'mdilar.

Itldoshlar uning izidan qolgan davlatidan ham foydalandi. Tepib-tepib ko'mdilar-u yana soxta motam ham tudilar. Bunday shaxslar timsolini yaratishda Rauf Parfning o'tkir kinoyasi, so'z yaratish, qo'llash mahoratiga tan bermay bo'lmaydi. Itldoshlar, ityurak, ityaloq, ayniqsa, itkin so'zlari she'rda mazmunni kuchaytirib bermoqda. Ityurak so'zini va o'lgan it obrazi ta'rifini o'qirkansiz, bexosdan esingizga Mixail Bulgakovning "Ityurak" asari bosh qahramoni Sharikovning munofiqlilari, badbinliklari tushadi. Bu "ityuraklar" XX asr jamiyatining qora yuzi edi.

Rauf Parfning ikkinchi marsiyada tajriba she'rida yoshlar hayotining bir bo'lagi quyonlar obrazi timsolida gavdalanadi. Hoy-u havaslarga berilib "ilojsiz" qolgan oshiq'larga ota-onasi to'y qilib beradi. Ammo bu oilaning boshi muhabbat emas, nafs edi. Quyonxonga beparvo kuyov o'n bir kundan so'ng kelindan ayrilib qolsa-da, hech motam tutayotganga o'xshamasdi:

O'ninchi tun kelinning tutib qoldi to'lg'og'i
Ko'zlari mo'ltirardi, shalpanglardi qulog'i.
O'n birinchi tunida quyonxon so'lib qoldi,
Quyonto'ra ishqida tong mahal o'lib qoldi.
Quyonto'ra zor yig'lab zo'r bir motam tutardi,
Insofingiz bormi deb boshqasini kutardi¹.

O'lib qolgan quyonxonga: "Meni yolg'iz tashlab ketdingizmi, insofingiz bormi?" degan so'roq bergan quyon-

¹ Rauf Parfi. Sakina. —T.: "Muharir", 2013. —B. 258.

toʻraning oʻzlari insofni bir chetga surib allaqachon boshqasini xayol surmoqda edi.

Ikkala marsiyada ikki xil nafs ramziy obrazlar orqali ochiqqlangan. Rauf Parfi sheʼriyatiga ham shaxsiyatiga ham har ikki nafs dushman edi. Jamiyatni barbod qilayotgan bu “hangoma”lar shoirning sochlarini oqartirdi. Shoir ijodida it obrazi orqali chizilgan timsollar uning “Itlar” sheʼrida ham gavdalangan. XX asr ikkinchi yarmi va XXI asr boshi oʻzbek adabiyotiga modernistik uslubning mohir shoiri Rauf Parfini bergan edi. Shoir Ona Turkistonini yuqorida tasvirlangan sheʼrlardagi itlardan, quyonlardan, eshaklardan xoli, adolat, insof goʻshasi boʻlishini istardi.

II.2. Rauf Parfi she'riyatining g'oyaviy manbalari

Rauf Parfi estetikasida san'atning, so'zning ma'rifiy tarbiyaviy roli, ahamiyati masalasi alohida o'rin tutadi. Shoir o'z davri she'riyatiga tamomila yangicha fikrlarni, yangi obrazlarni, yangi talqinlarni, yangi janrlarni olib kirdi. Bunday ishni udda qilish uchun esa juda katta g'oyaviy manbaga, keng bilim doirasiga ega bo'lish kerak bo'ladi. Rauf Parfi jahon she'riyati namoyondalari ijodidan juda yaxshi xabardor bo'lgan. U g'arbning buyuk ijodkorlari asarlarini tarjima qilgan. Tarjima qilgan shoirga esa asl namunalardagi dunyoqarash, fikrlash va yo'nalish, uslub ta'sir qilmay qolmagan. Shoir Karlo Kladzening "Dengiz xayoli" (1972), Bayronning "Manfred" (1973), A.Salamatning "Oltin bolta", I. Noneshvilning "Shiddat" (1976), Aleksandr Dyumaning "Uch sarboz" (pyesa, 1980), Nozim Hikmatning "Inson manzaralari" (1981), Tvardovskiyning "Zaytun novdasi" (1981), "Xotira huquqi" (1985), "Uyg'ur shoir-lari" (1986), "Ozod inson qo'shig'i", Usaroyanning "Hoy, kim bor?" asarlarini hamda B.Brext, P.Neruda, G. Emin, O.Vatsietis kabi qardosh va jahon adabiyoti namoyondalari ijodlaridan tarjima qilgan.¹ Aynan shuning uchun ham g'arb adabiyoti nasimlari shoir ijodida boshqalarnikidan ko'ra ko'proq essa kerak. Shoirning tabiati san'atning faqat adabiyot olami orqaligina emas, balki haykaltaroshlik-u rassomlikka, musiqaga o'xshash barcha san'at turlariga oshufta edi. Shoirning Van Gogga bag'ishlangan

¹ Mirvaliyev S va Shokirova R. O'zbek adiblari. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2016. — 46 b.

sonetida o'zining qismatini unikiga qiyoslaganining guvohi bo'lamiz. Xurshid Davron, musavvir Shuhrat Abdurashidov, Rauf Parfi suhbatlashib turganida Rauf Parfi shunday degan ekan: "Verlen musavvir, Van Gog shoir, men esam kompozitor bo'lishim kerak edi aslida". Rauf Parfi bu ikki ijodkorga o'zini qismatdosh deb bilgan, bu she'rlarida o'z iztirobini aks etgan deb o'ylayman.¹

Rauf Parfining bir qator shoirlarga yozgan bag'ishlov she'rlaridan ham jahon adabiyotiga xos bo'lgan his-tuyg'ular shaklining ichiga kirib borganining guvohi bo'lamiz. Masalan, "Van Gog", "Bayronning so'nggi safari", "Pablo Neruda o'limiga", "Nozimning sadosi", kabilar. Bundan tashqari xokku janrida yozilgan "Tuyg'ular" jamlanmasi o'zbek she'riyatida yangi shakl va yangi ma'nolarni aks ettirgan. Rauf Parfi Nozim Hikmatning o'limiga bag'ishlab yozgan she'rida shunday degan:

Qoldi Nozim sadosi,
Sadoning aks sadosi.
Sadoga o'ralashib borar tobora
Bu dunyo.
Sado kengliklari teran boqar menga
Nozim Hikmat ko'zlari ila².

Nozim Hikmat she'rlaridagi asosiy ma'noga e'tibor bersak, ozodlik, erk g'oyalari ustunlik qiladi. Nozim Hikmat ham Turkiya xalqining ruhini uyg'otishga intilgan shoir edi. "Meni yerga ko'mmang, meni o'zimga ko'ming" satrlaridan erk shoirning yuragida ekanini bildiradi. Nozim

¹ Xurshid Davron. Pol Verlen, Van Gog va Rauf Parfi.// www.kh-davron.uz.

² Рауф Парфи. Кўзлар. — Toshkent: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1978. — Б.9.

Hikmat ham “Qirq haromilar asiri” she’ri Turkiyaning mus-tamlakachilik kishanlariga tushayotganiga qarshi yozilgani uchun inglizlar va sulton saroyi tomonidan ta’qib qilingan. “Yigirmanchi asr haqida” she’rida ham “Asrim baxtsiz, as-rim yuzimni qizartirar” deya zamonning erksizligiga ishora qiladi.

Rauf Parfi ustoz Abdurahmon Vodiliy timsolida yozuv-chi-shoir odam favqulodda bir hodisa ekan, deb bildi. U ko’pchilik ko’ra olmagan, anglamagan hayot va jamiyat hodisalarini o’z nigohi va nuqtayi nazari bilan tushuntira bilishida, boshqalarning ham qiziqishlari, manfaatlari mu-jassamlashgan edi. Sharq va G’arb klassikasining nodir asar-lari (“Biblioteka poeta” turkumidagi) ruhini vujudiga sing-dirish, Abdurahmon Vodiliy asarlari tahsili yosh Raufning ko’nglida mudrab yotgan shoirlikni erta uyg’otib yubordi. U o’n to’rt-o’n besh yoshlarida inglizning Bayroni taxlit li-rik shoir bo’lib shakllangan, betakror obrazlarga asoslangan go’zal she’rlari (“Mart oqshomi” singari) ila o’zligini na-moyon eta boshlagan edi.

Shoir talqiniga ko’ra, iymon-e’tiqod ilohiy nurning ko’ngilga joylangan shu’lasi. Shu bois, uni haqni bilish va tanishdan xoli anglash mumkin emas. Bu borada ustoz Ab-durahmon Vodiliyning mulohazalariga tayanadi, o’z fikrini quvvatlantiradi: “Alloh taolo sizga bunday muazzam aql-u zakovatni kibrlanish, zulm qilish, zo’rluk bilan mol-mulk orttirish uchun bergani yo’q. Allohning birligini tanish, in-sonlarga mehr-oqibatli bo’lish, insonga fidoyi bo’lish uchun bergan. Unutmangki, bosgan har bir qadamingiz, olgan har bir nafasingiz Allohning nazaridadir”. Rauf Parfining alo-hida ta’kidlashiga ko’ra, xudosizlik iymonsizlik demakdir.

Soʻz ruhni qayerdan oladi? Shoir soʻzi koʻngildan suv ichar ekan, yurakning tub-tubiga ekilgan iymon nuridan ruhlanadi, quvvatlanadi, qanotlanadi. Shu maʼnoda, soʻz bilan ruhni bir-biridan ayro holda anglash mumkin emas. Soʻzda ilohiylik bor. Alloh taolo bandasining tiliga oʻz soʻzini berish barobarida ilohiylikni, ruhni koʻngliga ekadi. Shu boisdan ham soʻzlar quruq, yalangʻoch gʻoyalarni ifodalashga boʻysundirilgan, agitka-targʻibot-tashviqot quroliga aylantirilgan paytlarda ruhiyatdan mahrum boʻladi. Ilohiylikdan mosuvo soʻz yolgʻonga yuz tutadi. Yolgʻonning esa hami-sha yuzi shuvut. Ruhsiz, taʼsirsiz, qadrsiz soʻz qanoti sinib, oyoqlar ostiga yiqilib tushadi. Tuproqqa qorishadi, toptaladi. Zero soʻz — xudodandir, degan kalima bor muqaddas kitoblarda. Soʻz — ijodkor ruhiyatining koʻzgidir. Ijodkorning shaxslik darajasini belgilovchi, koʻrsatuvchi ustuvor mezonidir¹. Rauf Parfining diniy jihatdan mustahkam bilimlari ota-bobolari tomonidan ham oʻtgan. Sharq sheʼriyatining asosiy falsafasi mohiyatini ilohiyot tashkil etadi. Rauf Parfi esa Navoiyni, Yassaviyni oʻziga pir deb bilgan. Shoir oʻziga ustoz deb bilgan ijodkorlar haqida Noʻmon Rahimjonov maqolasida shoirning qoʻlyozmalaridagi quyidagi soʻzlarni keltiradi: “Ustozlar haqida soʻz ketganda tal-movsirab, nima deyishimni bilmay qolaman, — deb yozadi Rauf Parfi. — Koʻz oldimda ularning purviqor siymolari gavdalanadi, men shoʻrlik ularga shogirdlikka arzimasingimni aniq his qilaman. Lekin ustozlar haqida gapirmaslik mumkin emasligini ham tushunaman. Men sayyohman, yoʻlovchiman, gʻavvosman. Siz anglagan, siz zabt etgan

¹ N. Rahimjonov. Rauf Parfi adabiy-estetik qarashlari. // “Sharq yulduzi” jurnali, 2012-yil, 2-son. www.kh-davron.uz

adabiyotga daxlim yo‘q; juda borsa adabiy sayyohman, — deymen qaltirab, qaqshab. Xayolan tiz cho‘kib, uzr so‘rayman. Bas, mening uchta pirim bor, ulardan ko‘mak madad tilanaman. Yassaviy pirim, Navoiy pirim, Thakur (Tagor) pirim. Menga qo‘l uzatgan ustozlarim bor — Abdurahmon Vodiliy, Asqad Muxtor, Shukrullo”¹. Xuddi shunga yaqin fikrlar haqida gapirib filologiya fanlari nomzodi Olim Olтинbek Rauf Parfining R.Thakurga qanchalar yaqinligini izohlab beradi: “Ulug‘ hind shoiri: “Men she‘rlarimda birorta ham yolg‘on aytganim yo‘q”, — degan bo‘lsa, o‘zbek shoiri: “Yolg‘on — iste‘dodning kushandasi. Yolg‘on yozgan shoirning ruhi o‘ladi”, — degan edi. Demak, Thakur Rauf Parfiga vatanparvarlikdan tortib, to ijobdamlarigacha ustoz. Shoirimizning Thakur haqidagi birinchi she‘ri 1973-yilda yozilgan. “Thakur va srabon yomg‘iri” deb nomlangan ushbu sonetdan keyin u yana “Thakurga iqtibos” (1993), “Thakurning oxirgi she‘ri” (2003) asarlarini ham yozdi. Umrining oxirida esa “Thakuriya” turkumi ustida ishlayotgani haqida xabar beradi. Adabiyotshunos N. Rahimjonovning ma‘lumot berishicha: “Iymon asiri” majmuasiga “Magar kulfat komindadir” maqolasi so‘zboshi o‘rnida berilishi mo‘ljallangan. Robindranath Thakurning:

Magar kulfat komindadir ona yurt —

Jumla jahon, kayhon bo‘lsin xabardor.

satrlarini epigraf sifatida bermoqchi bo‘lgan”². Bularning barchasi Rauf Parfining “ulug‘ hindi”ga ehtiromi namunalari edi”³.

¹ O‘sha manba.

² Rauf Parfi. Sakina. — T.: Muharrir, 2013. — B. 352.

³ Olim Olтинbek. Rauf Parfining adabiy-estetik qarashlari.// www.kh-davron.uz.

Rauf Parfi u bilan bo'lgan suhbatlarning birida Sharq adabiyotini G'arb adabiyoti orqali anglab yurganini ta'kidlaydi. Rus adiblaridan Pushkin, Blok kabi ko'plab ijodkorlar asarlarini ham ruhiy yaqinlik sababligina tarjima qilgan. Shoirning rus badiiyatini o'qish-o'rganishga bo'lgan tashnalligi adiblaridan haq so'zni aytish, hayot haqiqatlarini anglab yetish hamda ularning ifoda usullari va vositalarini tushunish ishtiyoqi edi. O'ylab ko'rsak, Navoiy, Tagor, Neruda (Rauf Parfi Pablo Nerudaning oltita she'rini tarjima qilgan edi), Hikmat, Blok, Pushkin, Bayron va Rauf Parfini ularga xos bo'lgan ichki tug'yonlar, haqiqatlar, o'z yurtiga bo'lgan muhabbat birlashtirib qo'yanligini anglaymiz. Rauf Parfi jadid adabiyoti vakillaridan ham ancha kuch olgan. U Cho'lponning erkchilik g'oyalarini rovojlantirgan. Zero ularning ham maqsadlari bir bo'lgan. Rauf Parfi "Eng uzoq yozilgan tarjimayi holim" she'rida ham quyidagi insonlarni aytib o'tadi:

Dars: Alisher Navoiydan to Abdulla Orif.

Aleksandr Pushkindan to Viktor Sosnora.

Keyin

Men bilgan shoirlar.

Men bilgan achchiq-chuchuk besanoq saboq.

II.3. Rauf Parfi she'rlarining vazn xususiyatlari

Shakliy jihatdan turli ko'rinishlar hosil qilib, mohiyatga ta'sir etuvchi bugungi kun she'riyati bu jihatdan yangilanishlarga egadir. Badiiy asarda shakl bir nechta maqsadga xizmat qiladi:

- har bitta ijodkorning individual o'ziga xosligini ko'rsatish;
- badiiy asarning ta'sir etuvchi va kitobxon ongida o'zgacha mohiyat ifodalovchi qolipini yaratish;
- badiiy asar talablaridan kelib chiqqan holda g'oya hajmiga mos shaklni berish;
- janr talablarini janrning o'ziga xos shaklida (vaznida) namoyon etish;

Badiiy asar shakli va uning asardagi vazifasiga adabiyotshunoslar tomonidan ta'rif berilar ekan, Dilmurod Qur'onov ta'kidlagan quyidagi qoida shu kungacha asosiy qolip vazifasini o'tab kelgan: "San'atkor ijodiy niyatidan kelib chiqqan holda bo'lg'usi asarning shaklini belgilaydi, yana ham aniqrog'i, bo'lg'usi asarning mazmuni uning shaklini belgilaydi"¹. Zamonaviy davr adabiyotini tahlil qilar ekanmiz, asarlarda shaklning mazmunga ta'sir etgan hollari ko'p. Ammo bu ijodkorni modernistga chiqarib qo'ymasligi kerak. Chunki har qanday fikrning ham tub ildizi bo'lgani kabi adabiyotda ham an'anaviy mohiyat saqlab qolingan holda, shoir ruhiyat shaklini ifodalash uchun she'r shaklini ham o'zgartirishi mumkin. Rauf Parfi ijodida ham turli

¹ Qur'onov Dilmurod. Adabiyotshunoslikka kirish. — T.:Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. — B.87.

vaznlarda yaratilgan namunalarga duch kelamiz. Mazmun qirrasini o'tkirligi, murakkab ramziy obrazlarning jonlanishi ijodkor ijodining asosiy belgisi sifatida shoirga XX asrning dastlabki modern ijodkorlaridan biri sifatida qarashadi. Agar modernizm modernizmning bir xususiyati she'riyatni o'zgacha qoliplarda tasvirlash bo'lsa, biz Rauf Parfi ijodining shunday xususiyatlarini tahlilga tortamiz va shakliy o'zgarishga ega har qanday she'r uslubining modernizmga aloqasini aniqlaymiz. Ifodalanayotgan mazmunga xos o'lchovni topa bilish shoir mahoratidan darak beradi.

Rauf Parfi she'riyatida, asosan, ikkita vazn yetakchilik qiladi: barmoq va sarbast. Barmoq vaznidagi she'rlar, asosan, har bir misrada to'rt bo'g'indan toki o'n olti bo'g'ingacha davom etadi. Rauf Parfida yetti bo'g'inli misradan tashkil topgan she'rlar juda kam, bu she'rlar ham uning yoshlik davrlaridagi ilk yozilmalardir. Masalan, 1955-yilda yozilgan "Qushlar" she'rida ijdokorning ilk mashqlari alomatlarini sezish mumkin. Ijodni boshlash uchun kam bo'g'inli misralar shoirga erkinlik beradi:

Go'zal bahorda qushlar,
Ertalabki nahorda
Muloyim o'ltirishlar,
Chaq-chaqdashib daraxtda¹.

Keyingi yillarda yaratilgan namunalarda mazmun zavorlashib borgani sayin misralar soni to'qqiz, o'n va ko'proq o'n bir bo'g'inli va barmoqning sodda vaznida yaratilganining guvohi bo'lamiz:

Yo xatimning mungli ovozi 9
O'qiganda javlon etarmi? 9

¹ Рауф Парфи. Туркистон руҳи. — Тошкент: Шарқ, 2013. — В.22.

Yoki yana savol singari 9
Avvalgicha shunday qolarmi? 9 (“Xat”)
Men seni izlayman javdirar ko‘zim, 11
Yuraman tentirab qorong‘u tunlar. 11
Seni deb jonginam, sen uchun ko‘zim, 11
Senga bag‘ishlanib chalinar sozlar¹. 11

Yuqoridagi she‘rlarning mohiyati juda yengil. 1960-yilda yozilgan quyidagi yetti bo‘g‘inli she‘rda esa ijodiy o‘rishni kuzatamiz va ikkinchi misradagi sodda vaznning qo‘shma vaznga o‘tish holati barmoq she‘r tizimining ritmik-intonatsion imkoniyatlarini namoyon qiladi va holati shoirga shunchaki yengil ohang berganini ko‘ramiz. Bu geterometrik she‘r deyiladi:

Yana kecha zimiston, 7
Azob ichra ruh. 5
Bexuda yonmoq yomon, 7
Sen — shodligim, sen — anduh! 7

Kelgil, otma azaga, 7
Mayli, yomg‘ir tutganda, 7
Yoki qish derazaga 7
Suvrat bitib ketganda. 7

Shoir ijodida bunday qisqarib qolgan misralarda xato bor deb aytolmaymiz, chunki bu yerda o‘quvchi hech qanday turtilmaydi, aksincha hislar ohangiga beriladi, xolos. Shoirning keyingi shakliy jihatdan biroq o‘zgargan, sindirilgan misralari erkin vaznda yoziladi:

¹ Рауф Парфи. Туркистон руҳи. — Тошкент: Шарқ, 2013. — В.25.

Tongda erib ketdi	6
Kecha.	+2
Uyqusini quvib ko'chani	9
Avtolar shovqin solib kechar.	9
Dunyo so'ramdim, sendan,	8
Do'stim, shu daqiqa.	6
Shunchaki tong nafasi yanglig'	9
Tabassuming kerak	5
Faqat.	+2

Yuqoridagi "Yangi tong" she'rida insonning bir-biriga ulashuvchi tabassumi orqali beriladigan mehrning tong kabi musaffo tuyg'uga mengzalishi insonni sokin o'ylar gir-dobiga tortadi.

Rauf Parfining uchlik, ya'ni xokkularida ham sindirilgan misralarni kuzatamiz. Rauf Parfi xokkularida xokkuga xos 7+5+7 ko'rinish saqlab qolinmagan, umuman olganda, bugungi kun she'riyatida ham xokkular dastlabki variantidan xuddi shunday farq qiladi, chunki u ijodkorga erkin mazmun yuklash yengilligini bergan holda, erkin vaznni ham shoir o'zi tanlaydi:

Hasratimning	4
Suyuq toshlaridan	+6
Dahma qurmoqchiman	6
O'zinga,	+3
Ichida o'z jasadim bo'lsin.	9

[“Isaka Tokuboku xotirasiga”]¹

O'zbek she'riyatida XX asrning yigirmanchi yillaridan erkin she'r vaznida ham namunalar ko'ramiz. Ko'pchilik

¹ Рауф Парфи. Туркистон руҳи. — Тошкент: Шарқ, 2013. — В.41.

adabiyotshunoslar erkin vaznni barmoq vaznidan hosil bo'lgan deb qarashadi. Ammo Nodira Afoqovanning fikriga ko'ra, Sharqdagi aruziy she'riyatda misralarida bittasi (va uning zihoflari) turli miqdorda takrorlanishiga asoslangan she'rlarga ham erkin she'r deb qaraladi¹. Bu holatni olimlar "erkin aruz" deb atagan edi. N. Afoqovanning sarbast va erkin vazn haqidagi fikrlari, ularning qaysinisi janr deyilishi kerak yoki qaysi biri vazn deb yuritilishi haqidagi xulosasi o'zbek adabiyoti uchun haqiqatga yaqinroq, bizningcha. "Demak, o'zbek she'riyatining erkin vaznda yozilgan namunalari, asosan, misralardagi hijolar miqdorining, qisman band va qofiyaning erkinligi bilan xarakterlanadi. Erkin vaznning bosh xususiyatini ana shu tahlit belgilab olgandan keyin bu vaznda yozilgan she'rlarni turli tomondan tasnif qilish mumkin bo'ladi. Jumladan,

– misralarning tashkillanishiga ko'ra: zinapoyali, uzun-qisqa misrali:

– qofiyaning ishtirokiga ko'ra: qofiyali, qofiyasiz;

– grafik shakliga ko'ra: tizim va sochim shaklida yozilgan erkin she'rlar kabi guruhlashtirish mumkin"². Umuuman olganda, rus tili uchun xos bo'lgan sillabo-tonik va tonik vazn kabilarni o'zbek tilining asosi bo'g'inlar soniga va sifatiga qaratilgan vazn sistemasiga qiyoslay olmaymiz va rus adabiyotidagi "вольный стих", "свободный стих" singari janr sifatida belgilangan atamalarni sarbast she'rga tenglashtirmasligimiz darkor. Erkin vazn holati o'zbek adabiyotida aniq kuzatiladi, ayniqsa, Rauf Parfi davridan boshlab to bugungi kun she'riyatigacha ham. Ammo bu vazn-

¹ Афокова Н. Жадид шеърийати поэтикаси. — Тошкент: Фан, 2005. — Б.43-48.

² O'sha manba.

ning xususiyatlarini sanab chiqqan holda uning tarkibiga kiruvchi janrlarni belgilashda sarbastning ham boshqa o'xshash oq she'r va mansuralar, yani sochma she'rlardan farqini aniqlasak, uni keng ma'noda vazn atamasi bilan yoki ma'lum yetishmayotgan xususiyatlari mavjud bo'lsa, janr deb qabul qilishimiz osonroq kechadi.

Erkin vazn nomidan kelib chiqqan holda misralarda bo'g'inlar soni ham, qofiyasi ham, turoqlari ham har xil bo'lgan tizimdir. Masalan, Rauf Parfining quyidagi she'ri-ni olamiz:

BIR SO'Z BOR	3
Beg'ubor tong kabi go'zal,	$3+3+2=8$
Tong chog'i ochilgan g'uncha kabi,	$3+3+4=10$
G'unchada shabnam kabi musaffo.	$3+4+3=10$

Shirin tuyg'ularning	6
Shirin farzandi,	5
Osmon kabi bepoyon ko'zlar sevinchi yanglig'	$7+7=14$
Bir so'z bor.	3

She'rning har bandida takrorlanuvchi turoqlar birinchi bandning birinchi misrasi va ikkinchi bandning oxirgisi va birinchi banddagi uch va to'rtinchi misralari ohangni kuchaytirib bermoqda. Qofiya mavjud emas. Bo'g'inlar soni har xil. Har bandi to'rt misradan iborat. Ammo she'r juda go'zal va qidirilayotgan bir so'z o'qiguvchining ko'z oldida shunchalar muhtasham va ta'rifi til ojiz darajada yuksaltirib ko'rsatishga erishilgan. Bu erkin vaznda yozilgan sarbast she'r janridir. O'zbek adabiyotida erkinlik xu-

susiyatiga ega mansur — nasriy sheʼrlar ham mavjud. Rauf Parfining “Javob” mansurasiga eʼtibor beramiz:

Qorlar yogʻdi. /Qizdirdi oftob./ Nedir baxt deb soʻradim,
biroq oʻzi bilan ovora/ baxtiyorlar bermadi javob./
Qorlar bosdi./ Kuydirdi oftob./ Nedir baxt deb soʻradim, /
biroq oʻzi bilan ovora/ baxtsizlar ham bermadi javob. /

Bu mansurada takrorlanuvchi ritmik boʻlaklar hisobiga maʼno kuchaytiriladi. Mansur sheʼrlarda ham turoqlar mavjud boʻladi, ularning boʻgʻinlar miqdori ham turlicha-dir. Ammo sarbast sheʼr janridagi grafik joylashuv mavjud emas. Bir-biridan farqi ham shunda. Sarbast sheʼrlar turk adabiyotida ham, oʻzbek adabiyotida ham dastlab zinapoyali shaklda boʻlgani sababli zinapoyali sheʼr shakli deb ham keltirilgan. Turk sheʼriyatida ham uch xil vazn mavjud. Bular: hijo — barmoq, aruz, sarbast — özgür ölçüsü¹. Atama vaznga nisbatan qoʻllab kelinmoqda. Biz mansur sheʼrlarining ham vaznini inobatga olgan holda oʻzbek sheʼriyatidagi erkin vazndagi ikki janrning biri sarbast shakli deb fikr yuritdik. Rauf Parfi sheʼriyatida ham uch xil: aruz, barmoq, erkin vaznda yozilgan sheʼr shakllarini uchratamiz. Shoirning “Itlar” sheʼrini vazn jihatidan tahlilga tortamiz:

Qayt, Boʻynoq, qayt, Toʻrtkoʻz. 3+3

Hoy, odam bormi?.. Qayt! 1+4+1

Rauf sen bu itlarga 3+4

Ne yomonlik qilgan eding, ayt! 4+5

Tishlari gʻijirlar, 6

Koʻzlari yonar, qizili qizilga, oqlari oqqa, 5+6+5

Hurpayib tashlanar 3+3

Oldimdan bir uzib olmoqqa. 3+6

¹ Serbest şiir, Serbest nazım nedir? Özellikleri örnekler. www.turkedebediyati.org

Nechun sen itlarga yoqmaysan,	3+6
Ehtimol, tuzukroq boqmaysan,	3+6
Quloq qoqmaysan,	5
Bo'yniga nishonlar taqmaysan.	3+6

Eh, sho'rlik, qolding ne kunlarga,	3+6
Ko'ksingni	3
Sindirib	3
Otgil ularga.	5

Chandiqli, zaharli yuraging otgil,	3+3+5
So'ngra ularning holiga	2+6
Yumalanib-yumalanib	8+
Qotgil.	2
Hammasi til tortmay o'lar-ku!	3+3+3
G'aroyib hangoma	3+3
Bo'lar-ku	3

She'r erkin vaznda yozilgan sərbast shakldir. Takrorlanuvchi turoqlarning ko'pchiligi uch bo'g'inli ekani ohang hosil qilmoqda. E'tibor bersak, she'rda qofiya ham mavjud: qayt-ayt, oqqa-olmoqqa, yoqmaysan-boqmaysan-taqmaysan, kunlarga-ularga, otgil-qotgil, o'lar-ku-bo'lar-kun. Aynan shu shoir tomonidan tanlangan erkin qofiyadoshlik ham intonatsiyani kuchaytiradi.

II bob bo'yicha xulosa. Rauf Parfi zamonaviy o'zbek she'riyatini bir pog'onaga ko'tarib, yangi janrlarda ijod qil-di va g'arb adabiyotidan Rauf Parfidan oldin nolib kirilgan bo'lishiga qaramay, sonet janrida ham o'tkir tig'li she'rlar yarata oldi. Aynan sonetlar turkumi yoki muvashshah so-

netlar O‘zturkka xos bo‘lgan yangi shakl edi. Bu shakllardagi o‘ziga xos ma’no esa O‘zturk zamondoshlarida ham kamdan kam uchraydigan holatdir. Bularning barchasi zamirida Sharq va G‘arb adabiyotining Rauf Parfi ongida mukammal sinkretizmlashishi natijasidir. U oziqlangan manbalar xoh havaskor ijodkorlar shaxsiyatidan, xoh ular yaratgan asarlarni tarjima qilish tufayli paydo bo‘lgan bo‘lsin barchasi yuksalish uchun xizmat qilgan. Bir tekis oqimga sig‘maydigan Parfi ijodi dengizi po‘rtanalari esa she’riyat ohanglarida ham aks etdi. Rauf Parfigagina xos o‘zbek she’riyati vazn xususiyatlari bugungi kun she’riyati uchun an’anaga aylanib ulgurdi.

III BOB. RAUF PARFI SHE'RIYATI BADIYYATIGA XOS AYRIM JIHATLAR

III.1. Shoir she'riyatining obrazlar olami

Rauf Parfi badiiy soʻzni timsollar vositasida yanada qudratliroq kuchga ega ekanini namoyish etdi. Shoirning sanʼatga qarashida tushkunlik, hazinliklarga boy obrazlar yaratish xususiyati ustuvor turadi deb oʻylash notoʻgʻri. Shoir oʻsha davr adabiyotida sotsialistik realizm hukmron boʻlib turgan bir paytda sheʼriyatni maddohlikdan xoli qil-di, xolos. Rauf Parfi sheʼriyatidagi poetik obrazlarning oʻzi-ga xosligini ular zimmasidagi maʼnolar mohiyatidan anglay-miz. Shoir shunday maʼnolarni kashf qilishda oʻz yoʻliga ega ijodkor. Uning lirikasida soʻz, bulut, daraxt, qushcha, koʻz, buloq, yomgʻir, qor, deraza, uy, chiroq, xayol, nur, quyosh, shamol, boʻron kabi obrazlar timsollarga aylangan. Shoir erk kuychisi boʻlgani bois shamol, yomgʻir obrazlari uning ijo-dida yetakchilik qiladi. “Qor”, “yomgʻir”, “koʻz yoshi” kabi poetik obrazlar orasida daryo va dengiz ham bor va u suv atributlaridan biri sifatida ogʻzaki va yozma sheʼriyatimiz-

da keng qo'llanadigan obrazlardan biri sanaladi. Bahoriy mayin yomg'ir atrofni, muhimi inson ruhiyatini ravshanlashtirib, g'uborlardan tozalaydi. Yomg'irga munosabat shoirning kayfiyatini, o'sha lahzalardagi holatini ifodalagan. Yomg'ir, tabiat orqali lirik qahramon kayfiyatini ifodalash juda ko'p o'rinlarda qo'llanadi. Rauf Parfining sarlavhalarida yomg'ir, qor so'zlari aks etgan "Daf'atan yomg'ir yog'ar, tinar daf'atan", "Yomg'ir yog'ib chiqdi tun bo'yi", "Pag'pag'a oppoq qor yog'ar", "Yomg'ir yog'ar, shig'alab yog'ar", "Aylanib qor tushar yo'linga", "Derazamga uriladi qor", "Yomg'ir ham tinmadi, uzun kun...", "Yomg'ir yoqqanda" kabi she'rlarida sof ruhiyat tasviri aks etadi. Shamol obrazli she'rlarida ko'pincha tutqich bermaydigan erkin ruh timsolini yoki Turkistonga baxsh etilishi kerak bo'lgan erk ramzini ko'ramiz.

Sochlarini yular Vaqt
Sovuqqon o'rnimiz ustida,
Derazani oching,
Shamollar kirsin,
Xonangiz nafasga to'lsin,
Musaffo nafasga.

"Vaqt" she'ridan olingan ushbu parchalarda bo'g'iq turgan, butun olamdan uzilib qolgan Turkiston ahvoli "to'shak ustida o'tmay sochlarini yulayotgan Vaqt" tasviri orqali berilgan. Shamol va musaffo nafas unga kerak bo'lgan ozodlik edi.

SHOVULLAYDI SHAMOL, UVLAYDI,
Na tinim bor, na uyqu unda.
Alamini yoza bilmaydi,
Shodligin ham etolmas udda.

Bu sheʼrda lirik qahramonning toshqin ruhiyati aks etgan.

Tashqarida shovullar shamol,
Yomgʻir qattiq yogʻar bu kecha.
Tashqarida shovullar shamol,
Yuzlarini yuvmoqda darcha.

Darchaga yogʻgan yomgʻir shamolning yuzlarini yuvib oʻtmoqda. Rauf Parfi sheʼriyatida soʻzlarni maʼnolari bilan birga teskari holatda qoʻllash koʻp uchraydi: daryoga lim toʻlib jasadim oqar. Aslida lim toʻlib oquvchi daryo boʻlishi kerak.

Yaproqlarda shamol oʻynar,
Suv mavjida oʻynar shamol.
Sarin shamol nima soʻylar,
Yuragida qanday xayol?
Sochlarimga qoʻnar shamol,
Shamol qoʻnar koʻzlarimga,
Qoʻshiq, ertak aytib xushhol,
Soʻngra qaytar izlariga.

Shoir ushbu sheʼrda shamol obrazi orqali ijodkor ilhomini nazarda tutyapti.

Ilhom keladi-yu ortiga qaytib ketadi. Kelganida shoirga xushhol ertak va qoʻshiqlar olib keladi. B. Sarimsoqov individual istioralar haqida soʻz yuritganda, “Rauf Parfi “Shamollar” sheʼrida shamol soʻziga shu qadar teran, bir-biridan uzoq koʻchma maʼnolar beradiki, natijada sheʼr soʻngida bu koʻchim asrimiz kishilari boshidan oʻtayotgan suronli davr oqimi va shiddatini ifodalay oladigan istioraviy obrazga aylanadi” [Sarimsoqov, 2004: 51]¹.

¹ Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. — T.: Fan, 2004. — B.66.

Rauf Parfining quyidagi misralarida shamol timsolini Behzod Fazliddin oʻzgacha tahlil qiladi:

Shamolga osilib yashadim,
Mingga kirdim chiridi jismim,
Soʻngaklarim oqardi qaqshab.

Behzod Fazliddining fikricha, “shamolga osilib yashash” majburiylik yoki ixtiyoriy majburiyat asosida boʻlishi mumkin. Sheʼrdagi shamolni tavakkal timsoli desak ham boʻladi. U osilib yashagan shamol yo ruhiyatini azoblardan butunlay forigʻ etadi, yo halokat sari olib ketadi¹. Ammo biz salgina bundan farqliroq fikrdamiz. Rauf Parfi doimo har narsada erkinlik, ozodlikni xohlab yashagan ijodkor. Shamoldagi erk esa shoirni unga “osilib” ergashishga undagan boʻlsa ajab emas. Ijodkor yashagan davrda esa bunday hurlikni talab qilish halokatga yetaklashi muqarrar. Shu hurriyatni kutib shoir “jismi chirib, soʻngaklari oqarib qaqshaganini” sheʼr ruhidan sezish qiyin emas.

Shamol obrazi shoirning “Shamollar” mansurasida alohida ahamiyat kasb etadi. Aynan shu sheʼrda tinch qoʻymas xayollar, notinchlik ramzi sifatida keladi: “Shamollar boshimda aylanur, daraxtlar tebranur shamollarda, daraxtlarning mevasi larzon, soyasi larzon. Xususan, daraxtlar... Dor: Yuvilgan kiyimlar osilsin, tomosha koʻrsatsin dorbozlar. Choʻyan-oshxonada qozon. Daryo: nur. Temir: avtomat barmoq, Qabrison: gulzordir. Boshimda aylanur shamollar. Boshimda odamlarning, vatanlarning shamollar shaklida hayqirgan ovozi”².

¹ Fazliddin Behzod. Rauf Parfi sheʼriyatida shamol obrazi. Uluslararası türk dünyası araştırmaları// 2018.

² Rauf Parfi. Ona Turkiston. www.ziyouz.com — B.6.

Qatorlarda shoir dor, choʻyan va temir obrazlari orqali yuz berayotgan voqea-hodisalarning qaysi davrga oidligiga ham ishora qiladi. Shoir dorga ziyolilar osilishini emas faqatgina kir yoyish, dorbozlar tomoshalari uchun foydalanilishini, choʻyan miltiqningning oʻqi yoki qilichlar uchun emas, qozonlar uchun qoʻllanishini qanchalar istashini bayon qiladi. Ammo bular millatning ogʻzini yopish uchun qurolga aylangandi. Qabrston obraziga gulzor taʼrifini berganda qancha jadidlarning, millat jonkuyarlarining shu yerga dafn etilganini, ular faqatgina qaro tuproqni ramziy maʼnodagi gulzorga aylantirganiga ishora qiladi.

Rauf Parfi sheʼriyatida “bulut” obrazi turli xil ranglar bilan birga har bir oʻrinda oʻzgacha maʼno kasb etadi.

Oftob kuylar parishon kulib,
Biroz xafa koʻrinadi u.
Ana, qoʻshiq boshladi bulut,
Toʻkilmoqda tuproqqa tuygʻu.

Ushbu sheʼrda ham kuylash uchun toʻlib-toshib turgan shoir obrazi yetakchilik qiladi. Oftobning xafaligi osmonga chiqqan bulutlarga ishora qiladi va uchinchi qatordan bulut obrazi kirib keladi. Sheʼr mazmunidan shuni uqish mumkinki, toʻrtinchi qatorda, garchand nomi tilga olinmasa-da, “Toʻkilmoqda tuproqqa tuygʻu” misralari ostida yomgʻir obrazi yashirinib turibdi. Shoir tabiat hodisasidan ramzli kompozitsiya yarata olgan.

Qaragil, naqadar tiniqdir osmon,
Undan-da goʻzaldir, undan gʻaroyib.
U yerda qaro tun yoʻlamas aslo,
Bulutlar qaygʻudan ketmas qorayib¹.

¹ Tahlil qilingan barcha sheʼrlar “Turkiston ruhi” toʻplamidan olingan.

Rauf Parfining “Zangor to‘lqinlarda otarmiz quloch” deb boshlanuvchi ushbu sonetida shoir uchun o‘zga bir tinch, sevgi dunyosi kuylanadi. Bulutlar eng sof his-tuyg‘ular ramzidir. Qaro tun bo‘lmasa bu tuyg‘ular hech qachon yomon niyatlarga aylanmaydi. “Seni menga betob dedilar” she’rida “qora bulut” vahimali xayollar ramzi sifatida akslanadi:

Seni menga betob dedilar...
Lekin kelding, kelding sen o‘zing.
Qora bulut tamom yo‘qoldi,
Holbuki men... yig‘laydi ko‘zim.

Quyidagi she’rda bulut obraziga salbiy — tutqunlik, g‘araz illatlar ma’nosi yuklangan, oy esa hech qachon yo‘qotib bo‘lmaydigan ezgulik, haqiqatdir:

Mudrar yarim kecha uyquda,
Bulut suzar va oyni yopar.
Oyni yopar, lekin behuda,
Yana bir on o‘tmasdan yonar.
Quyidagi she’rda esa oq bulut ezgu niyat ramzidir:
Oppoq bulut izg‘ir sarosar,
Oppoq bulut sokin osmonda.
Yo‘llar oshar , manzillar oshar,
Nelar bordir o’sha tomonda

[Rauf Parfi, 2013,75].

Rauf Parfi she’riyatining asosiy mohiyati ramziy obrazlarida namoyon bo‘ladi. Shoir tili va uslubida modernistik ohang yetakchilik qilib, har bir obraz o‘z ma’naviy yuki-ga ega. Rauf Parfi o‘zbek adabiyotiga o‘ziga xos badiiy tafak-

kurni olib kirgan ijodkorlardan biridir. Janr jihatdan yangi-
langan she'riyat ramziy obrazlarda ham yangi liboslar kiydi.
Rauf Parfi badiiy tafakkuri she'riyatning fikriy qirralarini
ochib berdi. Shoirning "Ona Turkiston" kitobiga kirgan
Turkiston mavzusidagi she'rlariga e'tibor bersak, madfun
Turkistonning sog'inchi bu qora dunyoga sig'masligi, Va-
tanning molparastlar qo'lida xor bo'lishi tiniq tasvirlarda
ramziylashadi. Poetik uslubning murakkabligi o'quvchini
o'yga toldiradi va har bitta obrazni tag zamirini anglashga
majbur qiladi. "Ona Turkiston" she'rida sog'inch haqiqat
tilini biyron qilganiga guvoh bo'lamiz:

Naqadar uzundir, og'irdir bu yo'l,
Dalalar yastanib yotar ko'k kabi.
Tig'lab xotiramni osmon — cheki yo'q,
Tizginsiz bu shiddat kenglik asabi.

Bu uzun va og'ir yo'l mustaqillikkacha bo'lgan davr edi.
Shu zamon ichida toki XX asr boshida amirlik va xonliklar
tugatilgach Turkiston muxtoriyati paydo bo'ldi, uni chor
Rossiyasi yo'qotishga muvaffaq bo'ldi. Har qanday ozodlik
harakatlari birma-bir bostirila bordi. Ozodlik kurashchilari
bosmachilar deya tamg'alandi. Bu ko'r xalqning o'zi-da na
milliy qahramonining va na uni yorug'likka olib chiquvchi
insonlarning farqiga bordi. Aslida, ilm-ma'rifatdan astoydil
uzoqlashtirilgan omi xalqning ham bunda aybi yo'q. Ammo
jadidlar davrida har bir xonadongacha kirib borayotgan be-
pul maktablar, teatrlar ham ularning ko'zini ochmadi. Och
qorinning tashvishi oldida ilm ko'zga ko'rinmadi. Shuning
uchun bu ozodlik yo'li yanada uzunlashib, yanda og'irlashib
boraverdi. She'rida tasvirlangan osmonday kengliklar, da-

laldagi cheksizliklar shoirga erk nafasini hadya etolmaydi. Aksincha, shu qadar kengliklarda nafassiz yashash asablarni tizginsizlashtirayotgandi. Ikkinchi bandeda ham shoir shu kengliklarga ishora qiladi va uchinchi bandeda o'ziga nima kerakligini oshkor qilib holatdan maqsadga o'tadi:

Tegramda zich havo — ona Turkiston,
O'rgay tomirimni ko'r hayajonim.
Bu maydon ichinda men to'kmagan qon,
Mening uni deya ayagan jonim.

Turkistonni zich havo obrazi bilan atashda qanday ma'no bor? Havoning zichligi fizik jihatdan ham qancha yuqori bo'lsa, undan nafas olish og'irlashib, bosim orta boshlaydi. Bosim kuchli bo'lgan havoda inson nafasi bo'g'iladi. Shu sababdan ham har qadamida haqiqiy ma'nodagi bosimga uchrayotgan ozodlik tarafdorlari, ziyolilarning birma-bir har qanday bahonani ro'kach qilib yo'qotilishi — bir asrda ikki marotaba uyushtirilgan qatag'onlar erkin nafas olib yashab bo'lmaydigan Turkiston muhitini yuzaga keltirgandi. Rauf Parfi jadidlardan keyingi davrda uchinchi avlod adabiyot vakillari bilan ijod qilgan. Bu davrga kelib ikkinchi qatag'on davri elliginchi yillar ham nihoyalangan edi. Ammo baribir xalqning uyg'onmasligi uchun bu nafassizlik muhiti ushlab turilgandi. Rauf Parfi so'zi bilan kurashgan shoir. Bir guruh erkparvar ijodkorlarning "Birlik" guruhi ham bo'lgan. Ammo bu guruh ham hatto mustaqillikdan keyin ham zimdan olib boriladigan diktatorlikning qurboniga aylangan. Muhammad Solih, Dadaxon Hasanovlar xuddi shu tarkibda bo'lgan. "Mening uni deya ayagan jonim" deganda shoir qon to'kmaganiga, Vatan uchun qurbon

bo'lmaganiga ishora qiladi, xolos. Aynan qon to'kiladigan zamonlarda yashamagani-da shoirga alam qiladi.

Yassaviy maqbari mung'aymish mag'rur.
Tovushga aylandi har bir g'isht rangi.
“Dunyo mening deganlar...” Nido kelur.
“Karkas qushdek...” Qadim so'zlar jaranggi.
“O'lg'on da'vo qilganlar...” So'zlar shoir.
“Oqni qaro deganlar...” Ayting, kimlar?!
Maqbara boshimga yiqilar hozir,
Yana tovush: “Harom yegan hokimlar...”

Yuqoridagi bandlarda Yassaviy so'zlari orqali shoir muhit tasvirini ochib beradi.

Yassaviy so'zlarini tilga olishda uning “Devoni hikmat” asaridagi parchalarga urg'u beriladi va Yassaviy haqidagi, masalan, “Oq it va qora it” rivoyatiga ishora qilinadi. Yassaviyning karomatlariga ham ishonmasdan da'vo qiluvchi soxta shayxlar ko'p bo'lgan. Bu voqealarni Sadulla Siyoyevning “Ahmad Yassaviy” romanida ham uchratish mumkin.

Parchin-parchin bo'ldi yodim simlari,
Simlar — ko'zlarimga mil tortgan chizgu.
O'tgan ulug'larni eslayman barin,
Xotirotni mozori — Turkiston mangu.

Yuqoridagi bandda “Simlar ko'zlarimga mil tortgan chizgu” deganda xotira torlarining bir-bir xayoldan o'tishi va bunday ayanchli tarixni, adolatsizlikni ko'rishni xohlamayotgan, ko'rishdan ich-ichi ezilayotgan shoirning ko'zlariga shu torlar — simlar mil tortuvchi chiziqqa aylanadi. Bu “og'ir” yo'lda halok bo'lgan ulug'larning mangu “Xotirotni mozori”ni Turkiston deb ataydi.

Shoirning “Cho‘li Iroq” she‘ri boshdan oxir ramziylik bilan tasvirlangan. Bunda milliy kuyimiz bo‘lmish Cho‘li Iroq go‘yo Vatan boshidagi musibatlar ramzi va uyqudagi xalqni allalayotganday:

Ufq yonar, Ufq. Uf-f!
Karvon borar qumlikda. Qum. Qum...
Tuyalarda hazin qo‘ng‘iroq,
Cho‘li Iroq, cho‘li Iroq
Tun... Kun... Tun...
Poyoni yo‘q mungli bu sahro
Uzra hurmo
O‘sadir tanho.
Hurmo osti lojuvard buloq.
Cho‘li Iroq. Cho‘li Iroq.

Hazin Karvon — xalq butun bir yo‘lni bosib o‘tmoqda. Qumliklar va yonib turgan ufq ramzi uning yo‘lidagi to‘siqlar, erksizlikdir. Shoir bu yo‘lda umidni ko‘rolmaydi, shekilli, “poyoni yo‘q mungli sahro” deya ta‘rif beryapti. Lojuvard buloq ozodlik ramzidir. Ammo keyingi satrlarda bu ham ro‘yo kabi tasvirlanadi:

Behuda sevinar Karvon.
Karvon uchun
Eng shirin armon —
Ulug‘ Turon —
O‘sha buloq...

O‘ziga xon ulug‘ Turonni qayta ko‘rish, unda erk bulog‘ini simirish “eng shirin armon”day ko‘ringan. She‘r tugallanishiga e‘tibor bersak:

Yo'li yiroq ko'p yomon...

Tun... Kun... Tun...¹

Yuqoridagi holatda tun va kun ketma-ketligi tasvirida so'nggida tun obrazini ko'ramiz.

Rauf Parfi she'rlarining o'ziga xosligi shaxsiyatining be-takrorligi natijasi edi. Shoirning bitganlarini maza qilib o'qib bo'lmaydi. Ular bilan tanishish chinakam mehnat va shu zahmat asnosida anglab yetilgan fikr yoki tuyilgan tuyg'u o'qirmanga aslo unutilmaydigan bo'lib o'rnashib qoladi.

III.2. Rauf Parfi she'riyatida oksimoron san'ati va ranglarning timsoliy olami

Rauf Parfi she'riyatiga chuqur ruhiy holat tasvirlarini singdirar ekan, go'zal badiiy tasvir vositalari orqali satrlarga yanada jilo bag'ishlaydi. Rauf Parfi va jahon adabiyotining juda yaqin ekanini yuqoridagi fikrlarimiz orqali aytib o'tdik. Shoir nafaqat yangi she'riy janrlarni, balki yangi badiiy tasvir vositalarini, badiiy san'at turlarini ham o'zbek she'riyatida akslantira olgan. Go'zal tashbeh-u metaforalar, ko'chimlar-siz shoir ijodini tasavvur qilish qiyin. Ammo yana bir tasvir vositasi borki, usiz ham shoir she'riyatining asl mazmunlari ochilmay qoladi. Bu G'arb adabiyotida keng qo'llanadigan badiiy ko'chim turlaridan biri oksimarondir. Shoirning sonet janri orqali Shekspirning ijod an'analarini davom ettirgani-ni bilib oldik. Shekspir asarlarini tarjima qilish mobaynida shoirga juda katta mahorat o'tganini mana shu ko'chim turi ham isbotlaydi.

¹ Rauf Parfi. Ona Turkiston. www.ziyouz.uz. — B.16.

Oksimaron (grek. oxumaron — zakiy nodon soʻzidan olingan) badiiy koʻchim turlaridan biri boʻlib, tarkibidagi qarama-qarshi maʼnoli tushunchalar yangi bir kutilmagan maʼnoni keltirib chiqaradi. Oksimorondagi mana shu xususiyat kuchli obrazlilik kasb etadi. Masalan:

Uygʻon, ey malagim, tur oʻrningdan tur,
Otashin muzlarda isinaylik yur.
Yongʻinli daryoda quloch otaylik,
Bu yerdan ketaylik, faqat ketaylik¹.

Sevgi har qanday muzni ham otashga aylantiradi. Qalbida muhabbati bor boʻlgan inson uchun esa har qanday muz otashin kabi. Daryo obrazi xalq ogʻzaki ijodidan maʼlumki, oʻzbek sheʼriyatida muhabbat, nikoh maʼnolarini beradi. Unda suzmoq esa muhabbatga gʻarq boʻlgan qalblarni anglatadi.

His va xayol kechasi
Haroratli bir sovuq,
Gulxan yoqaman vas en,
Obbo, tamaki ham yoʻq,
Meni asta quchasan.

Yuqoridagi sheʼrda his va xayolga boy boʻlgan kecha qanchalar sovuq boʻlmasin, muhabbat bergan tarovatdan harorat oladi.

Yomgʻir qorga aylanar,
Koʻzingda kular alam.

Ushbu misralarda ham alam soʻziga teskari maʼnoli soʻz kulmoq qoʻllanilgan.

¹ Хатамов Н. Саримсаков Б. Русско-узбекский толковый словарь литературоведческих терминов. — Ташкент: Укитувчи, 1979. — Б. 214.

Oksimaron san'atida qarama-qarshi qo'yilayotgan so'zlar aynan antonimlar bo'lishi shart emas. Masalan, quyidagi misralarda "shodlik" va "qo'li bog'langan" so'zlari teskari ma'noda kelgan:

Sen rang tanlamaysan, shodlik.
Sen bilan qiyoslash mumkin bo'lgan narsa
Faqat shodlikdir.
Qo'llari bog'langan.

Yoki:

Shodlik, seni o'ylab g'amga botaman,
Shodlik, seni men bashariyatga
ulashmoq,
Sochmoq istayman. ("Turkiston ruhi"dan)

Rauf Parfi she'r misralarini sindirib bir qatorni ikki yoki uch qatorda beradi. "shodlikni o'ylab g'amga botmoq" mumkinmi? Uni o'ylaganda quvonish kerakmasmi? Lirik qahramonning ruhiyati shunday ahvoldaki, shodlik kunlarini kuta-kuta g'amga berilgan. Xuddi shu "shodlik-g'am" ma'nolariga yaqin bo'lgan oksimarondan shoir quyidagi misralarda ham o'ziga xos tarzda foydalanadi:

Tomirimda g'imirlar-ku qon,
Hayqirurman, so'rarman shafqat.
Kerak emas menga hech qachon,
Shodliklarga o'ralgan hasrat

[*"Turkiston ruhi"* 109-b].

Barcha misralardan ko'rinib turibdiki, oksimaronning shartlaridan yana biri teskari ma'nodagi so'zlar bir-biriga ulangan holda bitta misrada, bir butun so'z birikmasi holida kelishi kerak.

Bilurman... yo‘limda g‘ijirlar toshlar,
Zafaron kuz yanglig‘ hayotim taqir.
Shaharning g‘avg‘oli tinchini tashlab,
Uzoq vaqt yoningga bormadim axir [117-b].

“Onamga xat” she’ridan olingan bu parchada “g‘avg‘oli tinchlik” deganda shoirning shahar haqidagi xulosalari aks ettiriladi. Shahar doimo gavjum, ish qizigan bo‘lsa-da negadir tinch, deydilar. Chunki barcha o‘zining ishi bilan mashg‘ul. Birovning birovga ishi yo‘q, g‘iybat yo‘q, janjallarni esa uy ichida to‘rtta devor, ko‘chalarda esa sariq xazonlar tomosha qiladi, xolos. Bu garchand bemehrlikday tuyulsa-da, har kim o‘z aravasini o‘zi tortadi.

O, ona — tabiat, o‘ylayman seni,
Tinglayman, olamning shivirin takror.
Bandi maskaniga chorlaydi meni,
Kibor cho‘qqilarda muzlagan bahor.

“Shoir” she’rida aks etgan “muzlagan bahor” shoirning ilhomi timsolidir. Kibor cho‘qqilarning uchlarida bahor paytida erigan muzlardan oq qalpoqlar qolishi shoirga ilhom beradi. Oksimaron san’atining har bir so‘z birikmasiga e’tibor bersak, ularning bari ramziy ma’no tashishini ham bilib olamiz. Rauf Parfi she’riyatini oddiy holda tushunib bo‘lmaydi. Shoir ruhiy dunyoni ochib berish uchun ham tabiat manzaralaridan foydalanadi. She’riyatga hayotdagi barcha hodisalarni bo‘ysundira oladi. Oddiy insonlar osmondagi yulduzlarga tikilib, quyoshdan ko‘zlari qamashganda, oyga ertaklarini aytganda, shoirga yulduzlar boqadi, quyoshning o‘zi shoir ko‘zlaridan qamashib ketadi, oy shirin afsonalarini aytadi. Bunday mahorat, bunday o‘y-ke-

chinmalarni tasvir etib berish uslubi o'zbek she'riyatida bir qadam oldinga tashlash bo'lgan, desak adashmaymiz.

“Hech narsadan to'lib ketgan dil”, “hech narsadan boshlangan gap”, “hech narsani so'zlaydigan til” sohibi Rauf Parfi olislardan turib bu hayotga zaboni o'rtanguncha qichqirib, jonini sukunat o'tiga tashlab, aynan shu “hech narsalar”ni tan olmay “hech narsadan boshlangan jahon” aro yashadi. Shoirning hatto sukunat ko'chalarida ham haqiqat bolalari qiyqirib o'ynadi. Hech narsasiz yashayotgan bu dunyoning she'riyat aro topgan butun haqiqatini insonlarga baxshida etdi. U qullik va ozorlarga yengilmadi va o'z xalqini ham shunga undadi. Shoir bir she'rida turkiylarga shunday murojaat qiladi:

Turkiylar, aytingiz bizda nima bor?

Bizda bor mutelik, qullik, ozorlar,

Bizda bor qo'llardan ketgan ixtiyor,

Manxus kimsalarning talon taroji.

Shoir yana mana shunday haqiqatni “Adashgan ruh” dostonida ifodaladi. Doston turkiylar hayoti tasviriga bag'ishlangan. Unda o'zbek xalqining 30-50 - yillardagi hayoti tabiatdagi holatlarga hamohang tarzda ramziylikda ochib berilgan. Doston boshdan oyoq ramziylik asosida qurilgan. “Adashgan Ruh” xalq orasida yerlariga “gumonlar, yolg'onlar” ekilgan Ona yurt tasviridan iborat. “Adashgan ruh” — tillarida haqiqati qotib qolgan xalq uchun fido bo'lgan fidoyi insonlar. Dostonning boshida Rauf Parfi tuyg'ularni ranglar orqali ifoda etadi:

Quyoshning yog'dusi qoradir,

Yulduzlar muzlardir to'kilgan.

Bu dunyo uzangan yaradir,
Daraxtlar egilgan, bukilgan.

Yulduzlar harorati muzlarga ko'chgan, xalqda harakat yo'q, bir paytlar mag'rur daraxtlar esa bugun egilgan holda turibdi. Quyoshning yog'dusi nega endi qora? Rauf Parfi shu misralarda rang orqali mazmunni voqelantiradi. Najmiddin Kubroning "latoyif" ya'ni, ranglar nazariyasiga ko'ra, rang bu ruhiy holatning o'zgarishini ifodalovchi vositadir. Har bir rang ma'lum bir holatni anglatadi.

Qora rang — zulmat ramzi, u ko'pgina xalqlarda baxtsizlik, g'am-anduh, motam ma'nolarini bildiradi. Navoiy ham "Sab'ai sayyor" asarida yetti qasrning yetti xil rangda ekanligini va shanba kuni qora rangli qasrda shoh Bahromning hikoyat tinglashi tasvirida rang orqali bosh qahramon ruhiyatidagi tushkunlikni ifodalagan. Rauf Parfi ham o'lkadagi yuz berayotgan holatga, erksizlikka ko'kdagi quyoshning g'am bilan boqishi uning qora nur sochishi orqali tasvirlaydi. O'lkadagi ahvol shunchalar achinarli ediki, hatto quyosh ham qora nur sochardi.

Dostonda poetik ta'sirchanlikni oshirish uchun takror usuliga keng o'rin berilgan. Birinchi to'rt misraning har bir qatori keyingi bandlarning birinchi misrasida takrorlanadi:

Yulduzlar muzlardir to'kilgan,
Toshlardek qotmishdir tumanlar.
Yerlarga tikanlar ekilgan,
Ekilgan yolg'onlar, gumonlar.

Asar 1990-yilda yozilgan. Voqealar esa oldinroq, sobiq tuzum davrini aks ettiradi. Xalq shu davrda o'z fikrini ochiq aytolmagan. Zero bunda tumanlar tarqalmay-

di, fikrlar toshday qotgan, “yolgʻonchi dehqonlar” esa bu tuproqqa “tikan” ekadilar, uning gullashi esa “gumon”dir. Dostonning uchinchi bandida shoir yozadi:

Bu daryo uzangan yaradir,
Hasratdan tinmagan hech qachon.
Jimirlab qaylarga boradir,
Boradir bezabon, bemakon.

Bu daryo — yaralangan xalq. Ayni paytda u bezabon va oʻz yurtida bemakon. Yurtda oʻzga hukmronlar bor. Rauf Parfi xalqning jabr-zulmga qarshi harakatsiz ekanini, bar-chasini ichiga yutib yashashini “uzangan yara” tashbehi orqali ifodalaydi. Bu davrda xalqni uygʻoqlikka chorlab, Behbudiy shunday yozgan edi: “...Muxtoriyatni Turkiston bolalarining oʻzi birlashib, gʻayrat ila olurlar. Albatta, boshqalar tarafidan berilmas. Boshqalarning qoʻlidan kelsa, bermaslar. Biz boʻshlik qilsak va Turkistondagi xalqlar birlashib, muxtoriyat yoʻliga saʼy qilmasak, albatta, hozirgi qogʻoz ustidagi muxtoriyatimizni ham yoʻq qilurlar...”

Daraxtlar egilgan, bukilgan,
Yer tishlab yotibdir yaproqlar.
Toshlarga mixlangan, chekilgan,
Lochinlar, kaphtarlar, chorloqlar.

Yuqoridagi misralarda xalqning lochinlari ham „tosh“day qotgan ramziy ifoda etilgan.

Nahotki eng soʻnggi choradir,
Adashgan ruhni men koʻrgayman.

Soʻnggi chorani izlagan shoirning koʻzlari esa “adashgan ruh”ni koʻradi. Shoir oʻz yurtdoshlarini sotganlarni quyidagi ramziy obrazlar orqali ifodalaydi:

Toshlardek qotmishdir tum
Bulutlar falakning ohlari.

“Bulut “va “tosh” ramzlari salbiy ma’no ifoda etadi. Shoir tuzumning maqsadini ham aniq ifodalaydi:

Yerlarga tikanlar ekilgan,
Dov uchun, ov uchun, g’ov uchun.

Shoir turkiylarni ham yo’qolib ketgan xalqlarga qiyoslaydi. Turkiylarning bu ketishda o’zini-da yo’qotib qo’yishi esa quyidagi bandda o’z aksini topgan.

Akkadlar, sumradlar, yunonlar,
Turkiylar nahotki kechmishdir .
Ketmishdir, yitmishdir jahonlar,
Yo’qlikning zahrini ichmishdir.¹

Doston quyidagi satrlar bilan tugaydi:

Ekilgan yolg’onlar, gumonlar,
Bergaydir chorasiz mevasin.
Bu tunlar, bu kunlar, bu tong
Men va sen, Men va sen, Men va sen.²

Butun doston davomida shoir ramzlardan juda samarali foydalangan. Ramzlar orqali shoir yaqin o’tmish manzaralarini badiiy ifodalashga erishgan. Rauf Parfi qo’l urgan janrlar badiiy jihatdan juda go’zal tasvirlangan va keng mushohadaga chorlaydi. Ko’rib turganingiz doston janrida ham shoir muvaffaqiyat bilan qalam tebratgan. O’tmish ajdodlari Qodiriy, Cho’lpon, Fitrat, Usmon Nosirlarga munosib izdoshlik qilgan.

¹ Dostonning Ruxsora Nur tomonidan turk tiliga o’girilgan varianti: www.edebi.net. “Yanilan ruh” destani.

² Doston “Turkiston ruhi” kitobidan olingan.

III.3. Rauf Parfi ijodida psixologik parallelizm

Inson tashqi dunyo tasvirlarini uning shakllarida o'zlashtiradi. Biz o'zimizni his qilishimizni beixtiyor tabiatga o'tkazamiz. Tabiat doimo insonni o'ziga maftun qilib kelgan. Inson o'zi ko'rib turgan narsa-hodisalardan alohida ajralib yasholmaydi. Yashash deganda barcha: umumiy fikrlash, o'ylash, xayol surish, yaratish, tasvirlash kabi hodisalarni ham nazarda tutamiz. Aynan inson tabiatidagi ko'rsam, bilsam degan qiziqish tevarak atrofga nisbatan uyg'onishini bilamiz. Bilish negizida taqqoslash asosiy mezon sifatida ongni boshqarib turadi. San'atga aloqador har qanday turning kelib chiqish asosi ham qiyoslashdir. So'z san'atida qalb kechinmalari ifodasi tabiat hodisalari bilan uyg'unlikda beriladi. Inson adabiyotning tasvir predmeti bo'lib qolar ekan barcha tasvirlar oxiri kelib uning fe'l-atvoriga borib taqaladi. Mana shu ruhiy tasvirni obrazli ifodalaganda juft shakllar yuzaga keladi. Bular biri ikkinchisini to'ldirib, angolanuvchi hodisaga ishora qilib turadi. Bu ikki parallel turuvchi hodisalar poetik san'atda parallelizm deyiladi.

Parallelizm (gr. *parallelos* — yonma-yon boruvchi so'zidan) poetik usullardan biri bo'lib, ikki yoki undan ortiq hodisa, narsani yonma-yon qo'yish orqali poetik mazmunni ochishdan iborat stilistik uslublardan biri. Yonma-yon qo'yilgan narsalarni bir-biriga zidlash yoki muqoyasa qilish orqali poetik fikr konkretlashtiriladi, ta'sirning jonli va yorqin bo'lishiga erishiladi.¹ Professor Darmonoy O'rayeva parallelizmni she'riy san'at sifatida namoyon bo'-

¹ Хатамов Н. Саримсаков Б. Русско-узбекский толковый словарь литературоведческих терминов. — Ташкент: Укитувчи, 1979. — Б. 223.

lishini ta'kidlab, xalq lirik qo'shiqlarini tahlil qilganda: "Xalq qo'shiqlarining shakl jihatdan qisqa va ixcham, silliq bo'lib tez tarqalishi hamda esda qolishi, undagi tasvirning ta'sirli, ishonarli, obrazli chiqishi parallellizmning natijasidir", deydi¹. Parallellizmning tematik-psixologik (obrazli), ritmik-sintaktik, intonatsion, leksik-morfologik kabi turlari mavjud. Bular orasidan faqat tematik parallellizm matn mazmuniga bog'liq holda muqoyasa qiladi. Psixologik parallellizm haqida Veselovskiy "Историческая поэтика" kitobida: "Inson hayotini tabiat bilan identifikatsiyalash haqida taqqoslash, taqqoslanadiganlarning ajralib turishi ongini taxmin qilish", deydi. Asosida taqqoslanuvchi harakat turadi. Quyosh yurayotganday bo'lishi, shamol bulutlarni haydashi va hokazolar. Inson xayolida barcha hodisalar jonlanadi. Tematik-psixologik parallellizm poetik ma'no teranligiga qarab turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Bular quyidagilar:

Qiyosiy parallellizm.

Psixologik (ruhiy) parallellizm.

Kinoyali parallellizm.

Intonatsion parallellizm.

Jonlantirishli parallellizm.

Majoziy parallellizm.

Psixologik parallellizm ijodkorga ikkita imkoniyat beradi:

1. O'z his-tuyg'ularini mayin, yorqin, ta'sirchan tasvirlash, ruhiy holatini o'quvchiga yuqumliroq yetkazish imkoniyati.

¹ O'rayeva Darmon Saidaxmedovna. O'zbek xalq lirik qo'shiqlarida parallellizmlarning xarakteri va badiiy-kompozitsion vazifalari. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya avtoreferati. Toshkent — 1993. — B.7.

2. Aytmoqchi bo'lgan keskin ba'zi fikrlarni ramziy-lashtirish, niqoblash.

Zamonaviy adabiyotning lirik turiga xalq og'zaki ijodidan aynan obrazli parallelizm ko'proq ko'chib o'tgan. Bularning asosida ramz yotadi, deb belgilaydi Darmonoy O'rayeva. Rauf Parfi, Shavkat Rahmon kabi ijodkorlarda psixologik parallellizmga keng o'rin berilgan. Murakab dunyoqarashga ega shoirlar ijodida bu tabiiy hol. Ular yashagan muhit keskin, qoralovchi fikrlarni qabul qilmas edi. Shu sababdan, ehtimol, o'zbek adabiyotida XX asr hurfiqli ijodkorlariga bunday ramziylik qo'l kelgan.

Psixologik parallelizmga parallel keltirilayotgan narsa-hodisalarning uchta asosiy belgilari mavjud bo'lishi kerak:

1. O'xshashlik jihatining murakkabligi;
2. Hayotiy jihatdan bu o'xshash belgilar amalda bo'lishi;
3. O'xshashlikning insonga nisbatan ham hayotiy to'liq bo'lishi.

Tabiat hodisalari bilan bog'liq tarzda ramziy obrazlarni ifodalash qadimgi miqlarga borib taqaladi. Miqlar paydo bo'lishining asosiy sababi insonning tabiatni tushunishga bo'lgan intilishidir.

Bir daraxtning kesilishi, uning nobud bo'lishi, qurib qolishi kabi ketma-ket hodisalar o'lib borayotgan inson tasvirini eslatadi. Shuning uchun ham o'xshash parallelliklar inson hayotiga to'liq nisbat berishi kerak degan tamoyilni ilgari surdik. Maqsad ham tabiatni emas, insonning ruhiy holatini tasvirlashdir.

Yaproqlarda shamol o'ynar,
Suv mavjida o'ynar shamol.

Sarin shamol nima soʻylar
Yuragida qanday xayol.

Rauf Parfi lirikasidagi shamol obrazi har xil maʼnolar-ni tashiydi. Yuqoridagi misralarda shamol yakka obraz boʻlib kelmayapti: “yaproqlarda oʻynar shamol” — shamol esmoqda. Shamolning esishi esa inson yuragiga muhabbat olib kirganday boʻlmoqda. Taʼkidlab oʻtganimiz belgi-ni murakkab oʻxshashlik asosida qurilishiga shu misolni koʻrishimiz mumkin. Shamol bilan muhabbatning qanday bogʻliqligi bor? Shamol insonga orom beruvchi, huzur baxsh etuvchi yel ham boʻlishi mumkin. Shamol insonni bezovta qiluvchi, muhitini buzuvchi boʻron ham boʻlishi mumkin. Yoqimli hissiyotlar tasviri sifatida shamolning sokin tasvirlanishi ruhiy holatning tinchligidan dalolat be-radi. Sarin shamol sifatlanishining berilishi ham bu tahlilni berishimizga asos boʻla oladi.

Eng sof tuygʻularni tasvir etuvchi, inson qalbiga yo-qimli sogʻinch, qoʻmsash, begʻubor hissiyotlarni jo qiluvchi navbatdagi sheʼr Rauf Parfi lirik qahramonining intim ke-chinmalarini bayon qiladi:

Derazamga uriladi qor,
Jaranglaydi jarangsiz kumush.
Derazamga uriladi qor,
Qor singari oppoq boʻldi tush.
Bir ajoyib qor yogʻar bu kech,
Uchib tushar mening yonimga.
Men-ku seni oʻylamasman hech,
Sen tushasan ammo yodimga.

Sheʼrda koʻp tarkibli parallelizm hodisasini va toʻrt-ta juft motiv borligini kuzatamiz. Juft motivlar bir-biriga

qiyoslanmoqda. Juft misralar mazmuni bir-birini toʻldirib keladi. Birinchi juftlik derazaga jarangsiz kumush kabi qorning jaranglab urilishi, ikkinchisi lirik qahramon tun chogʻida xayol surib tush koʻrgan va tong payti qor yogʻishi bilan tushning ham qor ranggi kabi oqlik — tasvirsizlik, yaʼni oppoq boʻlganligi, uchinchi motiv ajoyib qorning oshiq oldiga oʻynoqlab uchib tushishi, toʻrtinchi motiv esa uchta juft motivni asoslovchi, qiyoslanuvchi hayotiy voqea tasvirlangan tarkib boʻlib, qahramonning asl ruhiyatini ochib beradi.

Nima uchun biz aynan tabiat tasviriga bagʻishlangan bu bandlarda psixologik parallellizm bor deb aytyapmiz? Buning sababi ham aynan toʻrtinchi juftlikda asoslanishidir. Parallellizm yakka qanot bilan hosil boʻlmaydi. Bir bandning dastlabki ikki yoki birinchi qatorlari hodisot boʻlsa keyingi satrlar, albatta, inson shu damda nimani oʻylayotganini aks ettiradi. Qorning derazaga urilishida ovoz yoʻq, ammo ayni damda ishqqa gʻarq boʻlgan lirik qahramon xayolotida bu sehrli manzaraday namoyon boʻladi va qorga nisbatan “jarangsiz kumush” oʻxshatilishi qoʻllanmoqda. Uchinchi juftlik bilan toʻrtinchi juft motivning mazmunan bogʻliqligi yuqoridagi misralarga nisbatan ham kuchli. Chunki endi xayolini biroz chalgʻitib oʻylamayman deb qaror qilgan oshiq yodiga maʼshuqasini yana qor esiga soladi. Qorning aylanib-aylanib uning oldiga tushishi tarqoq xayollarda yor tasviri-ning ham bot-bot jonlanib-jonlanib ketishiga oʻxshaydi.

Aylanib tushar qor yoʻlimga,
Qoʻlingni qoʻygil, yor, qoʻlimga.
Sen qolding muhr kabi labimda,
Sen bir dard asabiy qalbimda.

Yuqoridagi bandning ikkinchi satridanoq shoir yorini yo‘qotgan lirik qahramonni tasvirlamoqda. Nega qor obrazi tanlangan? Qor parchasi yerga tushgach erib ketadi. Lirik qahramon uchun ayriliq og‘ir. Aynan shuning uchun ham shoir ayriliqni qalbdagi “asabiy dard” demoqda.

Qamishlar shivirlar daryo tomonda,
Ko‘kda oq bulutlar kezar bemajol.
Bu tirik nafosat borliq jahonda,
Kimgadir elanar, qilar iltijo.

Shu tasvirda erkka intilayotgan inson obrazini tasavvur qilishimiz mumkin. Qamishlar qancha ozod bo‘lishga harakat qilsa-da, ko‘z oldingizga keltirsangiz, shamolda xuddi yer uni oyog‘idan mahkam zanjirlaganday talpinadi har tomonga. Ikkinchi satrda “oq” rangdan foydalanish ham bejiz emas. Erk timsoli bo‘lgan bu rang bulutga sifatlanmish qilingan. Bemajol so‘zi esa harakatning kuchsiz, ilojsez ekani ni aks ettirmoqda. Oq bulutdan hech zamonda yomg‘ir yog‘ganini natijasini ko‘rganmisiz? Yo‘q! Osmondagi mana shu dardlarini to‘kolmayotgan qiynoq qahramon ruhiyatida ham yuz bermoqda. Shoir keyingi bandda parallellikning ikkinchi qanotini yozadi: “Kimning olamidir qilich uchinda” deganda ham boshga kelib turgan qilichning ajal vahimasini solishi ham mushkul holatdagi insonga mengzalmoqda. Undan keyingi bandda esa yanada gap nima haqidaligiga amin bo‘lamiz va she’rda uchinchi juft motivga asos bo‘lgan parallelizm hosil bo‘ladi:

Qaltirab porlaydir bir chiroq g‘arib,
Bir qushcha sayraydir ruhim ichinda,
Bir qushcha yig‘laydir meni axtarib.

“Qaltirab porlayotgan chiroq” lirik qahramon ko‘ksida-
gi yuragi ramzidir va bu ramzni yanada aniqlashtirish uchun
shoir ikkinchi ramziy obrazdan foydalanadi: “Bir qushcha
sayraydir ruhim ichinda”. Xalq lirik qo‘shiqlaridagi “qalbim
qushi”, “ko‘ngil qushi”, “jon qushi” kabi istioralarning avval-
dan mavjudligi ma’lum.

Quyidagi bir bandda parallellik hosil qiluvchi tas-
virlarning teng ikki satrga bo‘linganini ko‘ramiz:

Oppoq bulut izg‘ib yurar jim,
U yerlardan nelar izlar ul?!
Bu choq osmon fikrimga — hokim,
Dohiyona sukunatga — qul...

Haqiqatni aytolmay jim yurgan hur fikr tasviri. Osmon
— mavjud tuzum. Oppoq bulut — erkin fikr. Ammo bu
fikr hali oshkor etilmagan — yomg‘ir bo‘lib yog‘magan.
Mavjud tuzum — dohiyona sukunat.

Rauf Parfi ijodida go‘zal suratda chizilgan psixologik
parallel satrlar juda ko‘p uchraydi. Obrazlar tasviriga bun-
day ramziy yuk tashlanishi Parfiyona lirikaning asosiy bel-
gilaridan biridir. Shoir, ko‘pincha, erkin ramzlardan foyda-
lanadi va kashf etilgan obraziga xohlagan ramziy ma’noni
yuklaydi. Qiyoslanish asosiga nima olingani yashirin holat-
da bo‘ladi. Shuning uchun ham bu ijodkor lirikasini tus-
hunish o‘quvchidan chuquqr mushohada yuritishni talab
qiladi.

III bob bo‘yicha xulosa. Rauf Parfi she’riyatida har bir
obrazga yuklanadigan yangicha ramziy ma’no o‘ziga tegishli
idrokli kitobxon tanlaydi. Bu obrazlardagi ichki hissiyotlar
faqatgina shoirning o‘ziga xos fe‘l-atvoridan unib chiqqa-

di. Rauf Parfi yaratgan obrazlarni uning dunyoqarashi va shaxsiyatidan xabarsiz kitobxon yaxshi anglolmasligi yoki mana man degan adabiyotshunos tog'ri talqin qilolmasligi mumkin. Shu sababli ham bu erksevar, vujudida erk qushi yashovchi shoir she'riyatini o'ziga xos deb aytamiz. Zero "shamolga osilib yashagan" yoki "ichida o'z jasadi bo'lgan dahma qura oladigan", yulduzlar uning ko'zlarigamas, "ko'zlari yuzlarga sanchib og'ritadigan" hissiyotlarning har qanday insonga-da yetarli darajada tushunib ta'sir qilishi og'ir holat. Yangicha qo'llangan badiiy san'atlar shoir she'rlarining nafosatini oshiradi. Oksimaron san'ati Rauf Parfi ijodida uning eng yorqin qirralari va mahoratidan darak beradi. O'zbek adabiyotida butun badiiy kompozitsiya tashkil qilib, she'r tarkibiga singib ketuvchi psixologik parallellizm badiiy vositasi esa butunlay yangilanish desak, adashmaymiz. Bu ijodkorning chuqur, yashiringan o'ylar girdobidagi ramziy ifodalarini o'qigach, modernistik deb fikr yuritish ko'p uchraydi. Ammo shoir ijodida xalq og'zaki ijodimizning badiiy pishiqligini ko'rsatib turadigan parallellizm hodidasining yorqin na'munalarini ko'rgach, an'anaviylikni novatorlikka bog'lay olgan ijodkor ekani ni anglaymiz. Parfiyona sir va go'zallik ham aynan shunda bo'lsa ajab emas.

XULOSA

She'riyat insonni qalban tozalaydi, ammo insonning qalbida unga oshnolik bo'lmasa, hammasi oddiyliklardan iboratligicha qolib ketaveradi. Adabiyotga ne-ne ijodkorlar butun hayotini tikadilar, butun dunyodan voz kechadilar. Badiiylikning o'zi ular uchun butun bir dunyo bo'ladi va shu dunyo orqali o'zlari uchun ham boshqalar uchun ham keng, g'aroyib, Rauf Parfi ta'rifi bilan aytganda, "zaminlarning nidosi bekor" bo'lgan bir dunyo yaratadi. Bu dunyoda faqat sevgi hukmronlik qiladi. Bu sevgi Ona Turkistonga bo'lgan muhabbatdir. Rauf Parfi ana shunday she'riyat saltanatini yaratdi. Asr boshida Cho'lpon va Fitratlar she'riyatga olib kirgan yangilanishlar asr oxirida Rauf Parfi kashfiyotlari bilan takomillashdi. Bu XX asr dunyo she'riyatining o'rganishli voqeasidir. Shoirning yangiliklari (fikir tarzi, quyuq metaforalarida, sonet guldastalari shakli va ma'nosida) e'tirofga loyiqdir. Uning mavzular olamining qaysi bir uchidan tutib bormang yo haqiqat yoki Turkistonga bo'lgan muhabbatni ko'rasiz. Turkiston fojeasi va iqboliga bag'ishlangan she'rlar millat ziyolilarini turtib uyg'otguvchi ruhi rangin, naqshi-nigori, otashin qo'shiqlardir. Shoir bu she'rlar orqali o'zi "ona, kuylanmagan bir kuy istayman" deb onasiga aytganiday shu kuylarni yoza oldi. Shoirning qismati hamisha achchiq bo'ladi, undan she'riyat sabrli umr, bardoshli yurak talab qiladi. Doimo haqiqatlar ta'qib qiluvchi xayollarda yashaydi. Uning haqiqatlari esa zamonasiga bo'yin egishni xohlamaydi.

Biroq, eh, bilmayman, go'yoki zimdan,
Kimdir taqib etar meni beomon.

Qandaydir bir kimsa balki haqimda,
Xunuk latifalar to'qiydi yolg'on
[“Turkiston ruhi”, 116-b].

Bu to'qilguvchi yolg'onlarga bardosh berib, tinch oddiy inson hayotini g'avg'oli she'riyat dunyosiga almashtirib, unda butun umr sobitlik bilan qolishning o'zi bo'lmaydi. Filologiya fanlari doktori Yo'ldosh Solijonov Rauf Parfini eslab shunday yozgan: “Rauf Parfi bag'rikeng, hazilkash yigit bo'lib, har doim ham suhbatdoshiga kulib, tabassum bilan muomala qilardi. Rauf qalamiga mansub she'rlarning ko'pi ijodkorlar taqdiriga bag'ishlangan. Chunki uning nazarida “Faqat shoir haqli baxtsiz bo'lmoqqa...” Rauf Parfi ham o'z baxtidan kechib xalqining baxtli bo'lishini istagan shoirlar toifasidan edi. Shuning uchun uning nomi xalq xotirasidan hech qachon o'chmaydi”. Ha, bu baxtsizlik Rauf Parfining o'zi istaganiday yashash baxti edi.

Rauf Parfi Abdulhamid Cho'lpondan keyingi eng yirik modern shoirimiz bo'lib, Cho'lpon takomilga yetkazishga ulgurmagan, o'z hissiy yo'li va fikriy ifoda uslubi, izlanishlarida ovropa, yapon, xitoy, hind, rus, turk she'riyatlaridan katta o'rganishlarni jamlab, sintezlashtirib, go'zal bir she'riyat yaratdi. Uning bizga yana ham qadrli jihati — ba'zi bir “yangicha”larga o'xshab milliy yo'llarimizni rad etmadi, barmoq va aruzdagi an'analarimizdan uzilib qolmadi, ayniqsa, barmoq vaznida mumtoz she'r namunalari yaratdi.

Tubanlikda yosuman jari.
Sho'rlik o'g'ling bir umr betob,
Singan sozi, singan xanjari.

Bu shakl sonet, ammo undagi obrazlar “singan soz, “singan xanjar” faqat turkiy xalqlar uchun xos boʻlgan milliy obrazlardir. Folklorizmga eʼtibor qaratsak, xanjar yigitning omadi ramzi, yigitning nomusi, uni balo-qazolardan asraydigan buyumdur. Oʻzbek xalqida doimo er kishining yonidan xanjari ayrilmay yurgan, yigitlar or-nomusi sifatida uni sevgan yorlariga tuhfa qilganlar. Sheʼrni tahlil qilaversak, chuqur ildizlar sugʻurilib oʻzini koʻrsataveradi. Mana bu sheʼrga qarasak:

Yana keldim mahzun goʻshaga,
Bunda bir nay yotibdi sinib,
Qoʻy, sigʻinma ortiq oʻshanga,
Qoʻy, sigʻinma unga, sevgilim [71-b].

Shu toʻrt qator sheʼrdagi “nay” obrazining oʻzi katta maʼno tashiydi. Sheʼrning umumiy mavzusi mashuqasiga muhabbatidan voz kechmasligini yalinib soʻrayotgan sevgi asiri oshiq holati haqida. Nay tasavvufda ishq ramzi. Sheʼrda qoʻllangan “singan nay” obrazidan anglashiladiki, oshiqning sevgisi zavol topmoqda. Bunday keng ildizlardan foydalanib modern sheʼriyat yaratish buyuk bir sanʼatdir.

Shoir ijodidagi psixologik parallelizm badiiy tasvir vositasi esa har qanday ijodkor ham yarata olmaydigan goʻzal namunalardan tashkil topgan. Bu badiiy vositaning kelib chiqishi ham folklorga borib taqaladi. Rauf Parfi eski bezaklar orqali ham yangilik kashf qilgan ijodkordir.

Rauf Parfi koʻngil haqiqatiga sodiqligidan tiklanib, ufqni quchgan, to qiyomatga qadar bizga rost, gʻozal, yoniq sheʼr aytuvchi karomatgʻoydir. U qisqa, bedor, beqoʻnim koʻngil degan ulugʻvor sarhad — Turkistonning ulugʻ xayo-

lida koʻklarda istiqomat qiladi. U ellik yoshida tartib bergan bir majmuasini “Turkiston ruhi” deb atagan, ammo nashri-ni koʻrmay armonda ketdi. Shoir 2005-yilning 28-martida oltmish uch yoshida abadiy dunyoga yoʻl olgan. Rauf Parfi bizning dunyoyimizda ham abadiylikda qolgan ijodkordir. Bunday shaxsiyat va bunday ulkan ijod faqat Olloh yaratgan isteʼdodning kashfiyotidir. Bunday shaxslar va ular yaratgan sheʼriyat butun dunyo bilan birga qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

I. Ijtimoiy-siyosiy adabiyotlar

- 1.1 Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — T.: O'zbekiston, 2008. — 174 b.
- 1.2. Каримов И. А. Адабиётга эътибор — маънавиятга, келажакка эътибор.— Toshkent: Ўзбекистон, 2009
- 1.3. Mirziyoyev Sh.M. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish — xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. //Xalq so'zi gazetasi. — Toshkent, 2017 yil. 4 avgust.
- 1.4. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. — Toshkent : O'zbekiston NMIU, 2017. — 488 b.

II. Ilmiy adabiyotlar

- 2.1. Афоқова Н. Жадид шеърляти поэтикаси. — Тошкент: Фан, 2005. — 140 б
- 2.2. Boboyev T. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent — 2002. — 636 b
- 2.3 Ҳамдам У. Янги ўзбек шеърляти. — Т.: Адиб нашриёти, 2012. — 122 б.
- 2.4. Ҳамдамов У. Янгиланиш эҳтиёжи. — Т.: Фан, 2007. — 196 бет.
- 2.5. Ҳатамов Н. Саримсаков Б. Русско-узбекский толковый словарь литературоведческих терминов.— Ташкент: Укитувчи, 1979. — 361 б
- 2.6. Жабборов Н. Замон. Мезон. Шеърлят. — Т.: Ё.Ғулом номидаги нашриёт матбаа бирлашмаси, 2015. — 304 б.

- 2.7. Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. — Т.: Адабиёт ва санъат, 2007. — 536 б.
- 2.8. Мамажонов С. Ранглар ва оҳанглар. — Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1978. — 158 б.
- 2.9. Musaqulov. A. O'zbek xalq lirikasi. — Toshkent: Fan, 2010. — 308 b
- 2.10. Mirvaliyev S. O'zbek adiblari. — Toshkent: Fan, 1993. — 157.b
- 2.11. Ҳатамов Н. Саримсаков Б. Русско-узбекский толковый словарь литературоведческих терминов. — Ташкент: Укитувчи, 1979. — 361 б
- 2.12. Quronov Dilmurod. Adabiyot nazariyasi asoslari. — Тошкент: Navoiy universiteti, 2018. — 490 b
- 2.13. Quronov Dilmurod. Adabiyotshunoslikka kirish. — Т.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. — 225 b
- 2.14. Раҳимжонов Н. Давр ва ўзбек лирикаси. — Т.: Фан, 1979. — 192 б.
- 2.15. Раҳимжонов Н. Шоир ва давр. — Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. — 184 б.
- 2.16. Раҳимжонов Н. Мустақиллик даври Ўзбек шеърляти. — Тошкент: Фан, 2007. — 260 б
- 2.17. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. — Т.: O'qituvchi, 2005. — 270 b.
- 2.18. Сўнгги дарвеш (Эсселар, хотиралар, суҳбатлар, бағишловлар) (nashr qilinmagan) . — 272 б
- 2.19. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. — Т.: G'G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. — 308 b.
- 2.20. Умутов Х. Адабиёт назарияси. — Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2004. — 260 б.

- 2.21. Umurov Hotam. Badiiy ijod asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2001. — 120 b
- 2.22. Воҳидов Р., Эшонкулов Х. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. — Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2006. — 528 б.
- 2.23. Yo'ldoshev Qozoqboy va boshqalar . Adabiyot (9-sinf, darslik). — Toshkent : O'qituvchi, 2014. — 273 b
- 2.24. O'rayeva D.S. O'zbek xalq lirik qo'shiqlarida parallelizmlarning xarakteri va badiiy-kompozitsion vazifalari. (Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya avtoreferati). — Toshkent, 1993. — 20 b.
- 2.25. O'rayeva D.S. O'zbek xalq qo'shiqlarida parallelizm. — Toshkent: Navro'z, 2019. — 167 b.
- 2.26. O'rayeva D, Quvvatova D. Jahon adabiyoti atamalarining izohli lug'ati. — Toshkent: Turon zamin ziyo, 2015. — 163 b
- 2.27. Adabiyot nazariyasi. II jildlik (2-jild). — Toshkent: Fan, 1979. — 449 b.

III. Badiiy adabiyotlar

- 3.1. Abdulla Qodiriy . To'la asarlar to'plami (1-jild). — Toshkent: Fan, 1995. — 293b.
- 3.2. Bahor bulbullarining chah-chahi. (Yosh tarjimonlar bayozi) — Toshkent: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. — 82 b.
- 3.3. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Ma'naviyat, 1999. — 203 b.
- 3.4. Рауф Парфи. Туркистон руҳи. — Тошкент: Шарқ, 2013. — 319 b.
- 3.5. Рауф Парфи. Хотирот. — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975. — 79 b.

- 3.6. Рауф Парфи. Қайтиш. — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. — 192 б.
- 3.7. Рауф Парфи. Сакина. — Т.: Мухаррир нашриёти, 2013. — 376 б.
- 3.8. Рауф Парфи. Кузлар. — Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1978. — 76 б.
- 3.9. Рауф Парфи. Тавба . — Т.: Ёзувчи, 2000. — 34 б.
- 3.10. Рауф Парфи. Тасвир. — Т.: Адабиёт ва санъат, 1973.— 32 б.
- 3.11. Рауф Парфи. Она Туркистон. — Т.: Адабиёт ва санъат , 1993. — 26 б.
- 3.12. Sulhida Parfiyeva. Kunlarim. (Rauf Parfi bilan kechgan damlari haqida xotira. Nashr qilinmagan).

IV. Journallar va gazetalar

- 4.1. Haq yo'li, albatta, bir o'tulgusi... (Shoir A'zam O'ktamning Rauf Parfi bilan suhbat). // “Mushtum” jurnali, 1990 yil, 22-son.
- 4.2. Mirpo'lat Mirzo. Rauf Parfi davrimizning yagona daho shoiri. // “Yoshlik” jurnali, 2009-yil, 4-son.
- 4.3. N.Rahimjonov. Rauf Parfi adabiy-estetik qarashlari.// “Sharq yulduzi” jurnali, 2012-yil, 2-son.
- 4.4. Olim Olтинбек. Xokkuning ilk tarjimoni.// “Sharq yulduzi” jurnali, 2016-yil, 9-son.
- 4.5.Tojiddin Razzoq. Dunyolarni mehrga to'ldiraman .// “Yoshlik” jurnali, 2011-yil, 11-son.
- 4.6. Xonimqul Tojiyev, Obidaxon Fayzullayeva. Rauf Parfi ijodida sonet.// “Sharq yulduzi” jurnali, 2016-yil.
- 4.7. Zulxumor Mirzayeva. Bir tush ko'rdim, tushimda... “Yoshlik” jurnali, 2013-yil, 9-son.

4.8. Behzod Fazliddin. Rauf Parfi she'riyatida shamol obrazi.//
Uluslararası türk dünyası araştırmaları dergisi. Cilt :1 — Sayı: 1-
Temmuz 2018

V. Internet saytlari

- 5.1. Aleksandr Blok. She'rlar. www.kh-davron.uz
- 5.2. Olim Oltinbek. Rauf Parfining adabiy-estetik qarashlari.
// www.kh-davron.uz.
- 5.3. Olim Oltinbak. Rauf Parfi va jahon adabiyoti .// www.kh-davron.uz
- 5.4. Olim Oltinbek. Qrim xayollari.// www.kh-davron.uz
- 5.5. Xurshid Davron. Pol Verlen, Van Gog va Rauf Parfi.//
www.kh-davron.uz
- 5.6. Yo'ldosh Eshbek. Xushomad ko'chasiga kirmagan shoir.
// www.ishonch.uz
- 5.7. Yo'ldosh Solijonov. Sabr daraxti. www.kh-davron.uz
- 5.8. www.saviya.uz
- 5.9. www.ziyouz.com kutubxonasi
- 5.10. Serbest şiir, Serbest nazım nedir? Özellikleri örnekler.
www.turkedebyati.org
- 5.11. www.yoshlikjurnali.uz

MUNDARIJA

Muqaddima.....	3
----------------	---

I BOB. IJODKOR SHAXSIYATI VA DUNYOQARASHI

1.1. Rauf Parfi shaxsiyati va dunyoqarashining shakllanish omillari.....	5
1.2. Rauf Parfi she'riyatining mavzular olami.....	27

II BOB. RAUF PARFI SHE'RIYATI JANRIY TARKIBI VA SHAKLIY O'ZIGA XOSLIKLARI

2.1. Shoir she'riyatida janriy yangilanishlar.....	59
2.2. Rauf Parfi she'riyatining g'oyaviy manbalari.....	92
2.3. Rauf Parfi ijodining vazn xususiyatlari.....	98
II bob yuzasidan xulosa.....	105

III BOB. RAUF PARFI SHE'RIYATI BADIYYATIGA XOS AYRIM JIHATLAR

3.1. Shoir she'riyatining obrazlar olami.....	107
3.2. Rauf Parfi she'riyatida oksimoron san'ati va ranglarning timsoliy olami.....	107
3.3. Rauf Parfi ijodida psixologik parallelizm.....	125
III bob yuzasidan xulosa.....	131

XULOSA.....	133
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.....	137

Ilmiy nashr

Ruxsora Imomova
RAUF PARFINING
BADIY MAHORATI

Monografiya

Muharrir:

Husan Maqsudov

Musahhih:

Mohlaroy G'ofurjonova

Sahifalovchi:

Hasan O'ktam o'g'li

Tasdiqnoma raqami № 5566

Bosishga 2023-yil 4-dekabrda ruxsat etildi.

Bichimi 84x108 ¹/₃₂ “EB Garamond” garniturasida.

Ofset bosma usulida bosildi.

9 bosma taboq. Adadi 500 nusxa.

Bahosi kelishilgan narxda.

“Anorbooks” nashriyotida tayyorlandi va chop etildi.

Toshkent shahri, Olmazor tumani,

Qiziltut ko'chasi, 7-uy.

(+99899) 335-66-00